Anna Louisa Geertruida Bosboom-Toussaint

Levens- en karakterschets

Joh. Dyserinck

bron

Joh. Dyserinck, *Anna Louisa Geertruida Bosboom-Toussaint. Levens- en karakterschets*. Martinus Nijhoff, Den Haag 1911

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/dyse002anna01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

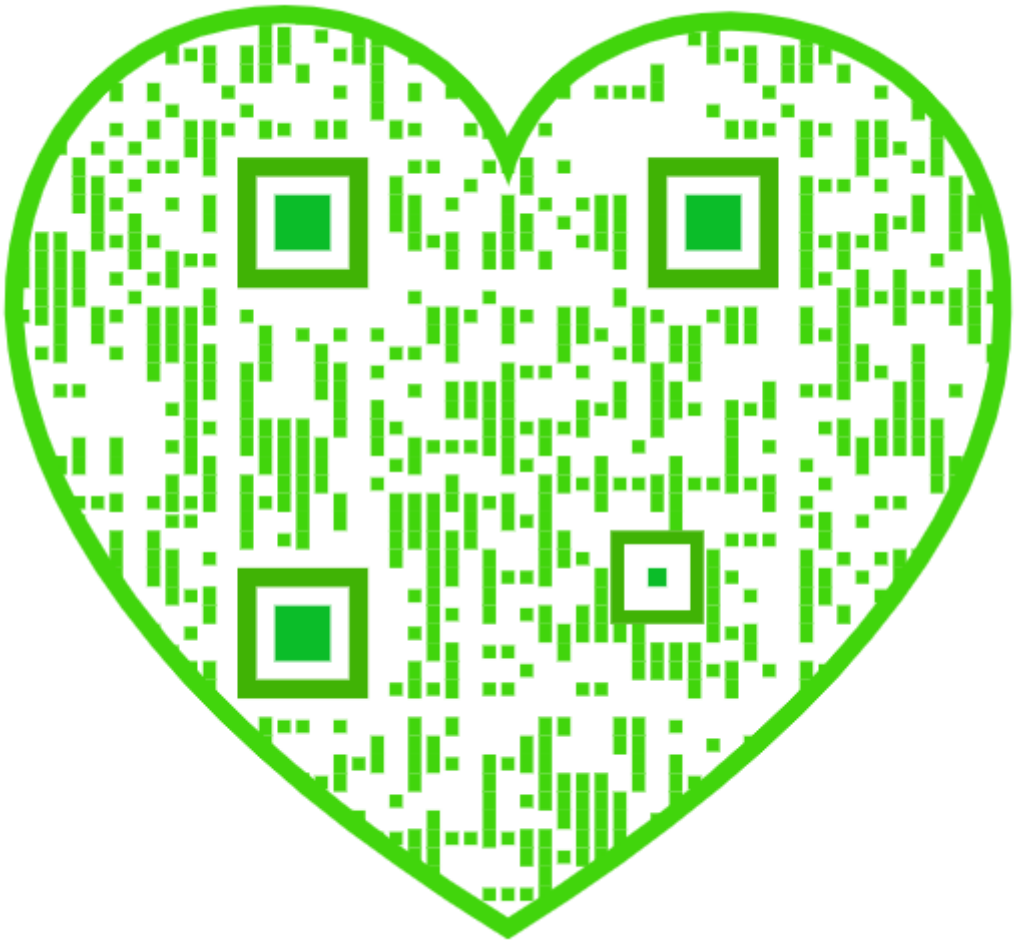

t.o. III

Joh. Dyserinck, ***Anna Louisa Geertruida Bosboom-Toussaint***

IV

History gives us the acts, but letters in which the actors speak for themselves give us the thoughts of the individual.

PRESCOTT.

Door de hulpe Gods mag ik vrij en fier de oogen opslaan en iedereen ferm in het aangezicht kijken. Dat zal wel de oorzaak zijn waaruit ik zekere stoutheid put, om zonder menschenvrees mijn gevoelen te zeggen waar ik meen dat het noodig is.

A.L.G. BOSBOOM-TOUSSAINT.

IX

AAN C.W. BRUINVIS

DEN OUD-WETHOUDER EN BEKWAMEN ARCHIVARIS VAN ALKMAAR WORDT DEZE LEVENS- EN KARAKTERSCHETS VAN ALKMAAR'S EERE-BURGERES UIT DANKBARE VRIENDSCHAP OPGEDRAGEN DOOR DEN SCHRIJVER

Voorrede.

De oudste levensschets van Geertruida Toussaint dagteekent reeds van het jaar 1847 en is van de hand van den geleerden Hervormden predikant van Sybecarspel, J.A.M. Mensinga. Het eigenaardige ervan was, dat zij, op verlangen van Dr. Joh. Wilh. Wolff, een Hoogduitsch letterkundige, en van den heer Vogin, lector in de Engelsche taal aan het gymnasium te Middelburg geschreven, hare bestemming kreeg als inleiding tot de Hoogduitsche en de Engelsche vertaling van *Het Huis Lauernesse* door beide genoemde mannen. Ds. Mensinga was intusschen zoo vriendelijk den oorspronkelijken tekst af te staan aan Boudewijn (J.L. van der Vliet) voor diens tijdschrift 'De Tijd'. Nog heeft deze schets hare waarde behouden om het even waardeerend als onpartijdig oordeel van den Schrijver over het eerste tienjarig tijdperk der letterkundige werkzaamheid onzer Alkmaarsche Schrijfster.

De jongste biographie is afkomstig van Dr. Jan ten Brink in zijne uitgaaf: 'Onze hedendaagsche Letterkundigen' (1882). Bij alle oprechte hulde, welke mevrouw Bosboom-Toussaint aan dezen arbeid bracht, als bron voor de kennis van hare werken, kon zij toch

niet verhelen dat er weinig belangrijks in voorkwam betreffende haar leven en persoonlijkheid. Zelve teekende zij op een harer nagelaten papieren aan:

'Men moet mijne biographie, mijn karakter of wat ook, later maar samenstellen uit mijne brieven, die, al zijn ze niet voor dat doel geschreven, er toch, geloof ik, vrij wel voor gebruikt kunnen worden. Doch men moet het beste uit de brieven en in fragmenten uitgeven.'

Mijnerzijds wensch ik er aan toe te voegen, dat het voor de kennis van haar persoon in verband met hare werken niet minder noodzakelijk is hare voorberichten en nareden, zooals die in de *oorspronkelijke* uitgaven bewaard gebleven, maar in latere verdwenen zijn, te raadplegen. Ook de uitvoerige arbeid van den heer J.H. Enschedé 'A.C. Kruseman' bevat belangrijke brieven van mevrouw Bosboom-Toussaint. Bovendien vond ik in de afdeeling 'Handschriften' van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden en in de boekerij der Amsterdamsche Universiteit een en ander voor mijne studie.

Aan Dr. Molhuysen en Dr. Burger mijn dank voor hunne hulp. Die dank geldt ook den velen belangstellenden, die honderden brieven van Geertruida Toussaint uit vroeger en later tijd en onbekende bescheiden over haar aan mij tijdelijk hebben willen afstaan of ten geschenke geven.

De jeugd van Geertruida Toussaint.

Hoofdstuk I.

De huwelijksreis van den heer en mejuffrouw H. Toussaint-Rocquette van Haarlem naar Alkmaar. - Geboorte van Anna Louisa Geertruida, 16 Sept. 1812. - Het doopmaal. - Haar verblijf bij hare grootmoeder, de weduwe Toussaint-Talma in Harlingen, 1820-30. - Johanna Blok, de vriendin van Geertruida's jeugd. - Terugkeer naar hare geboortestad. - Examen voor onderwijzeres. - Gouvernante bij de familie de Bruyn Kops te Hoorn. - Terugkomst bij hare ouders. - Haar eerste novelle Almagro en Potgieters kritiek. - De graaf von Devonshire en de kritiek van E.J. Potgieter. - Kennismaking met Hasebroek en zijne zuster Betsy in de pastorie te Heiloo. - Haar logies bij Willem de Clercq op Meerzicht.

Den 30sten December 1810 werd te Haarlem het huwelijk voltrokken van Cornelia Magdalena Cecilia Rocquette - dochter van Jacques Rocquette[1], geacht Med. Dr. en lector in de verlos- en ontleedkunde, en Anna Louise Bucaille - en Hendrik Toussaint, apotheker, zoon van Johan Daniël Toussaint te Harlingen.

Beide familiën behoorden tot de nazaten der Hugenoten, die na de opheffing van het edict van Nantes hun vaderland hadden verlaten. De Toussaints waren uit Metz naar Hanau[2] in Pruisen ge-

vlucht - daar woonden reeds voorzaten der familie - en van hiernaar Berlijn en Friesland; de Rocquettes uit Bordeaux naar Holland.

De volgende dag - oude jaar - was voor de huwelijksreis van het jonge paar van de Kenaustad naar Alkmaar bestemd. De herinnering hieraan werd vele jaren later op schrift gebracht door de begaafde dochter, Anna, Louisa, Geertruida, die uit dezen echt geboren werd op 16 September 1812. ‘De zoogenaamde postwagen, een plomp slecht ingericht gevaarte, werd niet dan met de grootste moeite door paarden en koetsier onder horten en stooten heengevoerd door een modderpoel, welke de heerweg genaamd werd; deze, onbestraat en ongeëffend, leidde nu eens door opgehoopte sneeuw en kwam dan weder te voorschijn op weeke slijk en in diepe kolken, waar mensch noch beest doorheen kon waden zonder de grootste inspanning en de alleronaangenaamste gewaarwordingen; de menschen waren tot over de knieën met slijk bespat, de paarden met verstijfde pooten hijgden van vermoeienis. Ook kwamen in den regel de reizigers half geradbraakt aan de Heiloosche poort, als zij er kwamen en het onhebbelijk voertuig in de worsteling met de hoogten en diepten van den weg niet was omgevallen - wat nog al eens gebeurde. Op 31 December 1810 had dit evenwel niet plaats gehad. Aan genoemde poort moesten de reizigers

uitstappen om aan de strenge eischen der douanen te voldoen, paspoorten te vertoonen en ten laatste de vrijheid te verkrijgen om zich weer naar binnen te werken in den wagen, bibberend van de koude en doodmoede van de marteling, want er waren zoo ongeveer vier of vijf uren aan doorgebracht over den nu zoo korten afstand'.

Zoo bereikten Toussaint en zijne vrouw in den zeer laten avond hunne woning op de Mient, een ouderwetsch huis met trapgevel en luifel, waarboven de meermin uit steen gehouwen. Hun stiefbroeder, Mr. J.D. Steenstra Toussaint, maire van Aarlanderveen en advocaat te Alphen, had voor hen dit pand gekocht tegen aflossing en rente. 'Hier was sinds een halve eeuw een apotheek gevestigd, waarin een broederpaar had gevegeteerd en stokoud geworden was, zonder een vin te verroeren om iets aan hunne zaak te vernieuwen. Daar beide oude vrijers reeds vóór de komst van den nieuwen eigenaar het huis verlaten hadden, werden de jongelui door de oude dienstmaagd der gebroeders ontvangen; knorrig omdat het zoo laat was geworden, kwam zij hen met grimmigen blik, stuursch gelaat en walmende keukenlamp tegemoet en leidde hen naar het holle huisvertrek, waar op den haard geen vonkje gloorde. Zij stak de kaars op de tinnen kandelaar aan en uitte als eenige welkomstgroet de weinig voorkomende

meening, dat het al over elven was en er niets meer noodig kon zijn!

Daar was echter voor de verkleumde en afgematte reizigers juist van alles noodig en het moest der onwillige beduid worden!'

'Deze ontvangst - vervolgt het verhaal - had zeker even weinig van een blijde inkomst als de tocht naar Alkmaar voor een pleizierreis kon gelden, en beide waren profetie van de levensreis der jonggehuwden, welke ook zwaar en moeilijk met velerlei hindernissen door dik en dun zoude heengaan, vooral in den aanvang; maar ook later zouden zij tot geen materiëele welvaart komen, het vermogen der jonge vrouw was tot een derde ingekort .... nooit hebben zij hun koetjes op het drooge gekregen! Het was dan ook geen gelukkig tijdstip om eene huishouding op te zetten en een zaak te beginnen bij het verscheiden van 1810 en het aankomen van 1811, in het hartje van den schrikkelijken Franschen tijd, toen Napoleon I al de zwaarte van zijn juk op het ingelijfde Holland liet neerkomen, dat als een wingewest behandeld werd, sinds de goede Koning Louis met zijn lammen arm er niet meer was, om nog een schaduw van vrijheid en welvaart voor zijn rijk te bekampen'.

Sedert herhaalde juffrouw Toussaint elken oudejaarsavond hare klachten over de moeilijke tocht

van Haarlem naar Alkmaar in den jare 1810 en over de tiërceering, ‘die haar zoo ongelegen kwam’. ‘Van dit laatste was zij altijd vol, omdat zij het als een persoonlijk onrecht háár aangedaan beschouwde. Zij haatte dan ook Napoleon en het Fransche keizerrijk met een volkomen haat. Een onvoorzichtigheid was het zeker een apotheek over te nemen, die zachtjes aan verloopen was, op een tijdstip dat de kina f 30. - het pond kostte, een onvoorzichtigheid om er op te trouwen bovendien. Maar een onvoorzichtigheid - besloot de dochter - die ik de laatste zal zijn hun te verwijten, daar ik er het levenslicht aan heb te danken’.

Zoo brengt zij zelve ons op hare geboorte terug. ‘Het kind - verklaarde zij in hare later opgeschreven herinneringen uit den mond harer moeder - had niet eens kracht genoeg om de eerste levenskreet te uiten, zoodat men een oogenblik in twijfel bleef of het wel leefde; het moest in een badje van verwarmden Spaanschen wijn worden gelegd om de zwakke levensgeesten op te wekken.

Vriendinnen en geburinnen voelden zich verplicht de kraamvrouw te waarschuwen dat zij zich niet moest voorstellen het kind te behouden. Die hoogwijze weeprofetie hadden zij der arme moeder kunnen sparen, want datzelfde kind is reeds haar

drie en zeventigste jaar ingetreden. Zoo ziet men dat er geen forschheid van lichaam noodig is, als de God des levens de kracht tot leven wil schenken!'

'Hoeveel zorg en onrust dat erbarmelijk teere wicht den ouders die zelven klein waren van postuur moet gekost hebben, kan ik mij nóg niet voorstellen zonder weemoedige dankbaarheid - vervolgde Geertruida Toussaint van zich zelve. Want suiker in mijn pap kreeg ik niet - deze kostte destijds f 40. - het kilo - door de schuld van den overweldiger, die nog steeds met verborgen haat DE KEIZER werd genoemd, maar overigens verzuimde men ondanks den nood der tijden niets wat tot het opkweeken van het teere plantje kon strekken, allerminst het noodigste, het natuurlijke voedsel van een zuigeling: de moedermelk - al werd zij ook met zwakke teugjes genoten - en die trouwe verzorging miste hare uitwerking niet. Ook begonnen de ouders moed te vatten, toen hun kleintje van drie of vier weken kras genoeg bevonden werd om gedoopt te worden. Voor die plechtigheid was mijn vaders moeder uit Harlingen overgekomen en droeg bij die gelegenheid het oud Friesch costuum, de muts wijd uitgespannen op ijzerdraad met neerhangende kant en daarover heen de breede, platte dusgenaamde zomerhoed, die zooveel omvang had, dat

de draagster verplicht was die af te zetten, toen zij het doopkoetsje instapte, daar het portier te eng bleek voor dàt hoofddeksel.

Dominé O. Porjeere, lid van een dichtlievend gezelschap, vriend van den huize, voelde zich bij het doopmaal opgewekt om de doopeling toe te spreken als volgt:

Teeder wichtje, minlijk spruitje,
Dat in dezen najaarstijd
't Hart van vader en van moeder
Met een lentelach verblijdt.

Was 't een lieve grootemoeder,
Die u opdroeg aan een Hoeder,
En op borggerechtigheid
Voor u om ontferming pleit;

Was mijn ziel met u gevoelig
Toen ik in de Stadskapel
U met mijne handbesprenging
Opdroeg aan Immanuël,
Om gereinigd in Zijn wonden
Van uw erfelijke zonden
Op te groeien als een kind
In den Zoon van God bemind.

Nu dan, Godgeheiligd telgje!
Is de doop u toegediend,
Deel nu ook in d'Eeuw'ge Liefde
Van den besten kindervriend!
Godlijk opzicht slaat u gade
Als een voorwerp van genade;
Leef en groei tot Jezus' eer
Als uw Heiland en uw Heer!

Mocht het in Gods gunst bestelling
Naar mijn innig wenschen gaan,
Dan ontmoet ge op aller wegen
Voorspoed, blijdschap, heil en zegen,
En aan Jezus' hand geleid
Wacht U 't heil der eeuwigheid!'

'De waarde, ik moet misschien zeggen, de onwaarde van het versje daargelaten: ik schrijf het op met een gevoel van dankbaarheid jegens den goeden vromen man, die mij gechristend heeft en mij zijne zegenbede medegaf, al was het dan in kreupelrijm. Het hart dat ze uitsprak was goed, de zin beteekende meer dan de vorm, en ik houd voor zeker, dat de welgemeende bede niet onverhoord is gebleven, al zouden er onder mijne lezers zijn, die met voorname minachting op zulk een "bijgeloof" zouden neerzien. Ik dank het mijner moeder dat het bewaard gebleven is,

ik dank haar de kleine bijzonderheden omtrent mijn doop en mijne Friesche grootmoeder. Ik zelve zou er niet veel van kunnen vertellen, al was ik daarbij hoofdpersoon, want ik was toen nog in de domme zes weken. Gelukkig ben ik er niet in gebleven'.

'Ik bleef uiterst teer maar volkomen gezond en in mijne bescheidene mate groeide ik voorspoedig op en het bleek duidelijk dat ik van zessen klaar was, toen het de vraag werd van zien, hooren en opmerken en - onthouden. Mijn voorstellingsvermogen was al vroeg zoo sterk ontwikkeld, dat ik niet zelden meende GEZIEN te hebben wat mij alleen door het vertellen van anderen kon bekend zijn. Bij voorbeeld: de verschijning van de kozakken te Alkmaar, die wel als de verdrijvers van de Franschen met blijdschap waren begroet, maar er toch op hunne beurt zoo ruw hadden huisgehouden, dat zij aan den huiselijken haard voortdurend stof leverden tot gesprekken, waarin hunne ruwheid, ongebondenheid, hun slecht begrip van het "mijn en dijn" zoo levendig werden voorgesteld, dat ik, die op moeders schoot naar de verhalen zat te luisteren, er den indruk van kreeg of ik die tooneelen zelve had aanschouwd en mij later inbeeldde (want het moet inbeelding geweest zijn) dat ik die kozakken te paard met hunne gevelde lansen had zien galop-

peeren over de brug, welke schuins over ons huis was gelegen, en dat ik het aanschouwd had hoe zij met diezelfde pieken (of lansen) onder het voorbijrijden risten knoflook en Spaansche peper benaderden, die zooals destijds het gebruik was voor het winkelraam onder den luifel uitgestald waren, en hoe mijn vader verstomd van verbazing er naar stond te kijken, zonder iets te doen tot verzet wat trouwens ook vruchteloos zou geweest zijn. Dit tafereel, zoo ik het werkelijk mee heb aangezien, was wel geschikt zich voor altoos in te prenten in 't geheugen van een hoogst impressionabel kind, maar de kozakken kunnen niet later dan in 1813 te Alkmaar zijn doorgetrokken[3], toen ik nauwelijks een jaar levens had, en dus geloof ik dat de overlevering, herhaald en nog eens herhaald, op mijne fantasie heeft gewrocht, wat de herinnering later voor werkelijkheid heeft genomen'.

Vader Toussaint - onze jeugdige apotheker - kreeg gelukkig in 1826 bij zijne verre van bloeiende zaak het lectorschap in de scheikunde, de artsenijen kruidkunde aan de toen opgerichte clinische school; bovendien werd hij later zeer gezocht als kinderdokter, vooral by de boeren aan de Langedijk en ook in Alkmaar zelf. Moeder Toussaint was een luchthartige, zorgelooze ziel. Zooals hare dochter in later jaren haar teekende, maakte zij in hare

geheele levensopvatting volstrekt niet den indruk van een Hollandsche huisvrouw, maar veel meer van een Française uit dat tijdperk, waarvan zij nog veel te vertellen wist; eene Française, die door een noodlottigen samenloop van omstandigheden - in een Hollandsche stad was terecht gekomen! en er zich nooit recht thuis gevoelde. Vooral met de Hollandsche Gereformeerde Kerk had zij het te kwaad. Zooals van zelve sprak in dien tijd, behoorden hare ouders tot de Waalsche en was zij zelve door den toenmaals zeer gevierden predikant Teissèdre l'Ange te Haarlem tot lidmaat gevormd. Maar in Alkmaar was er geen Fransche kerk en haar goede moeder miste in de ouderwetsch Gereformeerde dat zeker iets wat zij uitdrukte door ‘dat eerbiedige’; en dat Hollandsch van vermoedelijk niet al te begaafde dominés, die losgeschroefd uit de banden der oude orthodoxie nog verre waren van het nieuwe leven, dat 40 jaar later uit het Réveil zoude opluiken, trok haar volstrekt niet aan; de gezangen stichtten haar niet zooals de Fransche cantiques, die zij wel mee ter kerke had willen nemen - zij verklaarde eens aan Geertrui in vertrouwen, dat het Fransch steeds voor haar de taal van den godsdienst was gebleven en dat zij eigenlijk niet in het Hollandsch bidden kon!

In later tijd zocht en vond zij hare stichting

in de kleine gemeente der Remonstranten, totdat eindelijk Heiloo hare parochie werd, in zoover dit zich door den afstand liet doen.

Truitje met haar onverzadelijke lees- en leerlust werd reeds vóór haar achtste jaar opgevoed in de culte van Bilderdijk als dichter, onder den invloed van haar vader, die in strijd met het toenmalig Nut-van-'t-Algemeen lievend menschenras een bewonderaar was van diens poëzie, welke hij diep voelde en ondanks alle oppositie in zijn leesgezelschap drong. ‘Dat was de tijd der Oprakelingen’, ‘Nasprokkelingen’ enz. enz. - schreef zij later aan da Costa - en ik kreeg ze als kind bijna in handen, ‘De ziekte der geleerden’, veel te vroeg’.

Den 29sten Mei 1820 werd het gezin met een zoon, Johan Daniël Sybrand, vermeerderd, die het bedorven kindje der moeder werd. Daar de vader al spoedig zag dat met dezen Benjamin de verhouding tusschen Truitje en de *mère* veel te wenschen overliet, achtte hij het raadzaam de opvoeding van de vlugge dochter toe te vertrouwen aan hare grootmoeder, de weduwe Toussaint-Talma te Harlingen. Deze was na den dood van haren echtgenoot - 1 Aug. 1811 - een industriëel, wiens vermogen door den druk der tijden zeer versmolten was, met hare zeven kinderen in bekrompen omstandigheden achter-

gebleven, zoodat zij met hare beide oudste dochters met handwerken er wat bij verdienen moest.

In dit gezin is Truida van haar achtste tot haar achttiende jaar de geliefde huisgenoote geweest. De grootmoeder, een vrouw van goeden smaak en meer dan gewone gaven, kon op de ontwikkeling van hare kleindochter een gelukkigen invloed oefenen.

Over een tijdperk van zes jaren kreeg zij onderwijs van mejuffrouw Sjouke Herbig. De begaafde leerling schreef reeds op haar tiende jaar een goeden Franschen brief. Van de tantes 'onder wier hoede, zoo niet influencie zij geraakte', kreeg zij ter lezing de zedelijke verhalen van Robidé van der Aa[4], de vertellingen van Warnsinck, benevens de 'Kleine plichten' van juffrouw de Neufville[5]. 'Ik slikte ze als medicijnen die walgelijk zoet zijn; toen kreeg men medelijden en gaf mij de historische romans van Walter Scott, welke ik verslond. Bilderdijk werd verdrongen, voor zeer langen tijd zelfs, maar uitgewischt nooit volkomen'!

Ter lees- en vertaalboek op de school werd voor de eerste klasse gebruikt 'Les voyageurs en Suisse' van H.F. Lantier[6], een groot bewonderaar zoo niet een geestverwant van Rousseau; dat boek was, naar Geertruida zich herinnerde, 'nog al geavanceerd'; het was geestig en amuseerde

haar, maar ‘ik geloof nooit - schreef zij later aan haar vriend Busken-Huet - dat het precies geschikt was voor jonge meisjes, zoo min als de gesprekken van Molières blijspelen, die wij van buiten moesten leeren’. Voorts maakte zij tusschen haar 16de en 18de jaar kennis met de fabelen van la Fontaine en de ‘Contes moraux’ van Marmontel. ‘Maar ik las nog liever in Rollin[7] en in 't woordenboek van Hoogstraten[8], en ik geloof heusch niet, dat het op mijne medescholieren meer schadelijk heeft gewerkt dan op mij. Lantier - hoe het komt weet ik niet - is mij van alles het beste bijgebleven.’

Bovendien werd zij opgevoed in de vereering van Byron; alles was toen Byroniaansch, tot de dassen der heeren toe en zonder Byrons portret in het salon was men niet in de mode, ‘zelfs niet in Friesland,’ terwijl men haar met den heiligsten afschuw vervulde voor da Costa, den man der in 1823 verschenen ‘Bezwaren tegen den geest dezer eeuw’. Hoe geheel anders werd dit in later dagen, toen zij tijdens haar logies in Amsterdam onder den indruk zijner lezingen op de welbekende vrijdagavonden in het ‘Rusland’ en later in den Haag hem leerde hoogachten en liefhebben en als den gloeienden zanger in het Oosten bewonderen. ‘Ja liefhebben en waardeeren - schreef zij - niet slechts den dichter maar ook en nog

meer als mensch, niet dus 't meest den genialen mensch, maar den diepvoelenden, den edelmoedigen mensch, den Christen'.

Zeventien jaar oud maakte zij voor zich zelve een vertaling van den tweeden zang van Voltaire's Henriade, welke in handschrift bewaard is gebleven in het gemeentearchief van Alkmaar. De vereering van Walter Scott heeft zij naar eigen getuigenis in Harlingen 'ingezogen' en tegelijk geestdrift voelen ontwaken voor Schillers dramatische werken. Van nature was zij dol vroolijk en hartelijk lachen was haar een behoefte. Daar zij niet van handwerken hield, mocht zij altijd in den huiselijken kring voorlezen, terwijl grootmoeder en de tantes zaten te naaien of borduren.

Verwant aan de Toussaints in Harlingen was de familie Blok, een groot welvarend gezin, waar liefde voor kunst en letteren leefde. Een der dochters, Johanna, werd al spoedig de vertrouwde en later de boezemvriendin van Geertrui; deze vond in den gezelligen en vriendelijken kring als een tweede tehuis, een ideaal in tegenstelling met het Alkmaarsche, waar zij bij elk tijdelijk logies al het onaangename der weinige sympathie voor de mère moest ondervinden. Genoemde Johanna, die een meer dan gewoon teekentalent bezat, werd op volwassen leeftijd de echtgenoote van den heer E.J.J. des Tombe, sedert 1840

postdirecteur te Nijmegen († 1879). Twee hunner dochters, nog in leven, zijn de trouwe schatbewaarsters gebleven van de oudste brieven aan hare moeder door Truitje geschreven. Bij dezelfde dochters bleef ook de herinnering bewaard, hoe de boezem-vriendin harer moeder (†1892) tijdens haar verblijf te Harlingen zulke geestige poppenkomedies schreef en vertoonde, waarin zij personen uit de stad, die hare bijzondere aandacht hadden getroffen, ten tooneele voerde, tot groot vermaak van het auditorium.

Met Paschen van het jaar 1829 werd zij na afgelegde belijdenis voor den predikant H.E. Vinke (later hoogleeraar te Utrecht) tot lidmaat der Nederlandsche Hervormde Kerk te Alkmaar aangenomen[9]. In 1830 voor goed in het ouderlijk huis teruggekeerd, kon zij onder toezicht van haar vader, dien zij zielslief had, en van een vriend des huizes, den apotheker G. Bakker, zich geheel wijden aan de studie van letteren en poëzie, en zich een meer dan oppervlakkige kennis verwerven van Vondel, Huygens, Hooft en Bilderdijk.

Een paar zoogenaamde poëzieboeken werden door haar aangelegd, waarin zij overschreef wat haar aantrok zoowel van verzen als proza, ingeleid met de woorden van Victor Hugo als motto: ‘La poésie, c'est tout ce qu'il y a d'intime dans la vie’. Een enkele bevoorrechte vriend mocht

er eigen gedichten in schrijven en wijdde aan haar een afscheidslied.

Hare voornaamste schrijvers onder de Franschen waren Racine en de Lamartine, Victor Hugo, Alfred de Vigny en in 't bijzonder Auguste Barbier. ‘'t Was wel wat erg voor een jonge zuster van twintig jaar die ik toen was - schreef zij meer dan een halve eeuw later over dezen dichter aan Nicolaas Beets - maar het bracht mij kracht en gloed aan, het hief mij op en inspireerde mij als ik mij mak en wee voelde in ons stadje van kruideniers en kaaskoopers, die het niet vatten konden, waarom de dochter van mijn vader zich van hen op een afstand hield; en met de hand op het hart kan ik verklaren dat die lectuur naast die studie dat van buiten leeren en voor altijd vasthouden van twintigtallen dier schoonste en krachtigste regels mij geen kwaad heeft gedaan, maar goed; ook mag ik u in oprechtheid nazeggen dat het doodsbericht van Barbier mij weer opnieuw naar zijne verzen deed grijpen, en dat ik er bij gevoelde wat ik veertig jaren vroeger had gevoeld, en dat ik mij jonger geloofde - in herinnering - en weer opleefde met de oude geestdrift, die mij destijds over zooveel smartelijks heen voerde’ (25 Sept. 1885).

Van de Duitschers las zij Göthe, Schiller en Jean Paul; van de Engelschen Shakespeare en

Byron en van de Hollanders - behalve Bellamy - Helmers, Spandaw, Beets, Hasebroek, ten Kate en ter Haar. Voor het proza hadden de schrijfsters van Sara Burgerhart en Willem Leevend al hare liefde van hare meisjesjaren af en zij heeft die behouden, getuige dat zij eens aan mij schreef 'hoe zij zeer goed kon begrijpen dat de Zeeuwen trotsch waren op haar Wolffje; zij zelve deelde van ganscher harte in die ingenomenheid en achtte het een verblijdend teeken dat men de nagedachtenis dezer vrouw wilde vereeren, die zich door woord en werk onderscheiden had en aan tijdgenooten en nakomelingen zooveel intellectueel genot had geschonken, waar zij al lachende wist te stichten en te treffen'.

Truida had zich met hare studie het bepaalde doel voor oogen gesteld om de acte van schoolhouderes te verkrijgen. Het daartoe vereischt examen werd door haar den 16^{den} April '33 te Haarlem afgelegd.

Tot ontspanning ging zij daarna voor een poos uit logeeren bij hare grootmoeder in Harlingen en ontmoette in die dagen eene kennis uit hare schooljaren, die jonggetrouwd het Nieuwediep tot woonplaats had. Deze stelde haar voor, in overleg met een bevrienden zeeofficier, die met een jacht der K.N. Marine naar het Nieuwediep terug zou keeren, de reis met haar te maken en een paar

dagen te blijven logeeren. Dit aanbod werd dankbaar aanvaard en ten huize van haren gastheer, Mr. Beets den notaris, aangekomen maakte zij kennis met een andere logée, Geertruid Beets[10] uit Haarlem, dochter van den bekenden apotheker M.N. Beets. Al spoedig wonnen de beide jonge dames elkaars vertrouwen en een later gevolgde briefwisseling, welke gelukkig bewaard bleef, zou het zegel drukken op haar gesloten vriendschap. Ten onrechte beweert de heer G. van Rijn in zijn eerste deel over Nicolaas Beets dat deze kennismaking plaats vond in 1834 en mevrouw Bosboom-Toussaint zich in later tijd vergist zou hebben met het jaar 1833[11]. Afdoende is het dubbele bewijs voor de juistheid van laatstgenoemd jaartal, 1°. dat Geertruid Beets aan hare vriendin vertelt dat haar broer Klaas in Sept. a.s. student zou worden en dit was in '33 en 2°. dat de eerste brief door Geertruida Toussaint geschreven aan hare vriendin Beets gedagteekend is 6 Juni 1833.

In een harer volgende epistels bleef een aardige herinnering bewaard aan ‘een geheim verdriet’, dat voor Truida T. hierin bestond dat zij *niet* kon *dansen*. Trui Beets was op een bal te Nieuwediep geweest bij gelegenheid van 's Konings verjaardag en had daarover in haren brief met alle geur en kleur uitgewijd.

En onze Alkmaarsche antwoordde: ‘Die danspartij is een vermaak, dat voor mij zeker in *kwellinge des geestes* zoude veranderd zijn, want ik zoude daar, zoo niet met verkeerde handen toch zeker met verkeerde beenen gestaan hebben, en hoewel ik voor ieder ander het dansen een zeer opwekkende en bevallige tijdkorting vind, zal ik echter den goeden Cáto maar niet navolgen, die nog op zijn zestigste jaar dansen leerde; indien ik hiertoe overging zoude ik gevaar loopen evenals hij met een zelfmoord te eindigen (Hoorn 21 Oct. 1834).

De onderteekening uit Hoorn herinnert van zelf aan de veranderde woonplaats van Geertruida Toussaint. In Mei van het voorafgaand jaar, dus kort na den tocht van Harlingen naar het Nieuwediep, had zij eene betrekking als gouvernante aanvaard bij de familie de Bruyn Kops in genoemde stad.

‘De vrouw des huizes - schreef zij in later tijd - bezat niet alleen tact en kennis, maar ook hart; ik heb het op iedere wijze ondervonden; haar echtgenoot even goedhartig als wellevend was geheel één met haar om mij het verblijf in hun huis aangenaam te maken. Ik voelde mij er thuis in het huiselijk leven’. Zooveel het lectuur en literatuur betrof, had het Fransch in dezen kring de bovenhand. En daar Geertruida noch

in Alkmaar, noch in Harlingen vertrouwd was geworden met de nieuwere Fransche letterkunde en de Hoornsche familie door tusschenkomst van den Amsterdamschen boekhandelaar Monsieur Delachaux ten behoeve van een leeskring geheel op de hoogte werd gehouden van hetgeen merkwaardigs op dit gebied het licht zag, deed zij er natuurlijk winst mede voor eigen ontwikkeling.

Intusschen kon zij zich zelve niet voldoen in de haar aangewezen betrekking; zij ondervond dat ‘een examen door examinatoren afgegeven wel de bevoegdheid verleende om onderwijs te geven in de aangeduide talen en vakken, maar daarmede nog niet de geschiktheid aanbracht, zoomin als het dragen van lange messen den kok maakt’.

‘Waarheid is - lezen wij in “de Gids” van Dec. 1886 - dat ik alles tegen mij had: mijn kleine gestalte, mijne teerheid van vormen, mijn zwakke stem, mijne zenuwachtigheid en schuchterheid. Ik miste alles in één woord wat kinderen imponeeren moet.’

‘Zelfs mijn eigen ongelukkig zoo misdeeld uiterlijk is mij tegen - schreef zij aan een vriendin - zoodat ik geloof niet spoedig weder iets dergelijks te ondernemen.

Het zekerste middel om de onwillige hoofdjes tot het volbrengen van zekere plichten te dwin-

gen, waarvoor zij geen lust hadden, was mijne belofte om te vertellen onder het maken van lichte handwerkjes.

Als zij hare opstellen of conjugaties - afschuwelijk werk voor kinderen - met goeden wil en de mogelijke attentie hadden afgedaan, ja! dan moest ik tot belooning historietjes voordragen, waarbij het mij geen geringe moeite kostte mijne fantasiën voor kinderlijke begrippen in te richten. Ik had dan een gewaarwording of ik geweld pleegde tegen mij zelve en het vermoeide mij onbeschrijflijk'.

In het laatst van Dec. 1834 schreef zij aan hare Haarlemsche vriendin Geertruid Beets: 'De meisjes zijn na hare terugkomst uit Amsterdam zoo ongehoorzaam en voor mij zoo onregeerbaar geworden, dat ik den ganschen dag moest worstelen met hare haspelarij en gedurig tegenspreken; dat kon zoo niet gaan; en mijn leven werd zoo verbitterd dat ik tegen iederen volgenden dag schrikte. Ik heb daarom aan de ouders gezegd, dat ik volstrekt geen kans meer zag op deze wijze haar opvoeding vol te houden, vooral daar zij ouder werden en ik mij dagelijks meer en meer ook met de vijf jongens bemoeien moest. Vóór Febr. '35 zou ik naar Alkmaar terug keeren'. Zij scheidden in de beste vriendschap. De ouders waren zeer voldaan over het onderwijs

en de vorderingen der meisjes en hadden Geertruida voor den volgenden zomer te logeeren gevraagd.

Nauwelijks behoeft het herinnering hoe zij tegen de terugkomst in het ouderlijk huis opzag als tegen een berg van bezwaren! Zij was toch niet uit Alkmaar weggegaan met het voornemen om er weer te keeren. 't Is waar, haar zielsgoede vader had na hare terugkomst uit Harlingen, met een open oog voor het verschil van karakter tusschen zijne vrouw en zijne dochter, alles in het werk gesteld om botsing te voorkomen en haar daartoe aangeraden zich van alle huiselijke bemoeiingen te onthouden en de ruime bovenkamer te betrekken, die zij naar welgevallen kon inrichten en waar zij zich kon bezighouden zooals zij zelve liefst wilde. Máár dat gevoel van als logée in de woning harer ouders te verkeeren, - al vond de mère daar niets onnatuurlijks in - moest haar veel innerlijken strijd kosten. Zij was nu drieentwintig en had door het gezellig verblijf bij de familie Kops nog scherper leeren zien en gevoelen het hemelsbreed verschil tusschen het samenleven in dien kring en het grootendeels afgezonderd bestaan in eigen huis. Zij ontbeet op hare kamer, nam des middags deel aan den gemeenschappelijken disch, maar kwam eerst 's avonds aan de thee voor goed beneden en las

dan voor wat hare ouders gaarne hoorden, onder meer zooals zij zich in later jaren nog herinnerde ‘'t Was maar een Speelman’ van Andersen; dan mocht Hofdijk komen luisteren.

Zij bleef zich voorts oefenen in de nieuwe Fransche literatuur met het plan om voorloopig op goed vertalen zich toe te leggen. Zij hoopte daarmee aanvankelijk iets te verdienen om de zorgen harer ouders te verlichten en den grondslag te leggen voor een zelfstandig bestaan. De oudste mij bekende brief in 't belang harer letterkundige werkzaamheid dagteekent van 18 Maart 1835 en was gericht aan de gebroeders Diederichs, boekhandelaren te Amsterdam.

Zij stelde aan die heeren voor de beste werken der jongste Fransche schrijvers als daar waren Eugène Sue, Jules Janin, Victor Hugo, de la Vigne e.a. in het Hollandsch over te brengen. ‘Zij had zich sedert lang toegelegd op de kennis van het Fransch en van hare moedertaal en zich bezig gehouden met er zich in te volmaken’. De Amsterdamsche firma is echter niet op haar voorstel ingegaan.

Het volgend jaar werd zij weder de welkome logée der familie Blok in Harlingen; daaraan was evenwel dit euvel verbonden, dat Geertruida in het ouderlijk huis teruggekeerd daarvan al de moeilijkheid te dieper moest gevoelen. Al spoedig

gaf zij haar hart lucht in een uitvoerigen brief aan hare boezemvriendin Johanna[11]:

'Ja ik was recht bewogen, toen ik van uw huis afscheid nam en de oorzaak daarvan lag, behalve in het smartelijke der scheiding van dierbare betrekkingen, ook vooral in het diep gevoel van uw huiselijk geluk en de vroolijke wederzijdsche inschikkelijkheid, die ons reeds hier op aarde een voorsmaak geeft van hetgeen gezaligde bevriende geesten hierboven eens voor elkander zullen zijn; ik zag uwe moeder, de waardige vrouw, die orde en welvaart om zich doet heerschen en die de eer van haar huis verhoogt door hare deugden en de achting, die elk haar moet toedragen; dit alles trof mij vooral daar ik mij het sterk sprekend contrast van ons huis voor den geest stelde, waarhenen ik nu zou wederkeeren, en met vernieuwden tegenzin, want wie heeft een afschijn van den hemel gezien en gruwt niet van zijn tegenbeeld? Begrijpt gij nu waarom ik bijzonder bij U door mijn gevoel overweldigd werd en U dank, hartelijk dank voor uw medegevoel, dat mij dit smartelijk oogenblik zoo zeer verzoette.

Gij hebt gelijk: men moet de gebreken zijner ouders met den liefdemantel der dankbaarheid bedekken, maar op onze jaren valt de blinddoek meer en meer van onze oogen weg, en het is niet mogelijk niet te zien wat voor allen zichtbaar

is; ik kan noch mag mij hieromtrent verder uitlaten; gij begrijpt mij met dit enkele woord'.

Geertruida was intusschen eerlijk genoeg om te erkennen, dat zij onder den indruk van al het vriendelijk licht dat uit Harlingen haar bleef toeschijnen, in hare gedachten de werkelijkheid in de ouderlijke woning wat donker had gekleurd. Er mocht verschil van neiging en gewoonten bestaan tusschen haar en hare moeder, het huiselijk beleid haar geen vertrouwen inboezemen, de opvoeding van haar acht jaar jongeren broeder, moeders lieveling, alles te wenschen overlaten, zoodat zelfs zijne nalatigheid en zijn gebrek aan leerzaamheid geweten werden aan de schuld van anderen - dit allés nam niet weg dat er toch liefde bestond en bleef bestaan tusschen moeder en dochter. Duidelijk spreekt hier het vervolg en slot van bovengenoemden brief:

'Ik heb hier bij mijne terugkomst veel beters gevonden dan mijne zwarte verbeelding het mij voorgesteld had. Moeder had in ons aller afzijn eene ledigheid ondervonden, die voor hare liefde te mijwaarts zeer gunstig was; ik tracht die zooveel in mij is aan te kweeken en houd maar de groote les voor oogen: zich te schikken in hetgeen niet te veranderen is en hoe de trotsche wijsbegeerte het ook moge tegenspreken, zegt van der Palm, is dit en het aftrekken onzer ge-

dachten van hetgeen hopeloos is, de eerste weg tot lijdzame onderwerping, de eenige deugd, welke de ongelukkige moet beoefenen, wien het werkzame handelen ontzegd is.

Maar ik wil niet ondankbaar genoeg zijn om de Voorzienigheid aan te klagen, want zij schonk mij een vergoeding in mij zelve, in mijne zucht tot de letteren, tot poëzie, tot geestelijk genot, die mij vaak op een hoogte plaatsen, waar geen aardsche kleingeestigheid mij kan bereiken' (17 Oct. 1836).

Zóó was dan na vele en velerlei beproevingen de grondslag gelegd voor de zelfstandige ontwikkeling van Anna Louisa Geertruida Toussaint. Zij was zich bewust 'den zin voor volharding, de verbeelding, het geheugen, de intuitie en wat daar meer was als gaven *bij de gratie Gods* te hebben ontvangen, maar droeg tegelijk de overtuiging in zich dat zij dezelfde gaven met ijver en vasten wil moest kweeken om er vruchten van te trekken'. Zij wijdde zich dan geheel aan letterkundige studie 'uit zucht tot oefening en innerlijken drang, maar zonder eenige bijgedachte.' De heer de Bruyn Kops mocht haar eens lachend geprofeteerd hebben 'juffrouw Toussaint, u wordt nog eens een schrijfster', maar dit hoorende had zij gedacht: 'eene vertaalster mogelijk'. En die gedachte is in haar beklijfd. Zij kon

nog niet van zich zelve gelooven dat ‘zij tot scheppen geboren was, het leven geven aan zooveel wat in hoofd en hart omging en dat zij talent en krachten in zich had’. Zij zette zich aan vertalen, onder meer van ‘Struensee ou la Reine et le Favori’ van Fournier en Arnould, maar beproefde te vergeefs zoowel bij den Amsterdamschen uitgever Hendrik Frijlink (5 Maart '36) als bij den Leeuwardschen Steenbergen van Goor haar werk gedrukt te krijgen. Toch had zij aan laatstgenoemde den raad te danken om van het vertalen af te zien en liever zelve iets te schrijven, wat naar zijn oordeel op grond van proeve van stijl kans van slagen had. Tegelijk gaf hij aan haar het adres van Robidé van der Aa, redacteur van het ‘Nederlandsch Magazijn van Romans en Verhalen’. Zoo werd de novelle ‘Almagro’ geboren en aangenomen (28 Maart '37). Johanna Blok was de eerste, aan wie zij het geheim meedeelde dat zij een schrede op de letterkundige baan had gewaagd. ‘Heb ik nu het geluk - schreef zij - in den smaak te vallen, dan zal misschien een grooter werk insgelijks in het licht verschijnen’. En hoe karakteristiek het slot van dezen brief der apothekersdochter: ‘Kent gij de werking van het *opium*, vriendin? Het verdooft ons voor de ongeneugten van onze lichamelijke pijn en brengt ons in een denkbeel-

digen staat van gezondheid. In het zedelijke is het schrijven opium voor mij' (30 Juli '37).

'Almagro' had zij aan hare ouders voorgelezen; moeder, die geregeld van alles kennis nam wat het leesgezelschap aanbracht, was in één verrukking; vader vond een zeeroover, die een fat was, wel wat onwaarschijnlijk en had wel eens geglimlacht. Voor het honorarium - zes gulden het vel - kocht de schrijfster een lessenaartje, dat onafscheidelijk van haar gebleven is tot haar dood en sedert als geschenk van haren neef J. Bosboom Nz. in het museum te Alkmaar berust. 'Almagro', waarvan later een Hoogduitsche vertaling is verschenen[12], vond bij Potgieter in 'de Gids' van 1838 - zij het ook anoniem - een gunstige beoordeeling.

'De stijl onderscheidde zich voordeelig boven dien onzer gewone Romanschrijvers; een weinig meer natuurlijkheid van uitdrukking zou het gevolg van veelzijdiger studie zijn. Zij was met de literatuur onzer naburen bekend en had veel verbeelding en - besloot recensent - wanneer zij lang genoeg zal hebben geleefd om in haar eigen levensboek andere dan witte blaadjes te kunnen opslaan, zullen wij in haren arbeid ook die schoonheden mogen huldigen, welke wij er nu ongaarne in missen: opmerkingen, klachten, bekentenissen van een vrouwelijk gemoed; lie-

felijke, zoete, weemoedige tonen, ontlokt aan de streelendste aller harpen - het vrouwelijk hart.' In later tijd werd terecht door den heer C.J. Vierhout in 'Noord en Zuid' van 1889 aangewezen, hoe Geertruida Toussaint deze novelle heeft geschreven onder den indruk van DIE RäUBER van Fr. Schiller, met wiens dramatische werken zij dweepte.

Gelukkig voor de Schrijfster dat door 'Almagro' de poorten van 'de Gids' werden geopend voor hare novelle 'Een blijspel van de markiezin de Gaumartin' in den 2den jaargang van het tijdschrift (1838), later gevolgd door 'Twee Doopzusters' ('39) en 'De Opera-zanger' ('40)[13]. Intusschen had zij voor hetzelfde Magazijn van Robidé van der Aa geschreven 'De echtgenooten van Turin' ('38) en 'Lord Edward Glenhouse' ('39). Wel maakt het een eenigszins zonderlingen indruk dat, toen dit eerste viertal in 'Magazijn' en 'Gids' het licht had gezien, de jeugdige schrijfster reeds in '43 besluiten kon tot een afzonderlijke uitgaaf. Zelve toch erkende zij in het 'Voorbericht' - met de herinnering dat de schetsen dagteekenden van hare allereerste schreden op het gebied der 'Litterature facile' 1837-39 - 'een open oog te hebben voor het weifelende, het onbestemde, het onvoltooide van den stijl en voor de jacht naar effect door het schrille (om alle verdere gebreken

in conceptie en bewerking daar te laten)'. Waarom ze dan toch herdrukt? Omdat mejuffrouw Toussaint 'er onder hare vrienden kende, die op deze wijze met haar wilden terugzien op een vroeger tijdperk' ... van vier jaren! 'en omdat zij er onder vrienden en vreemden kende, die er zich een behoefte van hadden gemaakt al het geschrevene van een auteur, waarvoor zij waren ingenomen, bijeen te plaatsen in hunne Boekverzameling.'

'Het "grooter werk", waarop zij in bovengenoemde epistel aan Johanna Blok had gezinspeeld, zou worden haar historische roman "De Graaf van Devonshire" (38). "Wat was ik gelukkig onder het schrijven" - luidt het slot van haar opstel, na haar overlijden in "de Gids" van '86 geplaatst - "hoe leefde ik dubbel, ja driedubbel! De dagen waren te kort; ik knoopte er nachten bij aan, ondanks de waarschuwingen van vader. Ach! ik kon toch niet slapen, het leefde alles voor mijn geest - Elisabeth en Devonshire en Maria - ik leefde met hen en in hen, en het kon mij overigens niet schelen wat er om mij voorviel. In eigenlijken zin - niet in dien van 't Evangelische lied - was voor mij het "Hier beneden is het niet" waar geworden. De holle groote bovenkamer met den witten muur, de groote antieke kast en schoorsteen was mijn

wereld, mijne oase, mijn Patmos. Ik zag, noch hoorde iets van 't geen mij vroeger had bedroefd of geërgerd. De Alkmaarders - ik was voor hen een mythe, en zij voor mij niets, zooals ik TOEN meende, zij konden mij niets geven, noch ontnemen. Ik had mijn schat in mij zelve ....!'

Na de voltooiing ervan schreef zij haar 'woord aan den lezer' om daarin te verklaren hoe zij 'met haar geschiedkundigen roman, die op Engelschen bodem speelt, niet eene navolgster van Walter Scott heeft willen zijn, maar alleen heeft getracht van hem af te zien (men verwarre toch *pogen* niet met *slagen*) dat behouden van de waarheid in de geschiedkundige karakters, hetwelk menig vergrijp tegen de geschiedenis zelve vergoelijken kan'. Voorts onthult zij het geheim van de door haar gekozen stof. 'Men moet getroffen zijn door den persoon, die men tot held kiest, men moet hem *groot* voelen, om hem *groot* te kunnen voorstellen. Het onderwerp moet ons bezield hebben voor men het koos en voor men aan schrijven dacht.' Zoo had het *romantische* der toestanden haar getroffen in die krachtvolle koningin, die een ongelukkigen hartstocht koesterde; in dien beminnelijken man, die onbaatzuchtig genoeg was om een troon op te offeren voor eene liefde, wier belooning zoo onzeker was. Zoo trof haar 'die jeugdige Vorstin, op een zoo ge-

heel bijzonder standpunt geplaatst, die zich met zooveel schranderheid onzijdig wist te houden, tot de groote ontknooping van haar lot, den troon harer Vaderen welke zij nooit uit het oog verloor.' Onder den indruk van dit alles ondernam zij het ze te schilderen. Aan hoe weinigen is het intusschen bekend - en ziedaar de waarde eener voorrede, die helaas na den eersten druk voorgoed verdwenen is - dat onze schrijfster reeds tijdens haar verblijf te Hoorn, over den Engelschen Graaf heeft willen schrijven. 'Vóór mij - luidt het slot van het voorbericht van 7 October '37 - schetste Victor Hugo met krachtige trekken Maria Tudor; dan, hij heeft van haar een zinnelijke sultane gemaakt, en zij was ondanks hare hartstochten eene kuische vrouw! Victor Hugo heeft vóór mij geschreven, maar mijnen Devonshire heb ik vóór hem gedacht. Het lezen van zijn drama in 1834 heeft mij zelfs van mijn toen ontworpen plan voor langen tijd teruggeschrikt. Ik gevoelde zoo geheel mijne onmacht om nog iets belangrijks te zeggen over een onderwerp, dat hij had aangeroerd. Later echter, op nieuw aangetrokken door hetgeen mij vroeger boeide, weggesleept door mijne verbeeldingskracht, die mij altijd weder verleidde voort te gaan, heb ik eindelijk op mijne wijze het eenmaal aangevangene voltooid'.

Weinig kon zij zeker vermoeden dat op dezen

eersten roman zulk een succes zou rusten. In Amsterdam werd het haar openbaar. Daar zocht zij bij de familie van moederszijde, het gezin Rocquette, rust na den ingespannen arbeid, maar in Alkmaar teruggekeerd schreef zij aan Johanna Blok: ‘Ik zit tusschen correcties, folianten en de recensies en de geheimen der letterkundige wereld; de eenigen die ik U mee te deelen heb zijn evenals die der zwarte kunst het best à distance te bewonderen. Uit Amsterdam ben ik afgemat, ziek en halfdood thuisgekomen. Ik had rust noodig, rust van gewaarwordingen en die vond ik daar niet. Ik was er als in een draaimolen, de een kwam mij dit vragen, de ander weder dat; die wenschte mij over te halen voor deze partij, een ander weder waarschuwde mij om geen kleur aan te nemen. Beijerinck engageerde mij voor een nieuw werk, dat ontzaggelijk veel hoofdbreken zal moeten kosten[14], van der Aa kwam mij in den vollen zin van het woord plagen om hetgeen ik nu onderhanden heb[15]. De een kwam mij vleien, de ander tilde mij bovenmate, een derde stelde mij te leur, een vierde (die gekke Yntema) schreef zotte briefjes over mijne ijdelheid. O, hoe ongelukkig is een Schrijfster, die geen opgang maakt, wordt verdrongen, vergeten, uitgelachen; die opgang maakt wordt de speelbal van vrienden zoowel als van vijanden. Onder

meerderen is mij de redacteur van Tesselschade Potgieter komen opzoeken. Dat is wel de aangenaamste letterkundige dien ik ontmoet heb.

Zooveel smaak, zooveel oordeel en zooveel kennis. Wij hebben derdehalf uur gepraat zonder ophouden. Hij is geheel zooals hij schrijft. Hij heeft mij met een lief briefje een Tesselschade present gemaakt. Mogelijk schrijf ik er wel eens in'.

Sedert is Potgieter voor haar geworden 'de vriend harer jeugd en tot haren ouderdom de trouwe, hartelijke vriend'.

Niet lang kon zij van hare rust in het ouderlijk huis genoten hebben, of daar gewerd haar een persoonlijke uitnoodiging van den Hervormden pastor van het naburig Heiloo, J.P. Hasebroek, om kennis te komen maken met zijne zuster Betsy, de toen reeds bekende schrijfster van 'Te Laat'. 'Hoe ik mij haastte - schreef Geertruida ruim veertig jaar later in een openlijken brief ter begeleiding van den 3^{den} druk van 'De Graaf van Devonshire' aan den auteur van 'Waarheid en Droomen' - al liep het tegen den winter, om den weg te nemen naar de Heiloosche pastorie! - die zich gastvrij voor mij opende, waar ik met blijdschap verwelkomd werd door uwe Betsy, wier vriendelijk gelaat, wier liefelijke, levendige oogen, wier opgewekte toon terstond den indruk op mij maakten, die onuitwischbaar zou zijn, al

heeft de grijsheid haar blonde lokken verzilverd, nòg blijft zij voor mij staan in die volle frischheid der jeugd, in die aanminnigheid door leeftijd noch krankte te verwoesten. De schoonheid der ziel, de onverwelkelijke, straalde mij toe uit hare trekken, uit haar blik. Wij wisselden een handdruk, een kus - Gij ook kwaamt mij de hand reiken ter verwelkoming; ik bleef dien dag in de pastorie, omdat ik niet mocht, niet konde heengaan, en wij sloten onderling[16] een drievoudig vriendschapsverbond, van vrij wat beter en hechter gehalte dan de 'Triple Alliantie'.

In diezelfde pastorie kwam in die dagen nu en dan het jonge Holland op letterkundig gebied te zaam. Eén uit dien kring, Dr. L.R. Beijnen, bewaarde de herinnering er aan nog op zeventigjarigen leeftijd in zijn 'openlijken brief aan mevrouw Bosboom-Toussaint' ('Stemmen voor Waarheid en Vrede', 1881). Jonathan ontvinger zijn vriend Hildebrand, den verloofde van jonkvrouw Aleide van Foreest uit het nabijgelegen Nijenburg, W.G. Brill, Bernard Gewin, den schrijver van Polsbroekerwoud, Hofdijk als den Kennemer Meistreel en een enkele maal ook Potgieter. Een onvergetelijke tweede Pinksterdag (1841) was het voor Hasebroek, toen ook Willem de Clercq, daartoe door zijne Alkmaarsche vriendin Geertruida opgewekt, eerst het vriendelijk

kerkje en na de preek de pastorie binnentrad. Hasebroek zelf heeft kort daarna de herinnering aan dien dag voor zich zelf op schrift en bijna 40 jaar later openbaar gemaakt in zijn ‘Dicht en Ondicht’[17].

Mejuffrouw Toussaint had reeds vroeger kennis gemaakt met de Clercq in zijn eenvoudig landhuis ‘Meerzicht’ onder Velzen en natuurlijk veel van den Heilooschen vriend en zijne zuster verteld. In den zomer van 1840 had zij er gelogeerd. En de Clercq zelf bewaarde de herinnering er aan in zijn dagboek; 6 Juli schreef hij: ‘'s Avonds begon Toussaint te denken en het beeld van Ulrich von Hutten aan te grijpen. Toch kon men wel zien dat het iemand van genie is. Al hare omgevingen zijn moeilijk, en weinigen die haar apprecieëren in Alkmaar, tenzij de arme dichter Hofdijk, die geheel in verrukking over haar is’. En 10 Juli ‘Het was alleraardigst Toussaint 's avonds te zien werken met die ontzettende vlugheid, waarop zij als het ware over het papier vliegt, zoodat het niet te verwonderen is, dat zij geen gebruik van stalen pennen kan maken’.

Na den genoemden Pinksterdag van het volgend jaar was Hasebroek op een schoonen zomerschen dag de welkome gast van den improvisator, tegelijk met de Schrijfster van ‘Het huis Lauernesse’. Aan haar had de Clercq beloofd na den

maaltijd te zullen improviseeren en zij gaf als onderwerp op ‘Ulrich von Hutten’.

Terugkomend op Truida's eerste bezoek aan de Heiloosche pastorie, die voor haar ‘een Tempel der vriendschap en der letteren’ werd, moet ik nog herinneren welke verrassing haar wachtte, toen zij uit de hand van haren gastheer het pas verschenen Gidsnummer ontving, waarin Potgieter, anoniem, haar roman ‘De Graaf van Devonshire’ had beoordeeld[18]. Met wat gemengde aandoeningen moest zij de bladzijden verslinden met haar strenge maar toch hartelijke en niet ontmoedigende kritiek, opwekkend en waarschuwend tegelijk. Nog jaren later stond het haar voor den geest - gelijk zij in den bovengenoemden brief aan Hasebroek schreef - hoe het haar pijnlijk had getroffen, toen ‘zij, haar teere bloesems zag verstuiven onder den killen adem der kritiek, maar toch begreep dat er hoop op betere vrucht uit die zorge sprak. Het snoeimes moest gaan over de wilde ranken, zou die verkregen worden’. Op die kritiek kon zij echter niet terugzien, ‘zonder innigen dank aan den trouwen wegwijzer, die de taal der oprechtheid liever sprak dan de taal der vleierij; die niet wilde instemmen met de toejuiching der bewonderaars, omdat de toekomst der kunstenares hem meer ter harte ging dan - haar dank voor het oogenblik’.

Johanna Blok, die veel goeds van den roman had gezegd, was ondeugend genoeg geweest haar te vragen of zij misschien ‘verliefd’ was op Devonshire?

En de Schrijfster antwoordde: ‘Verliefd was ik niet op hem, maar hij was een ideaal en mijn oudste zoon, en welke moeder heeft haar eerste kind niet lief. Die nu nog geboren moeten worden, zijn voor mijn gevoel niet meer dàt wat Hij was. Ze worden misschien beter beredeneerd, maar ze bezielen mij minder’.

Eindnoten:

1 Hij en zijne vrouw behoorden tot de refugés, die na hunne vlucht uit Frankrijk in Haarlem en Leiden schut en welvaart hadden gevonden.
2 In het doopregister der Waalsche Kerk te Hanau komt voor: ‘Daniel Toussaint, fils de Nathan Toussaint, baptisé le 6 Febr. 1628.’
3 Ten onrechte noemt mevr. B.T. in haar handschrift het jaartal 1815.
4 Lektuur voor Nederlandsche vrouwen en meisjes.
5 Eene oorspronkelijke zedelijke voorstelling in brieven uit het begin der 19de eeuw. Amsterdam, 1824-27.
6 Paris, chez F. Buisson, An XI (1803). In brieven 3 dln.
7 Zijne ‘Oeuvres complètes’ verschenen in 1821-'27.
8 Groot algemeen Historisch Geographisch Genealogisch en oordeelkundig Woordenboek. 5 dln fol°. Amsterdam, Utrecht, 's Gravenhage MDCCXXXIII.
9 Onjuist schrijft Dr. Jan ten Brink 1830. Ds. Vinke toch verliet Alkmaar voor Utrecht 3 Mei 1829 (Mededeeling van den heer C.W. Bruinvis te Alkmaar).
10 Later in het huwelijk getreden met den heer C.W. Thöne uit Amsterdam.
11 Uit het familie archief der dames des Tombe te Nijmegen.
11 Uit het familie-archief der dames des Tombe te Nijmegen.
12 In ‘Gesammelte Novellen von A.L.G. Toussaint. Aus dem Holländischen übersetzt von Dr. L.T. Moseler. Erster Band. Hamm, Schulzische Buchhandlung.
Een andere vertaling verscheen in Unterhaltungsbibliothek. Münster, 1881. Verlag der Aschendorff'schen Buchhandlung.
13 Deze novelle werd later overgenomen in den almanak voor het Schoone en Goede, 1844.
14 ‘Het huis Lauernesse.’
15 ‘Engelschen te Rome.’
16 In den afgedrukten tekst staat ... *onderweg!*
17 Eerste deel. W.H. Kirberger, Amsterdam, 1869.
18 Een gunstige beoordeeling zag in ‘de Vriend des Vaderlands’ 1839, Nr. III het licht.

‘Het huis Lauernesse’.

Hoofdstuk II.

Engelschen te Rome. - Bakhuizens kritiek. - Het huis Lauernesse. - Prinses Orsini. - Leycester te Alkmaar. - Het rustuur van Kardinaal Ximenes. - Mr. Is. An. Nijhoff. - Verloving met R.C. Bakhuizen van den Brink. - Zijn verblijf in het Buitenland. - Geertruida's briefwisseling met Nicolaas Beets en Mr. Isaac da Costa. - Julie Simon te Luik. - Verbreking van Geertruida's engagement.

Een jaar na ‘De Graaf van Devonshire’ verscheen haar tweede roman ‘Engelschen te Rome’ (met gegraveerd titelvignet, ‘uit laakbare zuinigheid voor het 2de deel herhaald’). Kenschetsend voor het zelfstandig karakter der jeugdige Schrijfster is hetgeen zij in de Voorrede zegt (later helaas niet herdrukt): ‘Ik twijfel nauwelijks of men kan in een manier schrijven, die voor auteur en publiek beide grooter aanbeveling verdient dan de mijne. En toch neem ik de vrijheid mijne lezers te verzoeken, dat zij het zoo voor lief nemen, als ik het hun aanbiede. Van waar dan deze tegenstrijdigheid? De reden daarvan moet alleen in mijn aanleg gezocht worden, dien ik mij gedrongen zie in

mijn schrijven te volgen. Want daar *Kunst* en *Studie* er zoo weinig deel aan hebben gehad, om mij tot schrijfster, hoe dan ook, te vormen, is het waarschijnlijk daaraan toe te schrijven, dat mijn talent wat koppig en onhandelbaar is, en zich door teugel noch sporen een anderen weg wil laten heenleiden, dan het zich zelf verkiest. Het is dus vergeefs, dat ik mij bij ieder nieuw plan voorneme deze deugden aan te leeren of die gebreken te vermijden; nauwelijks raakt mijne pen het papier of mijn geest graaft zich een eigene bedding, en - afleiden zou stuiten worden. Het gaat mij daarbij als Medea bij den dichter:

> "Schoon ik het goede zie en goedkeur, volge ik het kwade".

Teekenend, herhaal ik, voor hare zelfkennis. Had zij eenmaal een onderwerp op historisch gebied gekozen en zich door kennis der bronnen behoorlijk voorbereid, dan liet zij liefst zich nog leiden door haar rijke, onuitputtelijke verbeelding en hare gave der intuïtie. Had niet reeds Potgieter in zijne kritiek van Devonshire der Schrijfster toegeroepen: *Studie?*

Toch zou in later dagen, zoowel onder den invloed van den haar bevrienden archivaris Mr. Is. A. Nijhoff te Arnhem, als van den genialen jongen

man, die haar “Engelschen te Rome”, niet minder waardeerend en nauwgezet dan Potgieter zou beoordeelen, ik zeg niet de liefde voor de studie, maar de dringende behoefte eraan zich al scherper doen gevoelen. Men denke aan haar “Lauernesse” en haren “Leycester”. De genoemde jonge man was Reinier Cornelis Bakhuizen van den Brink. Hij, zich aansluitend bij de goede verwachting van zijn mederedacteur van “De Gids” na de verschijning van Devonshire, erkende al aanstonds dat mejuffrouw Toussaint zich in haar “Engelschen te Rome” in helderder en tevens schitterender licht had vertoond en door de macht van haar talent zich tot zelfstandigheid verheven had en zich een voornamen rang onder onze romanschrijvers verworven’. Bij alle waardeering intusschen van de schoonheden van haar roman, had hij een open oog voor wat er eenzijdigs in school. Dit gold het donkere in de levensbeschouwing der schrijfster, die in de schildering van het rijke, van het stoute, het schrille, gelukkigst slaagt en bij voorkeur schildert wat schokt en flikkert en gedruisch veroorzaakt en in dit alles leert, ‘dat de omstandigheden en het toeval den mensch beheerschen, omdat zijn wil afhankelijk is van de hartstochten, die uitwendige invloeden opwekken en aanvuren.’

Tegenover deze levensbeschouwing stelde onze

beoordeelaar eene andere, welke ‘de Gids’ meermalen der kunst trachtte aan te bevelen. Volgens haar ‘bestuurt niet de hartstocht, of, door den hartstocht, eene onzichtbare macht het menschelijk lot en bedrijf. Boven den hartstocht stelt zij den reinen wil, die slechts door den eerste wordt gewekt, opdat deze op zijne beurt door den laatste tot krachtige daad worde bestuurd. Zij protesteert tegen den gemeenen regel dat het goede minder dichterlijk zij dan het slechte, het gematigde minder dan het overdrevene, het bepaalde en geordende minder dan het noodlottige. Dat het moeilijker is van het eene de dichterlijke zijde voor te stellen dan van het andere, ontkent niemand; maar het moeilijke is geen bewijs voor het onmogelijke; en lauwer is te schooner, die hooger hangt.’ Wat den stijl betrof: deze was - schreef Bakhuizen - zooals het geheele boek meer dan gewoon, meer dan alledaagsch. ‘Er is levendigheid, kracht, rijkdom in. Enkele plaatsen zijn zelfs schitterend. Zijne gebreken zijn overdrijving, jacht naar overvloed van woorden en beelden, en hier en daar het gemis van juistheid en netheid. De schrijfster heeft veel gebruik gemaakt van een periodenbouw, die misschien niet geheel hollandsch is, en zeker, al te dikwijls gebezigd, zijn effekt verliest. Ziedaar feiten, die het genoeg is aan te wijzen, om de gegronde hoop te koesteren, dat de

begaafde schrijfster ze in het vervolg zal vermijden.'

Het kan wel niet anders of de Schrijfster moet onder den indruk van zulk een waardeerende en bemoedigende beoordeeling sympathie hebben gevoeld voor Potgieters vriend, dien zij reeds bij haar eerste bezoek van Amsterdam ten zijnent had ontmoet. Potgieter herinnerde eraan, toen hij 25 jaar later (1865) - na ontvangen bericht van Bakhuizens overlijden - in een brief aan Busken Huet uitweidde over 'die stille avonden, waar zij samen de bijdragen voor "de Gids" lazen, beoordeelden, schreven - maar weinig elkaar meedeelden wat het publiek giste, meende, dacht, en men op allen behalve op hen jongelui vermoeden had! Ik wenschte dat ik ze weer kon geven zooals zij waren, hij met tante disputeerende over 't geloof - die hij dacht te kunnen overhalen; met zijne dames was daar geen beginnen aan. Toen kwam juffr. Toussaint voor de eerste maal in de stad, het was het jaar der verholen liefde, - eerst het volgende zag al de dwaasheden der declaratie.'

Het was in dit 'jaar der verholen liefde' (1840), dat mejuffrouw Toussaint behalve haar verhaal 'Lord Edward Glenhouse' (met verdicht portret op het titelblad) met 'Anna of de familietrek' door Mr. C.P.E. Robidé van der Aa, in één[1]

deel[2], haar novelle ‘De man uit het bidvertrek’ voor den eersten jaargang van ‘Aurora’ het licht deed zien. Sedert werd zij een zeer gewaardeerde medewerkster aan de voornaamste jaarboekjes van dien tijd. ‘Voor het Schoone en Goede’ - ‘Vergeet mij niet’ (Muzen-almanak) - ‘Aurora’ en ‘Holland’. - Daarin zijn in verloop van tijd meer dan dertig opstellen verschenen, die later voor 't grootste deel opnieuw door haar zijn uitgegeven in de bundels: ‘Negen novellen’ (1846) - ‘Eenige schetsen’ (1850) - ‘Historischenovellen’ (1856)enz.

Méér dan genoemd verhaal ‘Lord Glenhouse’ en ‘De man uit het bidvertrek’ van 1840 was in hetzelfde jaar de verschijning van den eersten Nederlandschen roman van Geertruida's hand - door Potgieter zoo gewenscht - ‘Het huis Lauernesse’[3]. Zooals uit de ‘Narede’ blijkt, is het de uitgever Beyerinck geweest, die de schrijfster reeds in 1838 had gevraagd om een roman uit het eerste tijdperk der Hervorming in Holland, en die bepaaldelijk voorstellen moest: *den invloed der laatste op het burgerlijk en huiselijk leven der Nederlanders*. Tusschen het ontwerp van den roman en de voltooiing lagen twee jaren en slechts het kleiner deel werd met schrijven besteed, het grooter in een ernstig en vlijtig onderzoek van alle bronnen, die dank zij de hulp en gulheid van welwillende vrienden onder haar bereik waren gebracht. Onder

die vrienden nam Bakhuizen zeker de eerste plaats in, die zelf eens had gezegd ‘hoe het een der moeilijkste vragen bleef langs welken weg en door welke kanalen de Hervorming de Nederlanden was binnengedrongen.’ De voornaamste hulpmiddelen, waarover onze jeugdige Schrijfster destijds beschikte, waren - zooals zij zelve mededeelt - de geschriften van Brandt en Lublink Weddik! een boekje van de martelaren Voes en Pistorius en een half Latijnsche beschrijving van het bisdom Utrecht’[3]. Wel mocht zij in later jaren schrijven: ‘Ik verwonder er mij nu nog over, dat ik het daarmede nog zoo heb afgebracht.’ Intusschen heeft zij stellig bij haren arbeid een krachtigen steun gevonden in Bakhuizen met zijne toen reeds zooveel omvattende historische kennis. Naar zijn oudste zoon mij mededeelde, is het achttiende hoofdstuk van den roman, ‘dat ook wel kan worden overgeslagen’ - zooals het opschrift luidt - van zijn vader afkomstig. Bakhuizen zelf had reeds aan het slot zijner beoordeeling van ‘Engelschen te Rome’ geschreven: ‘Zoo wij wel onderricht zijn, dan is er van de veelbelovende Schrijfster eene vaderlandsche roman ter perse. Wij verheugen ons in dat vooruitzicht, want wij ontvangen daardoor de verzekering dat eene schrijfster, die met zooveel juist oordeel zich in de toestanden en personen harer verbeelding weet

te verplaatsen, zich ook tot een ander genre geschikt en geroepen gevoelt. Wij beamen gaarne de voorspelling van den geachten medewerker (E.J. Potgieter): ‘Een waarlijk Nederlandsche roman, door eene vrouw van haren aanleg en na ijverige studie geschreven, zal, verbeelden wij ons, een uitmuntend werk zijn.’ Met deze herinnering mag het bevreemding wekken, dat ‘Het huis Lauernesse’ in ‘De Gids’ geen beoordeeling heeft gevonden. De verklaring ervan zal wel gezocht moeten worden in hetgeen C. Busken Huet ter inleiding zijner uitvoerige kritiek van mevrouw Bosbooms werken schreef, dat met genoemd geschrift zich met beslistheid het groot verschil van richting openbaarde tusschen mejuffrouw Toussaint en de redactie van ‘De Gids’, waarvan zij aanvankelijk een pleegkind was. Toch werd een jaar later (1841) haar roman ‘Eene kroon voor Karel den Stoute’ - tot het schrijven waarvan Beets haar opgewekt had - in het tijdschrift geplaatst[4] en in '42 ‘De Hertog van Alba in Spanje’[5].

Met ‘Lauernesse’ was intusschen haar naam voor goed als schrijfster gevestigd en mocht zij de blijvende sympathie van het Nederlandsche publiek verwerven.

Wat de verhouding der Schrijfster, met haar welsprekend pleit voor de reformatie, tot de leden der alleenzaligmakende Kerk in ons vaderland

betreft, heeft zij zich aan het slot harer narede verklaard: ‘Nog heb ik een woord aan mijne Katholieke landgenooten: aan mijne vrienden onder hen. Dat ik een werk als dit ondernemen durfde, is wel het sterkste bewijs voor hunne verlichting, voor hunne verdraagzaamheid. Het woord Hervorming alleen reeds moet hun hard in de ooren klinken; maar het is het woord der geschiedenis, en *zij* kennen haar zoowel als ik. Waar ik grove bevooroordeeldheid of fellen partijhaat bittere en lage woorden in den mond geef, zullen zij weten te scheiden den eisch van den toestand en het bijzonder gevoelen van de auteur’.

Mr. J. van Lennep schreef destijds aan da Costa (14 Sept. 1840): ‘Hebt gij “Het huis Lauernesse” reeds gelezen? Het komt mij onbegrijpelijk voor, hoe een meisjen van 24 à 25 jaar[6] niet alleen in de geschiedenis enz. zoo te huis is, maar die daarenboven op zulk een wijsgeerigen, kernvollen trant, die een Heeren of een Gibbon vereeren zoude, kan behandelen, hoe zij de godsdiensttwisten der 16de eeuw zoo klaar en sierlijk voor oogen stellen kan, zonder ooit in de droge dogmatiek te vervallen. Daar moet intuïtie bij zijn: *ou je ne m'y connais pas*’.

Van ‘Het huis Lauernesse’ werden in verloop van tijd niet minder dan tien drukken opgelegd[7]. Bij

den negenden gevoelde mevrouw Bosboom-Toussaint, die overstelpt was van weemoed en dankbaarheid bij de duizenden herinneringen, welke zulk een rijk vervuld tijdperk van haar leven in haar opriep - 24 October 1885 -, zich gedrongen iets daarvan uit te drukken in een kort slot, toegevoegd aan de Narede van 22 October 1840: 'Het *is* mij behoefte openlijk mijn dank toe te brengen allereerst aan dien God, die het werk in zwakheid ondernomen en volbracht dus heeft gezegend, en mij staande hield tot nu toe, waar zoovele tijdgenooten en vrienden, machtigen naar den geest, sterkeren naar het lichaam zijn geveld door den onverbiddelijken dood.

Daarna moet ik mijn dank betuigen aan ons Nederlandsch publiek, dat zooveel belangstelling heeft getoond in den arbeid mijner jeugd en dat zich nog niet heeft afgewend in de grijsheid.

Moge Lauernesse mijne toekomstige lezers MEER geven dan ik er in heb kunnen leggen, want zij de gave zwak, de Gever is groot, Hem de eer; met den Psalmist zal ik dan mogen zeggen: *Ik zal niet sterven, maar leven en ik zal de werken des Heeren vertellen!*

Een groot werk des Heeren, ofschoon door zwakke zondige menschen volbracht, is ondanks alles
De Hervorming.'

Een dankbare dochter dier Hervorming heeft zij zich betoond in hare liefde voor de geschiedenis van ons vaderland in het somber tijdperk der Spaansche overheersching; zich betoond ‘met haar groote verbeeldingskracht, haar groot beeldend vermogen, groote visioenen en groote gevoelens’ in de schepping van haar ‘Huis Lauernesse’ zoowel als in de later geschreven novellen, het onafscheidelijk drietal: ‘De van Beverens’ - ‘Jan Woutersz. van Cuyck’ en ‘des Konings vriend’.

Dieper lag intusschen nog bij haar de behoefte om hare letterkundige voortbrengselen, waaraan zij haar leven wijdde met liefde voor de kunst, dienstbaar te maken aan *de stichting* harer lezers. Zij wilde méér zijn dan de romanschrijfster, die op het gebied onzer historie nieuw licht wilde ontsteken om den zegen van het Protestantisme te heerlijker te doen uitkomen tegenover de schankelijke misbruiken der Roomsch Katholieke Kerk en hare bloedige vervolging der ketters; haar ideaal was als *schrijvende* getuige van Christus ‘heiligend of opwekkend of vertroostend onder hare lezers te werken’. Dit zou voor haar het welkom bewijs zijn, hoe zij het van God ontvangen talent ten goede had gebruikt. ‘Wie haar daarvan de verzekering gaf, verhelderde menige sombere ure van haar leven’. Uit dit oogpunt

beschouwe men den brief, welken zij in later jaren schreef aan den heer C. Mulder, leeraar in de Nederlandsche letteren en geschiedenis aan de theologische school te Kampen, naar aanleiding van diens waardeerende kritiek van hare romans in ‘de Vrije Kerk’.

‘Waarlijk - luidt deze epistel - gij hebt mij eene aangename verrassing bereid, welke mij van *die zijde* (der Christelijk-gereformeerden) meer genoegen doet, juist omdat gij in mijn werk datgene hebt willen en kunnen *zien* - wat ook voor mij het hoogste is, en wat zoomin de groote menigte der lezers, als zekere gewone kritiek weet te vinden en te vatten. Dat ééne woord van uw vriend door u herhaald (“Het huis Lauernesse” heeft mij beter gemaakt’) doet mij meer goed dan de uitbundigste lofspraak over mijn talent, die ik toch niet anders kan aannemen dan met een blik naar boven, van waar ik weet dat de gave mij toekomt. Neen, waarlijk niet om den tijd te korten van hen, die ‘zoo min dagwerk als godsdienst kennen’, schreef ik mijne romans, evenmin om maar veel vellen te vullen! .... maar omdat het mij behoefte is aan de eischen der kunst te voldoen en in de hoop mijne lezers te stichten, hetzij in beeld, hetzij in woord’.

Na ‘Het huis Lauernesse’ schreef zij ‘Prinses Orsini’, welke novelle door haar aan Bakhuizen

werd voorgelezen: ‘deze - schreef zij - loonde haar menigmaal met een welgevallig knikje en met een *Bravo!*’ Mr. Isaac da Costa en Mr. G. de Clercq betuigden er schriftelijk hunne instemming mede, nadat zij eerst later in ‘De Gids’ van 1843 verschenen was. ‘Andere vrienden - verklaarde onze Schrijfster - wierpen naar haar gevoelen de novelle wel wat al te diep in het stof’[8]. Nog vloeiden in '41 een tweetal verhalen uit hare pen. Het eerste was ‘Leycester te Alkmaar’, door Nepveu opgenomen in ‘Aurora’ voor 1842 en verrijkt met een staalgravure van H.W. Couwenberg. ‘Potgieter - schreef Geertruida - knorde braaf over de novelle en hij had gelijk; maar het was er op toegeleid om dien naren Fuhri - den uitgever van genoemd jaarboekje - en der flauwe redactie niet veel te geven. De groote Leycester moet het maar goed maken als het mogelijk is’. Het tweede verhaal ‘Het rustuur van Kardinaal Ximenes’ was door Geertruida ontworpen en voltooid tijdens haar logies ten huize van Mr. Is. An. Nijhoff te Arnhem. De aanleiding tot de kennismaking met dezen geleerden archivaris van Gelderland was voor haar zeer sympathiek geweest. Mevrouw Nijhoff, die met ‘Het huis Lauernesse’ dweepte, wist haren echtgenoot te bewegen om naar Alkmaar te reizen en na kennismaking met de Schrijfster haar

uit te noodigen om te komen logeeren. Dankbaar nam zij dit aan en vond al spoedig in haren gastheer een veiligen gids en raadsman, die haar niet alleen hielp aan bronnen voor genoemde novelle, maar ook later aan haar de eerste bouwstoffen kon verschaffen voor de Leycester-romans. Na de voltooiing (29 Sept. '41) las Geertruida op een avond in den familiekring haar 'Ximenes' voor. De gastvrouw maakte de opmerking 'dat in het verhaal een Vrouwefiguurtje ontbrak.' '"Ja, dat is waar!"' erkende onze Schrijfster met alle instemming. Toen nu de Nederlandsche Muzen-almanak voor 1842 het licht zag, had de Kardinaal een aardig nichtje - donna Valentine de Arrero gekregen. Het jaarboekje gaf bovendien het eerste portret der Schrijfster, geteekend door N. Pieneman en gegraveerd door J.P. Lange. Hiervan heeft zij echter veel verdriet gehad, omdat ieder klaagde over de slechte gelijkenis. Bij het ter perse leggen van de novelle wachtte haar nog een andere grief tegen den Amsterdamschen uitgever Laarman, die een aanslag poogde te doen op de onschendbaarheid van hare copij door eenige regels te schrappen, die hem als Roomsch-Katholiek ergerden. Zij weigerde natuurlijk hare toestemming en schreef hiervoor aan Beets als redacteur: 'Laarman is mij met zijn Katholicisme op de onaangenaamste en minst

voegelijke wijze lastig gevallen, zoodat ik zelfs zijn laatsten brief, duidelijk genoeg door een biechtvader in de pen gegeven, niet heb willen beantwoorden. En dit alles omdat ik het waarachtig feit, de zorg van Ximenes voor de Alcalasche bijbelvertaling heb aangestipt [Men zie mijne 9de aanteekening achter het hoofdstuk].[9] Nooit dankte ik zoo hartelijk Luther voor zijne hervorming, nu ik iets voel van de censuur der Roomsche hierarchie (30 Nov. '41). ‘Aan alle kanten teleurstelling - schreef zij - een waar symbool van 't menschelijk leven, van 't auteurs leven bovenal’. Uit het mislukken van het portret laat het zich verklaren, dat Bakhuizen in hetzelfde jaar den genialen H.W. Couwenberg verzocht een ander in potlood te teekenen.

Nog bleef een aardige herinnering aan Geertruida's logies te Arnhem bewaard in het geheugen der nu bijna tachtigjarige dochter des huizes, mejuffrouw Hermine Nijhoff te Oosterbeek. Op zekeren dag bracht een Amsterdamsch uitgever aan de familie een bezoek en bracht het gesprek op schrijvers en schrijfsters uit die dagen - onze Alkmaarsche luisterde met open ooren - en zeide onder meer: ‘En dan zit daar tegenwoordig in Alkmaar zoo'n juffertje, een klein, nietig ding, maar kan men een roman van haar machtig worden, dan moet je maar met beide

handen toegrijpen.' Geertruida bewaarde-evenals indertijd Betje Wolff in de trekschuit van Amsterdam naar Utrecht, toen zij door een der passagiers haar doopceel hoorde lichten - een diep stilzwijgen, maar barstte na het vertrek van den haar onbekenden bezoeker in een hartelijk lachen uit.

In het najaar van '41 vond de verloving der Alkmaarsche jonkvrouw met Bakhuizen van den Brink plaats. Van Geertruida's zijde was zij een daad van hartelijke, oprechte *liefde*, maar van Bakhuizens kant had zij, meer dan hij er zich van bewust is geweest, haar beslag gekregen door even hartelijke als oprechte *achting* en *waardeering*.

30 November schreef zij aan Beets: 'En nu over wat mij stof tot vreugde geeft, genoeg om over alle literarische rampen te troosten. Mr. van den Brink zal binnen twee maanden promoveeren en hij zal het doen als mijn verloofde! In hem meen ik die superioriteit van geest en kennis gevonden te hebben, die ik eischte in mijn aanstaanden echtgenoot. Ik ben hoogst gelukkig.' Toch zou dezelfde verloving een nadeeligen invloed oefenen op Geertruida's letterkundigen arbeid. Uit haar boven aangehaalden brief over de novelle 'Leycester in Alkmaar' is ons reeds gebleken, dat zij van zins was een grooter werk te schrijven. Oorspronkelijk zou dit heeten 'Leycesters regentschap in de Nederlanden.' 'Maar - schreef zij

aan Beets - ‘den dag van mijn engagement heb ik de pen uit de hand geworpen’. Zij wilde alleen leven voor dien grooten geest, dien zij boven zich zelve, ja boven allen stelde, op wiens bezit zij *trotsch* was en dien zij ‘onuitsprekelijk liefhad’. Toch genoot zij die rust niet zonder innerlijken strijd. De ingeboren prikkel tot geestesarbeid liet zich bij wijlen gevoelen, en dan dacht zij naar haar eigen later aan da Costa gedane confessie: ‘als mijn vriend eens voor een langen tijd van mij was, dan zou ik “Leycester” ondernemen’. Zij liet zich intusschen door allerlei kleingeestige zwarigheden terughouden; de hoofdzaak was dat zij tot een ernstig werk van omvang *niet* wilde overgaan.

Maar ziet, in het najaar van '42 moest van den Brink plotseling om finantiëele moeilijkheden, waardoor het vermogen zijner moeder dreigde verloren te gaan, het vaderland verlaten en nam hij de wijk naar België. Daarmede brak voor de dertigjarige Geertruida een donkere tijd aan, waarin hare liefde op 't zwaarst zou worden beproefd, doch door onkreukbare trouw geadeld. ‘Tegen alle waarschijnlijkheid aan was gebeurd’ - zoo schreef zij - ‘wat ik noodig had, zonder het te hopen.’ De teerling was geworpen. Alleen in den arbeid der kunst in God gewijd zou zij kracht vinden om zich boven het lijden van haar eenzaam achterblijven te verheffen. Het was alsof een in-

wendige stem haar toefluisterde: ‘Vat uwe taak weer op!’ En zij schreef aan da Costa hoe zij het als hare roeping in hoogeren zin beschouwde om den ‘Leycester’ te gaan schrijven. Zij achtte zich daartoe ‘zonder aanmatiging of in opgewondenheid *geïnspireerd*’. ‘Niemand weet zoo goed als gij zelf - vervolgt zij - hoe dit Leycestertijdperk gelegenheid geeft om terug te zien op de reformatie, op hare winsten en verliezen, op haren vooruitgang en haren achteruitgang, op het nieuwe leven en den nieuwen strijd dien wij voor ons zien. Bij het succes “Lauernesse” heb ik begrepen dat zelfs een roman zijn invloed kan hebben, en ik weet ook dat men over 1585 sprekende vrij wat kan zeggen dat nog in 1840 van toepassing is.

En daarom in plaats van in de smart weg te zinken, heb ik het hoofd opgericht en het was een mijner eerste gedachten, later door alles wat ik voelde en bad verscherpt: *dit af te doen*. Ik onderneme het niet, zonder een ernstig vertrouwen, dat het een goed werk is en God het van mij eischt, gelijk God er mij de krachten toe zal verleenen. Meer dan “Lauernesse” nog zal ik het schrijven met het oog op den Heer der gemeente. Zoo het mij gelukken mocht door dezen arbeid onder Zijnen zegen een weinig meer gloed te brengen in het zieleleven onzer Kerk: mij dunkt,

ik zou het niet te duur gekocht hebben met de bittere smart en de uitgestelde hope, die mij den tijd geeft voor deze onderneming' (Nov. '43).

Maar naast Da Costa moest zij na het vertrek van Bakhuizen ook voor Beets het hart uitstorten, daar deze als een biechtvader voor haar was. 'Nu vooral - schreef zij aan hem - nu mijne liefde hem noodig is, nu ik weet hoe lief ik hem heb om te kunnen blijven wat ik was - zijne verloofde - nu vermeerdert dit mijn lijden met de mate van alles wat hem treft, wat hem krenkt, wat hem benadeelt.' Tegelijk begon zelfverwijt haar te kwellen, bij de gedachte, 'hoe het hare zwakheid was TROTSCH te zijn geworden op zijne intellektueele meerderheid boven haar zelve, boven allen' (11 Nov. '43).

Weinig kon zij echter vermoeden dat de Heemsteedsche predikant juist in de jaren '43-44 een innerlijken strijd doorleefde, waarin twijfel aan de heiligheid der kunst zijne ziel bestormde en het gevaar dreigde dat alle dienst van het schoone door hem als 'uit de aarde aardsch' zou worden veroordeeld. 'Ik ben met de kunst aan het twisten' schreef hij aan Geertruida; en deze had hem geantwoord dat zij met God boven zich en de kunst in zich, liever nog met de kunst in God, nog al een slag van buiten kon afwachten, maar toch - in deze dagen van tijdelijke scheiding -

behoefte had aan versterking van haar geloof in de heiligheid der kunst.

‘Waar moet het heen, als alleen de middelmatigheid het veld behoudt? Fantasie en poëzie zijn toch ook gaven, die niemand zichzelven geven kan, en ik kan niet gelooven dat ze in hooge mate in eenige ziel zijn gelegd om te verdorren, vooral niet bij wie ze heiligen kan als gij door het geloof’.

In een voorgaanden brief had zij gesproken van de heiligheid der kunst - deze omvatte voor haar het gansche gebied van het schoone in woord en beeld - en lichtte hare uitspraak, waarmede Beets niet kon instemmen, aldus toe, dat de kunst een heilige roeping kan hebben, en zij voor zich ‘daarin kon, daarin mocht gelooven.’ ‘Zoo sprak ik ook - vervolgt zij - van DE KUNST IN GOD, bedoelende hiermede die kunst, welke met opzien tot God datgene werkt en uitvoert, wat zij in gemoede vertrouwt dat haar de krachten en de vleugelen voor gegeven zijn, datgene waartoe zij zich bezield voelt en geroepen.’

Trots zulk een getuigenis van zijne vriendin kon Beets aan Hasebroek te Heiloo over haar schrijven: ‘Och, of zij eene zuster in den Heere mocht worden!’ Met die verzuchting toonde hij háár nog niet te kennen, die uit kracht van hare diep godsdienstige natuur de ontwikkeling van

al hare gaven naar hart en hoofd kon terugbrengen tot God en ‘Zijnen zegen afbidden met vast geloof dat Hij dien niet zou terughouden, zelfs waar die werd ingeroepen over den arbeid der *ongewijde* kunst, Hem geheiligd met ootmoedig opzien’.

Eenigen tijd na Bakhuizens vertrek naar het Buitenland bezocht Geertruida zijne moeder te Amsterdam op haar verjaardag.

‘Gij begrijpt - luidt haar brief aan Beets - wat dat was voor de 75-jarige, die daar alleen zat en wat die verlatenheid ons beiden voelen deed. Maar ik moet zeggen dat God mij krachten gaf om alle emoties met een zekere kalmte te beheerschen, die mij daar troffen. Ware ik zwak geweest: de arme moeder zou weinig steun aan mij hebben gehad’ (30 Jan. '44).

En hoe belangstellend Geertruida Bakhuizen's literairen arbeid bleef volgen blijkt wel hieruit, dat toen hij in ‘De Gids’ van '45 ‘Hendrik van Brederode, medegrondlegger der Nederlandsche Vrijheid’ door Mr. M.C. van Hall had beoordeeld, zij aan dezen schreef: ‘Van arbeid gesproken, hoe vindt gij uw bondgenoot in “De Gids”? Ik ben zelve gelukkig met dit nieuw bewijs, dat hoofd noch vlijt hem ontbreken in den vreemde, en dat hij zich onze letteren en onze historie blijft aantrekken met datzelfde warme hart en met

dien vrijen blik, die altijd de zijnen waren' (5 April '45).

Voor Bakhuizen werd zijne verloving gedurende de eerste jaren van zijn buitenlandsch verblijf een bittere bron van pijn en bangen strijd. Toen hij te Luik werkzaam was en zijn intrek had genomen bij de familie Simon, een eenvoudig burgergezin, een toonbeeld van katholieke vroomheid en huiselijke deugden, maakte hij kennis met de dochter des huizes, Julie, een lieve, zachte verschijning, die op zijn hoogst ontvankelijk gemoed een even beslissenden als onuitwischbaren indruk maakte. Geen wonder dat, terwijl het gevoel van schuld hem drukte, waarom hij zijn vaderland had verlaten en hij als een verstootene in eigen oogen was, zulk een jonge deerne, in den vollen bloei der jaren, in haar reinen eenvoud en argelooze voorkomendheid dubbel aantrekkelijk voor hem moest zijn.

Nu eerst tegenover háár werd hij er zich van bewust wat het wezen en de kracht der liefde als passie was, in tegenstelling met zijne genegenheid voor Geertruida, welke niet meer dan een Platonisch karakter droeg. Intusschen was Bakhuizen te nauwgezet van geweten, dan dat hij niet zou hebben gevoeld hoe het koesteren van zijne hartstochtelijke liefde voor Julie een daad was, van ontrouw niet vrij te pleiten. Hij is dan ook eerlijk genoeg geweest tegenover zijn ouden

hoogleeraar en vriend Mr. J. Bake te Leiden, de confessie van schuld af te leggen, zooals uit zijn brief van 29 Juni 1845 blijkt, openbaar gemaakt door Mr. S. Muller Fz. in de belangrijke uitgaaf: 'Briefwisseling van Bakhuizen van den Brink met zijne vrienden gedurende zijne ballingschap (1844-'51')[10]. Ik ontleen daaraan alleen deze bladzijde: 'Gij vraagt mij of in de twee jaren mijner afwezigheid haar beeld nimmer door een ander in het duister is geplaatst en gij doet die vraag terecht, omdat ik hoogst prikkelbaar, hoogst ontvlambaar en wel eens dweepachtig gevoelig ben? En ik moet u het pijnlijk aveu doen: ja! Het is juist deze ervaring die het mij zelven duidelijk had gemaakt, dat mijne genegenheid voor juffrouw Toussaint niets meer was dan oprechte dankbaarheid. Het spreekt van zelve, dat die betrekking, die liefde, durf ik zeggen, zuiver Platonisch was. Mijne eigene *tegenwoordige* zielsgesteldheid en het voorwerp dier vereering [mejufvrouw Julie Simon] kunnen u daarvoor borg zijn. Maar toch gevoelde ik, dat de gedachte die mij beheerschte, eene schandelijke ontrouw was, en ik geloof, dat ik haar meester ben geworden. Dat het pijn en bangen strijd heeft gekost, kunt gij beoordeelen. Het was eene situatie, waarvoor de klassieke, de menschkundige, de wijsgeerige Goethe geen andere ontknooping wist dan zelfmoord.

‘Om derhalve tot een resultaat te komen. Op de vraag, die gij mij doet: is de opheffing van ons beider betrekking niet wenschelijk, niet door de omstandigheden noodzakelijk geworden, moet ik openhartig *ja* antwoorden; maar er tevens bijvoegen dat ik die betrekking noch kan, noch mag losmaken, dan tenzij jufvrouw Toussaint de zaak evenzoo inziet, als zij het wenscht. Ik mag niet breken zoolang ik de overtuiging heb, dat zulk een stap van mijne zijde haar nog ongelukkiger zou maken dan de voortzetting onzer betrekking, zelfs zonder vooruitzicht of met die zwarte toekomst beladen, welke ik mij niet ontveins. En tot nog toe is mij evenmin uit van elders bekomene inlichtingen als uit hare eigene brieven iets gebleken, dat van hare zijde naar een wensch tot verandering onzer wederzijdsche betrekking zweemde’.

Het kon echter niet anders of de briefwisseling zijnerzijds moest langzamerhand verflauwen, naarmate Geertruida's beeld meer op den achtergrond werd gedrongen door dat van de Luiksche aangebedene. En wederkeerig moest van Geertruida's kant de lust tot schrijven verminderen, al kon zij de oorzaak van Bakhuizens houding niet verklaren.

Het einde der verbintenis kwam al spoedig. Den eersten October 1846 ontving Bakhuizen den brief, waarin Geertruida Toussaint hem bedankte.

Drie weken te voren had Bakhuizen aan zijne moeder een zeer uitvoerigen brief geschreven - ontroerend door inhoud en vorm - waarin hij even openhartig als ernstig het gansche verloop van zijn innerlijken strijd ontvouwde, met de erkenning: ‘Toen ik Truitje vroeg, meende ik lief te hebben, zooals ik liefhebben kon. Zonder het te weten, bedroog ik mij zelven en haar. De ondervinding deed het blijken.’ Hij gaf in dien zelfden brief de heilige verzekering dat, indien het ooit tot een huwelijk met Julie Simon mocht komen, er nimmer sprake van zou kunnen zijn dat hij zijn eens beleden geloof als lid der Hervormde Kerk ontrouw zou worden.

Maar even heilig zou hem haar reine, kinderlijke ziel blijven, door min of meer mystieke vroomheid in den boezem der Roomsch Katholieke Kerk gewijd.

Een niet te miskennen fout in Bakhuizen is het geweest, dat hij tegenover haar in den beginne het stilzwijgen heeft bewaard over zijne verloving met Geertruida Toussaint.

Na de scheiding schreef deze, in denzelfden geest als weleer Betje Wolf: ‘Passie zal ik nooit meer gevoelen, voor niemand.’

Een kwart eeuw later schreef zij aan den oudsten zoon naar aanleiding van een min gunstig oordeel over zijn vader, in ‘De Gids’: (1872): ‘Ik begrijp

zeer goed dat gij in de recensie van Zimmerman en in 't geheel in die der over uw vader geschreven woorden, dikwerf iets vondt dat u hinderde. Zimmerman heeft hem dan ook niet veel gekend en mogelijk alleen in die uren van gezellig samenzijn met andere letterkundigen, waarbij B. van den Brink het zich tot een uitspanning maakte met alles te railleeren, of allen te kwellen en te prikkelen door zijne uitvallen; maar 't is toch onwaar dat hem alle ernst ontbroken heeft; vooral waar het wetenschappelijke en historische overtuiging gold, was hij ernstig en nam hij het hoog en met geestdrift op; hij kon zich zoo boos maken over flauwheid en beginselloosheid, dat men moeite had om hem weder tot bedaren te brengen. Maar hij was iemand, die hetgeen 't diepst en het beste dat in hem was éer verborg dan uitventte, en die dat soms ontveinsde onder raillerie, zooals anderen hunne ondeugden verbergen onder mooie woorden. Neen, aan ernst heeft het hem *niet* ontbroken, maar *wel* aan vastheid van karakter om bij hetgeen hij wist dat goed was te volharden. Vergeef mij dat uwe oude vriendin, die uw vader lief heeft gehad, maar veel door zijne zwakheid geleden heeft, U dat zegt' (23 Aug. '72).

Het huwelijk met Julie Marie Hélène Simon werd eerst, ruim een jaar na de catastrophe met

Geertruida Toussaint, te Luik voor de wet voltrokken (Dec. 1847) en een paar weken later, na ontvangen dispensatie, zoowel in de Roomsch-katholieke als in de Hervormde Kerk bezegeld. Toen na jaren de oudste zoon uit dezen echt, René Charles, huwde met mejuffrouw Henriëtte Maria Raedt van Oldenbarnevelt en aan dit paar de oudervreugd werd geschonken bij de geboorte van hun eerste kind, schreef mevrouw Bosboom in antwoord op de mededeeling hiervan uit Indië: 'Wat vind ik dat aardig, ik heb het gevoel alsof ik grootmoeder geworden ben'.

Eindnoten:

1 Een Hoogduitsche vertaling verscheen onder den titel 'Die Englander in Utrecht' von Mr. L.B. Wolff. Toiletten-Romane.
2 Te Amsterdam, bij G.J.A. Beyerinck.
3 G. Brandt. Historie der Reformatie. Amsterdam, 1671-1704.
B.T. Lublink Weddik. Het leven en bedrijf van M. Luther. Amsterdam, G Portielje, 1838, 39, 2 dl.
De martelaar Hendrik Voes stierf te Brussel 1 Juli 1523.
De martelaar Pistorius (Jan de Bakker) in 's Gravenhage, Sept. 1525.
Historie ofte Beschryving van 't Utrechtsche Bisdom. Uit het Latijn vertaald met Aanteekeningen opgehelderd door H.v.R. [H. van Rijn]. Te Leiden, bij Christiaan Vermey, 1719.
De oorspronkelijke Latijnsche uitgaaf 'Historia Episcopatuum foederati Belgii utpote Metropolitani Ultrajectini Lugduni in Batavis 1719, was van H.F. van Heussen.
3 G. Brandt. Historie der Reformatie. Amsterdam, 1671-1704.
B.T. Lublink Weddik. Het leven en bedrijf van M. Luther. Amsterdam, G Portielje, 1838, 39, 2 dl.
De martelaar Hendrik Voes stierf te Brussel 1 Juli 1523.
De martelaar Pistorius (Jan de Bakker) in 's Gravenhage, Sept. 1525.
Historie ofte Beschryving van 't Utrechtsche Bisdom. Uit het Latijn vertaald met Aanteekeningen opgehelderd door H.v.R. [H. van Rijn]. Te Leiden, bij Christiaan Vermey, 1719.
De oorspronkelijke Latijnsche uitgaaf 'Historia Episcopatuum foederati Belgii utpote Metropolitani Ultrajectini Lugduni in Batavis 1719, was van H.F. van Heussen.
4 Een Hoogduitsche vertaling 'Eine Krone Karls des Kühnen' verscheen in Unterhaltungsbibliothek, Münster, 1881.
5 Een Hoogduitsche vertaling 'Der Herzog Alba in Spanien' door Dr. Moseler zag in 1843 het licht.
6 Zij was toen reeds 28.
7 De vierde was geïllustreerd met twee steendrukplaten van Alexander Ver Huell: Paul en Aernout. (Te Amsterdam, bij J.H. Gebhard & Co. en P.N. van Kampen). Een zelfde vierde uitgaaf, in kleiner formaat zonder platen, werd door de Evangelische Maatschappij voor hare leden verkrijgbaar gesteld. De achtste druk verscheen op het zeventigste jaarfeest der Schrijfster met haar portret, gegraveerd door D.J. Sluyter naar eene foto van M. Verveer.
8 Een Hoogduitsche vertaling verscheen in Europäische Bibliothek der neuen belletristischen Literatur (Stuttgart 1852).
9 Franciscus Ximenes (1486-1517), aartsbisschop van Toledo, was tegen de verspreiding van den Bijbel onder het volk, maar wilde de geestelijken, aan wier ontwikkeling zooveel ontbrak, tot een beter inzicht van de Heilige Schrift brengen, opdat de leeken bij het ontvangen onderricht haar niet verkeerd zouden leeren verstaan. Hij arbeidde sedert 1502 aan een nieuwe polyglotuitgaaf in zes folio-deelen (1514-1517), welke gedrukt werd in de stad Alcalá de Hennares, niet ver van Madrid gelegen in het bisdom Toledo. Vandaar kreeg deze uitgaaf den naam Alcalásche bijbelvertaling, of wetenschappelijk de 'Complutenser Polyglot'. Alcalá heet in het Latijn 'Complutum'. Terecht mocht dus Geertruida Toussaint schrijven dat 'Ximenes de

Christenheid trachtte te verlichten door te zorgen voor zuivere vertalingen van den Bijbel, door een ruimere verspreiding van dit Heilig Boek, door toe te zien op de verbetering van de Geestelijkheid'. En toen deze kardinaal door hartzeer over miskenning door den koning van Spanje zijne gezondheid geknakt gevoelde, verzuchtte hij - zooals Geertruida schrijft - 'Als deze zwakte toeneemt, zal ik niet eens de uitgave zien van den Bijbel van Alcalá, waar ik zooveel nut mee dacht te stichten in de Kerke, en die zooveel zorg heeft geëischt en zooveel goud.'

10 Haarlem, De Erven Bohn, 1906

De Leycester romans.

Hoofdstuk III.

Geertruida's bezoek aan Johannes Bosboom. - Drie verhalen uit Spanje. - Is. da Costa's correcties. - Geertruida Toussaint eereburgeres van Alkmaar. - ‘De komst van Leycester in Nederland’. - Mr. Hugo Beijerman en Ds. J.A.M. Mensinga. - Ampère. - Toewijding van Leycester aan Dr. van Oosterzee. - Bij v.O.'s portret. - Diana. - Mejonkvrouw de Mauléon. - Scribes ‘Een glas water. - ‘Vrijheid, gelijkheid, broederschap’. - Inhuldiging van Z M. Willem III. - Opdracht van ‘De vrouwen uit het Leycestersche tijdvak’ en ‘Gideon Florensz.’ aan ‘Alkmaars vroedschap’. - Briefwisseling met Dr. R. Fruin. - Ontrouw aan de Gids. - Brief aan N. Beets. - Aanteekeningen.

Gelukkig voor Geertruida Toussaint dat zij in hetzelfde tweede halfjaar van '46 met zijne dagen van groote spanning een afleiding heeft mogen vinden, welke later de grootste zegen van haar leven is geworden. Die afleiding gold hare kennismaking met den Haagschen schilder Johannes Bosboom, toen zij na de uitgaaf van Leycesters I^{ste} deel gedurende de zomermaanden in de Hofstad logeerde en hem een bezoek bracht op zijn atelier.

Hij was met dit bezoek der talentvolle schrijfster van ‘Het huis Lauernesse’ zoo ingenomen, dat hij

haar een teekening vereerde door hem vervaardigd voor de schilderij ‘Lux in Tenebris,’ in 1842 op de Brusselsche tentoonstelling met goud be kroond. De gelukkige bezitster zond daarop uit Alkmaar aan den heer Bosboom een presentexemplaar van haar roman ‘De Graaf van Leycester in Nederland’ met dit inschrift: ‘Als souvenir van mijn bezoek op uw interessant atelier en als een bewijs van hoogachting voor den kunstenaar, wiens naam ik vroeger met belangstelling hoorde noemen, wiens werk ik nooit zonder genot heb aanschouwd en wiens persoonlijke kennismaking mijne deelneming in beiden heeft verdubbeld.’

Ik zou niet durven beslissen wie zich het gelukkigst heeft gevoeld: Geertruida met hare prachtige aquarel of Bosboom met zijn ‘Leycester’.

In September '46 kwam Bosboom naar Alkmaar om daar eenige teeken- en schilderstudies te maken. Gedurende dien tijd ontmoette hij Geertruida meermalen en na zijn vertrek zagen zij elkander in '47 en later nu en dan weer.

Intusschen had het bemoei- en praatziek publiek reeds den mond vol van een verbintenis tusschen beide personen, getuige dat Geertruida aan Beets schreef: ‘Als het eens te pas komt, spreek dan s.v.p. mijn engagement tegen. Het halve land is er vol van, hóe weet ik niet. 't Is voor mij par-

ticulier onaangenaam, die voorbarige indiscretie en voor B. niet minder. Ik zal nooit meer een engagement hebben. Moet ik dan nog eenmaal trouwen, dan zal het zijn *tout d'un coup*, maar dan zult gij er ook wel van hooren'.

Eerst 3 April 1851 is Johannes Bosboom met mejuffrouw Toussaint in het huwelijk verbonden. Op dien gesloten echt kom ik in het volgend hoofdstuk terug.

Betreffende Geertruida's werkzaamheid sedert Bakhuizens verblijf in den vreemde worde herinnerd dat zij, behalve de studiën voor 'De Graaf Leycester in Nederland', ook de zorg omvatte voor herdrukken van reeds vroeger verschenen novellen. Zoo zag in 1844 de bundel 'Ximenes - Alba - Orsini' het licht onder den titel 'Drie verhalen uit Spanje' met gegraveerde plaat op den titel, behoorende bij eerstgenoemd verhaal, vermeerderd met eene Narede. Daarin dankt de Schrijfster haren vriend Da Costa, dat hij bij zijn onvermoeiden arbeid voor het hoogste en heiligste des Christelijken levens, nog open zin genoeg behouden had voor de kunst om ter haren wille hare onkunde voor te lichten met zijne taalkennis. 'De dichter der "Vijfentwintig jaren" had zich ten behoeve van haar "Alba" en "Orsini" willen herinneren, dat zij de taal hadden gesproken, welke gedurende eenige eeuwen die van zijne voorouders was'.

Da Costa had de proeven nagezien en de fouten in de Spaansche woorden verbeterd. Door hem was haar ook duchtig de les gelezen over het gebruik van vreemde woorden, die door goede Hollandsche waren te vervangen. En zij antwoordde: ‘Wie, zoo niet gij, zoudt het recht hebben mij over barbarismen, gallicismen te beknorren; ik wil beterschap beloven, maar of ik die altijd zal kunnen houden.... 't is zoo verleidelijk, vooral als men gehaast schrijft’. In dat ‘gehaaste’ schuilt zeker voor een deel het geheim van zoo menige slordigheid in den stijl, waarop de kritiek haar in der tijd terecht heeft gewezen.

Het jaar na de verschijning van de ‘Drie verhalen uit Spanje’ gewerd mejuffrouw Toussaint als Schrijfster van ‘Het huis Lauernesse’ een gansch onverwachte hulde van de zijde harer geboortestad. De vroedschap van Alkmaar besloot namelijk den 24sten November 1845 haar tot eereburgeres te benoemen. Met de op francijn geschrevene en met het groot zegel der gemeente voorziene oirkonde werd haar tegelijk door den burgemeester F.C.W. Druyvesteyn uit naam van den Raad een prachtige schrijfcassette aangeboden.

In hetzelfde jaar schonk ook Zijne Majesteit de Koning van Zweden, Oscar I, haar de gouden medaille voor letterkundige verdiensten.

Tusschen de jaren 1846 en '55 is door haar

de monumentale Leycester-trits met haar tiental deelen bewerkt en voltooid. In dien veelomvattenden arbeid schuilt de niet genoeg te waardeeren verdienste, dat de Schrijfster een tijdperk onzer vaderlandsche historie heeft behandeld, hetwelk ‘eenvoudig verwaarloosd was en meer beschouwd als een tijdvak van wanorde, van jammer, van vernedering dan als van een overgang en van wording van opluikende volksbewustheid’.

Zooals bekend is hield Mr. Hugo Beijerman te Amsterdam, als voorzitter van het Koninklijk Instituut, naar aanleiding van het eerste verschenen deel eene voorlezing over de vraag: ‘Met wat hart hebben de Staten van Holland en Oldenbarneveld den graaf van Leycester in 1585 uit Engeland verwelkomd?’ Die voorlezing, daarna in de Vaderlandsche Letteroefeningen geplaatst (Maart 1846), gaf tot velerlei geschrijf vóór en tegen aanleiding. Beijerman, die ‘de groote talenten der Schrijfster oprechtelijk vereerde’, achtte zich toch geroepen aan te wijzen, dat de verhouding van den Engelschen graaf tot onzen landsadvocaat - zooals juffrouw Toussaint haar teekende - op geen historische trouw aanspraak mocht maken.

Het was Mr. Maurits Cornelis van Hall, die als vriend der Schrijfster, onder den indruk dezer kritiek van het eerste deel, haar den raad gaf

den moeilijken arbeid te staken. Daarop schreef zij aan hem haar waardig antwoord in den bewaard gebleven brief:

'Dat gij mij het voortgaan met Leycester afraadt is mij onbegrijpelijk. Zulk een werk half voltooid laten als God mij kracht en lust tot voortwerken laat, om de tegenspraak die het par çi et par là heeft opgewekt; maar zoo iets is immers altijd meer een prikkel dan een kussen om op te sluimeren; en daar de roman ditmaal de historische heeren voorging in het *aandachtig maken op de belangrijkheid van het tijdperk*, mag zij, dunkt mij, haar veroverd terrein wel verder ingaan, al zou haar het lot van Columbus te beurt vallen, dat een ander er zijnen naam aan wilde geven. Intusschen, zoover als ik weet, heeft dat nog niemand gedaan en zal men dat ook niet doen, maar mij dunkt het gouvernement, dat toch tegenwoordig nog al in standbeelden doet, mag mij na mijn dood er wel een oprichten (sinds het geen mode is om auteurs bij hun leven beleefdheden te doen); want waarlijk, ik ben bijna de eenige van de jonge school, die de legitimiteit handhaaft. Leycester representeert de legitimiteit en de heer Beijerman, die Barneveld verdedigt tegen dezen, handelt consequent daar hij als vrijzinnig kiezer optreedt, en daarom begrijp ik heusch niet (nu in ernst gesproken) waarom gij, door relaties en positie der[1]

legitimiteit toegedaan, mij in Leycester afvalt. Later hoop ik dat gij het mij zult toestemmen, maar tot zoolang mag ik mij zelve niet vooruitloopen en u met het praten over mijn werk vervelen' (21 Nov. '48).

Tegenover Mr. H. Beijerman trad de Hervormde predikant van Sybekarspel J.A.M. Mensinga - met wien Geertruida zeer bevriend was[2] - in den 'Recensent der Recensenten' van 1846 op ter verdediging van de Schrijfster. Aardig volgde hierop in 'den Tijdspiegel' van '47 het pittig opstel van Spiritus Asper en Lenis (Lublink Weddik), die zijne lezers onthaalt op het schouwspel van de twee geharnaste ridders, beiden mannen van beproefde kunde, die in het literair tournooiveld een zij het ook onbloedigen strijd voeren en elkaar uit het zadel pogen te lichten, terwille van de letterkundige eer eener jonkvrouw, terecht als eerste romancière gevierd. Mocht nu al in dien kamp de hoogleeraar de meerdere gebleken zijn over den predikant en onze Schrijfster voor de vierschaar der historische kritiek met haar 'nu en dan aan hartstocht grenzende geestdrift voor Leycester' het pleit hebben verloren, toch blijft het hare onmiskenbare verdienste de eerste geweest te zijn, die over deze 'duistere periode' onzer historie licht heeft ontstoken en daarbij zelfstandig te werk is gegaan, zoodat zij naar waar-

heid mocht verklaren in hare narede aan het slot van het derde deel: ‘Wat betreft mijn oordeel over de feiten en over de historische personen die ik opvoer, durf ik het geven als mijn eigen, niet als zwerende bij het woord van den een of anderen historieschrijver, maar als het gevolg van een innerlijke overtuiging en van een vlijtig en conscientieus onderzoek van alle bronnen, die zich aanboden. Men zal van mij gelooven, dat ik niet volle twee jaren van mijn leven aan die studie heb opgeofferd, om nog dommelend voort te sukkelen in een of ander gebaand spoor en nog veel minder met het gewetenlooze doel, om onware voorstellingen op te dringen aan geheel een volk over zoo iets eerwaardigs als de geschiedenis van het Vaderland (6 Maart 1846)’[3].

Intusschen wachtte haar van de zijde van geloofsgenooten een andere grieve, dat namelijk naar hunne overtuiging het schrijven van zulke historische romans tehuis behoorde op het gebied der ongewijde kunst, en als zoodanig buiten de innerlijke behoeften van den waren Christen lag. Er waren er zelfs, die durfden spreken van eene verwijdering tusschen hen en de Schrijfster. Dit laatste liet haar tamelijk koel, daar zij voor zich zelve overtuigd was, dat al hare gaven en talenten in hunne ontwikkeling ook op het gebied van wetenschap en kunst werden gewijd door haar

zieleleven in gemeenschap met God. De Christin mocht in haar de kunstenares niet ten onder brengen, maar moest veeleer de vrije beweging der kunstenares wijden. Uit volle overtuiging kon zij dan ook besluiten met dit ernstig woord: ‘Ik heb des Heeren zegen over mijn arbeid afgebeden, met vast geloof, dat Hij dien niet zal terughouden, zelfs waar die werd ingeroepen over den arbeid der ongewijde kunst, Hem geheiligd met ootmoedig opzien. Hij gaf mij den levenslust, de kracht en den moed, om dit werk op te vatten en te voltooien; - zou Hij dan Zijnen zegen onthouden aan het voltooide?’

In verband met dit slot vinde hier de herinnering eene plaats, hoe waardeerend de bekende Fransche schrijver J.J. Ampère zijne beoordeeling van ‘Leycester’ in de ‘Revue des Deux Mondes’ (1850)[4] onder den titel ‘Du roman historique en Hollande’[5] met de opmerking kon besluiten: ‘Onze schrijvers zijn niet gewoon aldus tot het publiek in tegenwoordigheid van God te spreken en een roman met een gebed te eindigen, maar òf ik bedrieg mij, òf deze regelen zullen voor de vrouw, die ze heeft geschreven, den eerbied doen geboren worden, welken de lezing van haar werk heeft ingeboezemd aan hem, die er hier van gesproken heeft’.

Een laatste herinnering aan dezen eersten roman

van de Leycester-trits geldt de opdracht, welke alléén in de oorspronkelijke uitgaaf wordt gevonden. Achter het titelblad met gegraveerd portret van den Engelschen graaf ten voeten uit, naar een teekening van Charles Rochussen, lezen wij:

> ‘Mijnen vriend
> den wel-eerwaarden zeer-geleerden Heere
> Dr. J.J. van Oosterzee
> toegewijd.’

Onverantwoordelijk heeft men bij den herdruk van ‘Leycester’ in de gezamenlijke werken de opdracht aan van Oosterzee eenvoudig weggelaten, terwijl de Narede behouden bleef, aan welker slot de Schrijfster nog eens verklaart: ‘Ik heb mij alléén met één woord te wenden tot *den vriend*, aan wien ik mijn Leycester in Nederland heb toegewijd. Hij weet, dat het hem toebehoort. Ik dank hem dat hij het aangenomen heeft.’ Wie *die vriend* toch wel mocht zijn moest een letterkundig *puzzle* worden!

De vriendschap met v.O. dagteekende van het jaar '43, toen hij van Eemnes-binnen naar Alkmaar beroepen was. Gedurende den korten tijd zijner werkzaamheid in de Kennemer veste - reeds in '44 verwisselde hij haar voor de Maasstad - heeft Geertruida niet alleen bij hem uitnemende hulp gevonden voor hare voorbereidende

studiën van Leycester, maar tegelijk ook de beste opwekking voor haar innerlijk leven.

Onder den indruk zijner intreerede schreef zij: ‘Die man brengt het Evangelie tot ons uit de diepte van zijn gemoed, uit de volheid van zijn hart, met al de geestdrift zijner ziel en met zoo vast geloof aan de waarheid der zaak, dat het ook van hem moet gelden: *cet homme lâ croit tout ce qu'il dit*. Van Christus getuigen! ja dat is van Oosterzee's groote roeping, daarin vindt hij zijn hoogste eere, zijn heiligste blijdschap, zijn onvergankelijken roem, zijne groote sterkte als zijne grootste macht’.

Geen wonder dat toen eenigen tijd na van Oosterzee's vertrek uit Alkmaar de redactie van het ‘Schilder- en letterkundig album’[6] tot mejuffrouw Toussaint het verzoek richtte eenige bladzijden te willen schrijven bij het portret van den gevierden Rotterdamschen prediker, zij daaraan terstond gehoor gaf. Even zelfstandig als onpartijdig en oprecht heeft zij in dat opstel haar oordeel uitgesproken over zijn persoon, zijne gaven en zijne werkzaamheid. ‘Ik zal - schreef zij - Dr. van Oosterzee schetsen zooals ik hem gezien heb, zooals ik hem begrepen heb, zooals ik geloof dat men hem zien en begrijpen moet, om hem niet verkeerd te beoordeelen’.

Zijn stijl achtte zij volstrekt niet onberispelijk,

een echte style à facettes, glinsterend, puntig, kleuren en schittering veelvoudig weerkaatsend, vol en kernachtig, weelderig en overrijk. Maar omdat zijne edelsteenen hem zoo weinig moeite tot opdelven kosten, is hij er ook overkwistig mede, vergeet hij wel eens dat diamanten en paarlen geen dagelijksche tooi zijn, die passen op ieder kleed, en waar hij ze ziet vonkelen, acht hij ze wel eens te licht goed geslepen en juist aangebracht.

Met toepassing op zijne wetenschappelijke werken als met name ‘Het leven van Jezus’ was zij bevreesd, dat ‘van Oosterzee's keurigheid van uitdrukking, met zooveel orde en zooveel helderheid van voorstelling vereenigd dat het duistere er door verlicht, het diepzinnige er begrijpelijker door werd, hem wel eens verleiden kon om met denzelfden luchtigen en sierlijken omzwaai van woorden kwestiën af te doen, die nog niet volkomen zijn afgedaan, of niet zuiver geëffend voor het verstand van den denkenden lezer, al laat zijn schoonheidszin er zich door omkoopen’.

Ten anderen waardeerde zij in v.O. ‘den man van genie, van vernuft, van veelzijdige kennis, van het gelukkigst geheugen, en van verwonderlijke gaven der sprake, geheiligd en bezield door zijn innig en levendig geloof en daarvan getuigende met al de geestdrift en al den ernst, welke

de verzekerdheid des Christendoms kunnen geven’.

Op grond hiervan had zij zoo zielsgaarne in hem den man begroet, die door zijn karakter en zijn werk de laatste vooroordeelen der achttiende eeuw en de laatste nevelen der zeventiende omtrent den persoon van Dominé's had helpen wegruimen en opklaren. Naar hare overtuiging was v.O. een der enkelen, die het had kunnen doen, zonder zoodanige aanmatiging welke tegenstaat. ‘En waarom liet hij het?’ luidt hare vraag. ‘omdat - is het antwoord - hij schroomde ergernis te geven. Toch zijn er zwakheden en verkeerdheden, die niet genezen worden met toegeven, maar alleen door ze in 't aangezicht te wederstaan’. Zij bad hem ‘zich te willen pantseren tegen iederen invloed, die zich over hem zou willen doen gelden; door zichzelf te zijn, zijne superioriteit te voelen, te toonen dat hij haar kent en met niets of niemand te rekenen van zijne daden dan met God en zijn geweten’. ‘De geestdrift, - besluit zij - de bewondering, die hij opwekt, zal hem altijd geven het beste wat zij te geven heeft, hare bloemen, hare geuren, haar goud; van de vriendschap wacht van Oosterzee wat anders: zij wenscht hem staal te geven, zuiver staal, goed gehard en gelouterd, niet opdat het wonden moge, maar sterken’.

Ter juiste waardeering van zulk een strenge

karakterstudie houde men wel in het oog, dat Geertruida Toussaint voor zich zelve een hoog en heilig ideaal van den Christenleeraar had gevormd en later geteekend in haar Gideon Florensz., en naar dat ideaal beoordeelde wat de werkelijkheid haar te zien gaf. Met de verwezenlijking ervan moest elke evangelieprediker geadeld worden tot een geloofsgetuige die in woord en wandel als Christen èn als mensch, als man uit één stuk het Godsrijk onder de menschen bracht.

Toen van Oosterzee hoogleeraar was geworden, schreef zij hem over den Hollandschen titel zijner uit het Latijn vertaalde inaugureele oratie, dat de waarschuwing aan de theologen om het Scepticisme te vermijden haar in de ooren klonk alsof men zeide: 'pas toch op dat je de koorts niet krijgt'. 'Het geloof - vervolgde zij in haren briefis een gave en de twijfel een krankte, zooals gij het zelf ergens zegt. Kan men nu helpen dat men ziek wordt zoodra de besmetting als het ware in de lucht zit, die wij inademen? Alleen men moet niet willens toegeven aan de ziekte; men moet de geneesmiddelen gewillig aangrijpen en niet afstooten, zooals de volbloed Sceptici die er laag op neer zien. That is the question'.

Na de voltooiing van 'Leycester in Nederland' verhuisde onze Schrijfster uit de ouderlijke woning op de Mient naar kamers op de Bierkade aan het

Noordhollandsch Kanaal, waarin al de schepen van en naar het Nieuwediep heenvoeren en de stoombooten zoowel van daar als van Alkmaar op Amsterdam aanlegden. Hier schreef zij ‘Diana’ voor ‘de Gids’ ('46).

Blijkbaar was haar vriend Hasebroek met dit geestesproduct niet ingenomen en kon de Schrijfster zich met zijne afbrekende kritiek, welke iets anders bedoelde dan zij had willen geven, niet vereenigen. ‘Ik moet - schreef zij - den gang mijner eigene inspiratie en opvatting volgen - zal ik iets goeds geven’.

Sedert werden Geertruida en Hasebroek door misverstand een wijle van elkaar vervreemd (19 Mei '44).

Even zelfstandig als zij in haar letterkundigen arbeid zich toonde, kon zij het ook bij wijlen in haar persoonlijk optreden zijn. Toen in Mei van het volgend jaar Rachel in de Hofstad eene voorstelling gaf, *moest* zij Frankrijks grootste tragédienne gaan hooren. Hasebroek en zelfs Beets wenschten het met haar, *zoo 't zonder ergernis geschieden kon!* ‘Ik wensch en doe het - schreef zij - omdat ik er geen ergernis door geef’. Later schreef zij, toen het bericht van haar overlijden haar ter oore kwam: ‘Arme Rachel! welk een einde! “Dans huit jours je serai rongée par les vers et par les Biographes”, schreef de

tragédienne aan iemand, die een autograaf van haar verlangde. Als dat alles is wat gezegd kan worden van een ziel, waarin God zooveel genie, zooveel krachten en gaven had weggelegd!'

Aan da Costa luidde haar brief over 'Diana' 'Ik weet wel dat de Diana niet geheel aan uwe eischen voldoet; zij voldoet evenmin aan alle eischen der kunst; zij voldoet evenmin mij zelve èn als kunstprodukt èn als uitdrukking mijner subjectiviteit; maar alles moet zijn loop hebben en ik geloof dat ik Diana mocht schrijven, en haar geschreven hebbende stel ik ze toch maar gaarne onder uwe bescherming, wetende dat gij toch in 't diepste uwer ziel te veel dichter zijt, te veel ingeboren en onuitroeibaar kunstgevoel moet hebben om niet met verschooning ten minste neer te zien op eene arme jonge vrouw, wier eenigste kunst bestaat in er geene te gebruiken en zich te toonen zooals zij is, op gevaar af van niet te behagen. Of om zonder omkleeding te spreken: ik weet wel dat er tusschen Leycester en Diana een diepte ligt, die mij zou doen huiveren beiden onder dezelfde oogen te brengen, zoo diezelfde niet van da Costa waren, die veel dingen tegelijk overziet en die weet hoe geen vergelijking hier mogelijk is en hoe zulke kleine novellen geschreven worden' (3 Juni '47).

Eenige dagen vroeger had zij aan van Lennep

geschreven, na eerst over de ‘Eva’ van Nicolaas Beets in de pas verschenen ‘Bijbelsche vrouwen’ te hebben uitgeweid: ‘Om van de eerste zondares tot eene mijner literarische zonden te komen, mag ik U mijne “Diana” voorstellen? Het arme kind is niet geheel onbesproken; maar is het te verwonderen? Ze zegt alles wat ze denkt en ze meent alles wat ze zegt: en de wereld is zoo prude en zoo tartuffe, dat dit erge fouten heeten, schoon ik het nog al goede qualiteiten dacht. Mij dunkt, zij is goed onder uwe protectie’ (21 Mei '47).

Op ‘Diana’ volgde ‘Mejonkvrouwe de Mauléon’ voor den Haagschen Uitgever Fuhri ('47). Hierover schreef zij aan Beets: ‘Dat ik Bossuet wat van zijne hoogte heb gerukt wordt mij verweten. Ik ben begonnen met de meeste devotie voor hem, maar bij nadere kennis vond ik hem waarlijk zooals hij daar is en verloor de sympathie, die het mij alleen mogelijk zou gemaakt hebben hem in deze situatie, welke altijd voor hem hachelijk was, op de hoogte te houden, die zijn roem, niet zijn hart verdiend had. Waarlijk de man, die zich gebruiken liet om door de overmacht zijner gewijde welsprekendheid het huwelijk van Mademoiselle te sluiten met dien jammerlijken Karel II, die van zijn kweekeling heeft gemaakt wat men weet dat de oudste dauphin is geweest, die was zeker beter hoveling dan Christen, en de vergoding der men-

schen heeft hem zeker al het kwaad gedaan, dat zij altijd doet, tenzij men zoo superieur is van hoofd en hart als Bossuet althans niet geweest is. Ik verwed er mijn mooiste boek voor, dat ik hem uitgevonden heb.'

Bij denzelfden uitgever in hetzelfde jaar zag van hare hand een uitnemende vertaling het licht van het blijspel (?) van E. Scribe 'Een glas water'. Blijkbaar had een goed tooneelstuk haar sympathie. Geen wonder, waar zij reeds in haar meisjesjaren vertrouwd was geraakt met Molières meesterstukken.

Ten bewijze hoe reeds in dezen tijd (1847) onze Schrijfster buiten haar Vaderland waardeering vond, blijkt uit de herinnering, welke bewaard bleef in het tijdschrift 'De Tijd' onder redactie van Boudewijn. De vertegenwoordiger der 'Franckh'sche Buchhandlung te Stuttgart had aan Dr. Joh. Wilh. Wolff, een hoogduitsch geleerde, die te Brussel woonde en bekend was door zijne vertolking der werken van Hendrik Conscience, opgedragen om ook de beste geschriften van Geertruida Toussaint voor 'Das Belletristische Ausland' te vertalen. En genoemde geleerde schreef aan Boudewijn [J.L. van der Vliet]: 'Het verheugt mij van harte te zien, dat men ook bij ons eindelijk op de verdiensten dezer uitstekende Schrijfster opmerkzaam is geworden. Om echter dit te kunnen doen,

heb ik uwe hulp noodig. Wees zoo goed om mij een opgave van de werken der dochter Alkmaars te doen geworden en zend mij met de eerste postgelegenheid een van deze toe' ('47).

Boudewijn zond hem 'Het huis Lauernesse' en vermeerderde deze mededeeling in zijn Tijdschrift met een nieuw portret der Schrijfster in steendruk, maar helaas zoo slecht dat het ons in plaats van een tenger maagdelijn een zwaar gebouwde vrouw te zien geeft. Mr. J. van Lennep maakte er onderstaand dichtje op[7]:

'o Tijd! het is gewis met reden,
Dat soms door velen is gevraagd,
Of gij uw naam naar waarheid draagt;
Maar thans hebt gij het pleit volstreden,
Nu ge aan Geertruida's beeld u waagt;
Want jeugd, vernuft, bevalligheden,
En geestvol oog en nette leden,
In 't kort, al wat in haar behaagt,
Hebt gij gesloopt en weggevaagd'.

Het volgend jaar ('48) veranderde zij nogmaals van woonplaats binnen Alkmaar. 'Met Mei - schreef zij aan van Lennep - ga ik verhuizen. Behalve al het andere verdriet brengt verhuizen ook veel tijdverlies mee, maar het kamerleven met zijn onvrijheid, slechte bediening, kindergeschreeuw

en wat niet al wordt mij onuitstaanbaar en ik heb nu in dezelfde buurt een woning gehuurd, die klein zou wezen voor een ander, maar mij perfect conveniëert'.

Vóór die verhuizing schreef zij nog, onder den indruk der revolutie van Februari '48 haar opstel 'Vrijheid, Gelijkheid, Broederschap' voor het reeds bovengenoemd tijdschrift 'De Tijd', een opstel dat aan een volgend geslacht onbekend is gebleven, daar het zeker door de Schrijfster zelve vergeten, helaas niet herdrukt en opgenomen werd in hare gezamenlijke werken. Glashelder ontwikkelt zij dat *gelijkheid* niet bestaanbaar is onder de menschen. 'Geeft hun allen gelijke rechten, gij geeft hun daarmee niet gelijke hoofden, niet gelijke handen, niet gelijke kracht, en zoodra het vermogen van handelen en van denken ongelijk is, hebt gij een meerdere in het midden der gelijken - en die meerdere wordt heerscher - zoo zeker als iedere meerderheid zich wil laten gelden en moet worden erkend. Gelijkheid van gezag voor allen is niet denkbaar, evenmin als gelijkheid van fortuin, zoo min als gelijkheid van rang; want er zullen er altijd zijn, die bevelen en die gehoorzamen, en al kondet gij de landerijen in gelijke deelen afperken, en alle schatten verdeelen onder allen, toch zoude altijd bij de ongelijkheid van ijver, van kracht, van kennis, van lust - de eene

helft altijd bezig zijn met zich te verrijken en de andere met zich te verarmen, en ge zoudt zonder ophouden een evenwicht moeten herstellen, dat zich altijd weer verbrak.

Gelijkheid van rang is evenmin houdbaar, want maak het tot Staatsregel - en mij schijnt het eene goede - dat alle standen gelijk zijn en aan allen gelijke eere toekomt, dat ieder beroep, iedere kunst, iedere studie dezelfde aanspraak heeft op achting en eerbied, zal toch niet de wijze zelve, waarop de individuen ze oefenen, reeds terstond ongelijkheid brengen tusschen hen? En sluit geen beroep, geen stand van eenig ambt, van eenig gezag uit, toch is het onmogelijk dat men in iederen stand iedere geschiktheid verkrijge voor alles.

Maar dan toch Broederschap! Het woord klinkt zoo liefelijk, 't is zoo een natuurlijk woord onder menschen die werkelijk naar den vleesche broeders zijn. Maar *broeders zijn* is nog geen *broederschap hebben*. Broeders en verbroederingen ziet men tegenwoordig overal waar men slechts het oog wendt, ook bij zich en rondom zich, in de geschiedenis, in het dagelijksch leven. Maar broederschap plegen: dat doet men zoo zeldzaam, dat de voorbeelden ervan meestal als exceptiën worden aangevoerd - en nu zou men in eens door eene wonderspreuk geheele volken er toe bezielen?

Ik ben zeer bang voor degenen die het prediken - maar ik ben nog veel banger voor degenen die er aan gelooven. Helaas! broederschap onder menschen, die elkander haten, die elkander benijden, die elkander wantrouwen, die de gewoonte hebben elkander te verdringen, elkander alles te betwisten wat zij kunnen! Broederschap tusschen menschen, die wellicht allen tegelijk op hetzelfde oogenblik hetzelfde begeeren; tusschen menschen wier liefde zelve zoo gevaarlijk is als hun haat. Broederschap waar zelfzucht tegen zelfzucht botst - waar eigenwaan schimpt tegen eigenwaan - waar trots zich opheft tegen trots - waar de toorn die opwelt zich ontvangen ziet door den toorn die haar tergt .... zou onder zulken Broederschap zijn, of zoo zij er ingevoerd ware, zou zij er kunnen blijven, al wordt zij door duizend Staats-decreten afgekondigd, al wordt zij overal als devies aangenomen, al wordt ook voor altijd ieder onderscheidingswoord der vroegere maatschappelijke ordening verbannen? Of zoudt gij elkander broederschap wellicht willen beloven, Mijne Heeren van Frankrijk, omdat broederen onder elkander zoo heel licht twisten? Ik vreeze dat er een gapende poel zou worden geopend, waaruit broedertwist bij broedertwist gaat oprijzen, een afgrond die misschien zal moeten gedempt worden door bloed, totdat er een Lamech

optreedt, sterker dan gij allen door zijn wapen, en die aan al de Caïns leert wat in waarheid is: “het Broederschap”.

En vrijheid - zij is onmisbaar als het licht en als de lucht - zij ontsnoert de gedachte, ontwikkelt de denkkracht, bezielt den geest, sterkt den arm tot daden, doet het hart van weelde en lust kloppen, verwarmt de borst, verfrischt het bloed en is als het leven van het leven. Met de vrijheid alleen voelt men zich mensch, zonder haar voelt men zich verstikt of verstompt, verdrukt, vernederd, verdierlijkt - is men geen mensch in den hoogeren zin van het woord, is men slaaf, erger dan dier; want men heeft al de schaamte der vernedering en al de pijn van den hoon, die het redelooze geplaagde dier mist.’

Maar naar de overtuiging der Schrijfster kunnen deze drie ‘*Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap*’ den menschen niet worden gegeven noch gewaarborgd door eenige Staats-instelling, noch door een decreet, dat een Koningrijk in een republiek herschept, veel minder door revolutie. ‘Zij kunnen alleen worden verworven, waar het hoogste godsdienstig-zedelijk beginsel hart en hoofd der burgers vervult en bezielt; waar de liefde, die zich zelf niet zoekt hen vereenigt, de liefde die den broeder steunt als hij zwak is, hij zij zwak door een hoogen zetel of zwak door de verdrukking der sterkeren;

burgers die elkanders voorrechten heilig houden, elkanders vrijheden eerbiedigen, elkanders bezittingen handhaven.'

In dit eigen jaar '48 vond er in het letterkundig leven van Geertruida Toussaint iets plaats, dat gelukkig aan Potgieter als redacteur van 'de Gids' onbekend gebleven is en bij de herinnering aan de verhouding, waarin zij tot hem stond, wel niet te verdedigen is. In April '48 werd zij uit-genoodigd een nieuw tijdschrift te helpen stichten. Reeds was door haar in Januari aan van Lennep geschreven; 'Wat is "de Gids" raar geworden. 't Is het laatste jaar dat ik mee doe. Ik heb zoo weinig sympathie voor de meesten der nieuwe redactie'. Deze uitspraak moet wel eenige bevreemding wekken, daar de nieuwe serie in '48 geopend werd met Thorbeckes belangrijke beoordeeling van de werken over den Ridder Ver Huell en Rutger Jan Schimmelpenninck, Visserings 'Westminster en St. Pauls' en 'Sneeuwstormen in de Hooglanden' door Potgieter. In Febr. volgden Dozy's Kastieljaansche letterkunde en F. Kaizers wetenschappelijke reis. En wat de personen der redactie betrof, deze bestond, behalve Everardus Johannes, uit de heeren Dr. J. van Geuns (sedert '38), P.J. Veth ('44), G. Voorhelm Schneevoogt ('46), Mr. S. Vissering ('47) en Dr. H.C. Millies ('48). Derhalve konden

alleen de beide laatsten nieuw voor Geertruida zijn. Drie maanden later luidt haar brief aan van Lennep: ‘De Gids’ placht een geleerd tijdschrift te zijn - wat hij nu is weet hij misschien zelf nièt, maar hij houdt het, vrees ik, geen tien jaar meer’. De genoemde uitnoodiging kwam van een lid der redactie van ‘de Tijdspiegel’ die onder den pseudoniem - S - schreef. Geertruida - zeker zonder iemand in Alkmaar te raadplegen - liet zich verleiden en wilde trachten op hare beurt van Lennep over te halen. ‘Hoe het kwam weet ik niet - schrijft zij - misschien wel uit een zekere geheime hoop om “de Tijdspiegel” te helpen kwijnen, daar deze redacteur een der geliefdste medewerkers was’. Zij ‘bad en bezwoer van Lennep, dat hij er nu minstens voor eens zijn naam en zijn talent aan geven zou’. ‘Ik zal er verder (zoo dat slaagt) alles wat mij goeds bekend is voor interesseeren. Wij weren zooveel mogelijk alle akeligheid en Unholde der literatuur. “De Tijdspiegel” is een horreur van hatelijkheid. De medewerkers zijn meer sterk op het punt van kritiek dan van mengelwerk. Heb ik het wel, dan heeft nu - S - het voornemen het anders te doen. Laat het een goed tijdschrift worden, een wezenlijk goed hebben wij toch niet’ (10 April '48). Het antwoord van Mr. van Lennep is mij onbekend, maar ik ben

overtuigd dat hij, die reeds 46 telde en zich onledig hield met de voorbereidende bezigheden van een nieuwen almanak ‘Holland’, geen lust kan hebben gevoeld om liefst in dat ongelukkig jaar '48 medeoprichter van een tijdschrift te worden tegenover ‘Gids’ en ‘Tijdspiegel’. Mogelijk is zijne besliste weigering niet zonder invloed geweest op Geertruida om van het voornemen af te zien. In elk geval is het voor haar een zegen geweest, dat het bij het plan gebleven is; met de mogelijke uitvoering toch had zij de vriendschap van Potgieter, aan wien zij voor hare letterkundige ontwikkeling zooveel verplicht was, moeten derven, voor goed.

Intusschen verscheen in hetzelfde tijdschrift ‘de Gids’ van April '48 de novelle van mejuffrouw Toussaint ‘Een doorluchtige val’, welke den 14den Maart door haar was voltooid! En later heette het weer: ‘Wat wordt de Gids vervelend. 't Is ook gruwzaam dat zelfs Potgieter zijn voedsterkind zonder brood laat’ (brief aan da Costa, 2 Febr. '47).

Vier jaar later werd zij door Dr. W.J.A. Jonckbloet aangezocht om medewerking voor een nieuw op te richten letterkundig orgaan als een bolwerk tegen de heerschende lamzaligheid. Ook hier moest ‘de Gids’ in haar niet kritisch gedeelte menige veer laten vallen. Maar Geertruida wilde

zich hoogstens verbinden om eenmaal in een jaar iets te leveren, in hare manier romantiek of historisch-romantisch teruggegeven. Van dit plan is echter niets gekomen (11 Febr. 1847).

Als vlugschrift bij het einde van het merkwaardig jaar 1848 zond zij hare 'Fantasiën[8]' in het licht, en het volgend jaar op verzoek van haren hoffelijken uitgever A.C. Kruseman 'Gedenkschrift bij de inhuldiging van Willem III binnen de hoofdstad des Rijks, 12 Mei 1849'. Dit geschrift mag geen aanspraak op den naam van historisch maken; het is veeleer een dichterlijke beschrijving in proza en een beschouwing van de plechtigheid, waarbij '*Soli Deo Gloria*', het Koning der Nederlanden 'bij de gratie Gods' als grondtoon doorklinkt. De uitgever zelf spon met dit Gedenkschrift geen zijde; om de groote opofferingen voor de uitgaaf goed te maken, stelde hij later alle gedeelten van het werk ook 'afzonderlijk' verkrijgbaar: den Tekst, de Portretten en de Platen.

Nog zag haar historische roman: 'Het huis Honselaarsdijk in 1631' het licht; deze kon de sympathie van da Costa niet verwerven, en van Oosterzee zeide er haar 'veel hards' over als 'buiten-christelijk' en ging zelfs zoo ver om van het boek tot de auteur te besluiten en geen vrede te hebben met hare objectiviteit. 'En cela il a tort' - schreef zij aan da Costa - 'Vooreerst

schreef ik ter zelfde tijde zijn portret, waarin mijne subjectiviteit, ook als Christin - want hoe gering gevorderde ook, ik durf mij dit roemen te zijn - meer vooruitkomt en dus de behoefte der uitstorting elders ontberen kon.' Intusschen had zij - naar eigen getuigenis - 'bij de menschen meer satisfactie van dezen roman dan van haar Leycester' (9 Juli '49).

Als tweede afdeeling der Leycester-trits volgde in 1849/50 'De vrouwen uit het Leycestersche Tijdperk' en vier jaren later als slot der trilogie in 1854/55 'Gideon Florensz.' Episoden uit het laatste Tijdperk van Leycesters bestuur in Nederland' (1587). Uit dankbaarheid voor de bekende eervolle onderscheiding, haar in '45 als eereburgeres van Alkmaar geworden, verzocht zij aan de vroedschap harer geboorstad beide genoemde vervolgwerken aan haar te mogen opdragen. 'Het is dit werk - schreef zij - waaraan ik met den meesten ernst en geweten heb gearbeid, dat mij de meeste zorg en studie heeft gekost en dat stellig het uitvoerigst zal zijn van mijn leven. Een zoete voldoening zou het voor mij wezen den naam mijner Moederstad en van Hare Regeering aan dit werk verbonden te zien[9]' ('49). En toen in '55 het laatste deel der Leycester-trits aan den Raad werd toegezonden, liet mevrouw Bosboom-Toussaint het geschenk vergezeld gaan

van een schrijven, waarin zij de vernieuwde verzekering gaf van hare onveranderlijke gehechtheid aan hare geboortestad en haar bestuur, van hare oprechte belangstelling in haren welstand en bloei en van het getuigenis dat zij nimmer had opgehouden zich te gevoelen *Burgeres van Alkmaar* (dato 29 Mei).

Eigenaardiger nog, dat zij in genoemden 'Gideon Florensz.' (dl. III bl. 134) haar Alkmaar - vroeger wel eens door haar 'Groenland' gedoopt om het volslagen gebrek aan bronnen voor hare studie - in eene schoone bladzijde zou herdenken; hetzelfde Alkmaar, dat haar lief was om alles wat zij er had doorleefd en geleden had, om alles wat zij er had gevoeld en genoten, wat zij er had gevonden en zelfs om 't geen zij er had geleerd en beproefd en gewerkt; om menige voorkomendheid die er haar bewezen was, menig onverwacht vriendschapsblijk dat haar daar trof, menige ongezochte hulde die haar gebracht was, allermeest van wie zij er lief had - om hare ouders, om dien enkelen vriend en vriendinne die haar met eerbied en trouwe ter zijde bleven, ook nu zij verre was .... 'om dat alles in één woord - besloot zij - wat ons hecht aan de plaats waar men was ingeplant, allermeest als men er eenmaal uitgerukt is; en daarom, men moge mij mistrouwen, maar veroordeelen zal men

mij niet, waar ik met een vol gemoed instem met het Oud-liede-boek:

> ‘O Alkmaar! O! welschoone stede’.

Terecht schreef Busken Huet in zijne fijne beoordeeling in ‘De Gids’ van '64: ‘Het is en blijft inderdaad een verwonderlijke zaak dat een zwakke vrouwenhand in staat bevonden is om dit logge onderwerp, in weerwil van zijne centenaarszwaarte, te voorschijn te dringen uit zijne eeuwenoude schuilplaats niet alleen, maar het in zoodanige mate meester te worden, dat de ruwe granietklomp ten slotte verkeerd is in eene levende en sprekende beeldengalerij.’ Veilig kon hij voor zich, na de lezing zoowel van Beyermans opstel in de Letteroefeningen als van het later gevolgd Gidsartikel van den hoogleeraar Fruin, het ongelijk aan de zijde van mevrouw Bosboom laten rusten inzake hare teekening der verhouding van Leycester tot Oldenbarnevelt; immers was en bleef naar het oordeel van den scherpzinnigen kritikus Gideon Florensz. de hoofdpersoon der geheele trilogie en daarbij de eigenaardigste creatie der Schrijfster. Gideon Florensz. is, waar hij ook zijn zielsovertuiging blootlegt, zijn gemoed uitstort of zijne gebeden opzendt het waardig toon- en voorbeeld van den Protestantsch Orthodoxen evangeliedienaar, zonder een zweem van formalisme en ver-

vuld met al de mildheid, die met een eigen kerkgeloof bestaanbaar is. Zijn afscheidsgesprekken met Cosmo Pescarengis in den Leydschen kerker zijn een gedenkteeken van het levend evangelisch Christendom. Wil het Protestantisme blijven bestaan, zoo is dit het geloof, waaraan het zich vast te klemmen heeft.

Uit dit oogpunt zal men met Huet mevrouw Bosboom-Toussaint ‘de dichteres van het Protestantisme’ kunnen noemen en tegelijk in haar roemen ‘eene geboren kunstenares met de pen, doch ook eene geboren Hollandsche en daarbij een kind van dat Alkmaar, waar voor bijna drie honderd jaren zoo bloedig gestreden is voor Nederlandsche vrijheid en protestantsch kerkgeloof.’

Wat nu de waardeering van den Leycester uit een wetenschappelijk oogpunt betreft, heeft de Schrijfster haar vooral mogen vinden bij Dr. R. Fruin. Hij herinnerde in zijne beoordeeling van Motley's Geschiedenis der Vereenigde Nederlanden - ‘De Gids’ van '62 - dat aan mevr Bosboom de eer toekomt van met hare geschriften de aandacht van het publiek op het Leycestersche tijdvak in 't bijzonder te hebben gevestigd. En hij maakt er den Amerikaanschen historicus een verwijt van dat deze voor genoemd tijdvak niet eens de bedoelde romans schijnt te hebben gelezen,

hoewel Mr. Groen van Prinsterer in de voorrede der tweede reeks van de ‘Archives’ geschreven had: ‘Personne peut-être n'a mieux réussi à saisir et à exposer la véritable nature des rapports entre le Comte et les Etats que madame Bosboom-Toussaint dans ses romans historiques’[10]. Zij zelve schreef in een harer brieven over Motley: ‘Ik vereer hem hoog, ik ben diep zijn mindere in kennis, maar om de gecompliceerde Nederlandsche zaken juist te zien, moet men Hollandsche(er) zijn of de intuïtie hebben - le sixième sens - die God mij heeft willen schenken. In “The live and death of John Barneveld” evenals in de “United States” blijkt Motley ondanks al zijn onderzoek niet beter te zien dan Hooft en Wagenaar’. De Leidsche hoogleeraar schreef verder: ‘Niet alleen als verdichting, ook als historische studie hebben hare romans groote waarde; zij kenmerken zich door een oorspronkelijke opvatting van den geest des tijds, die aanleiding tot denken en onderzoeken geeft. Niet dat de toedracht der zaken er volkomen naar waarheid in beschreven wordt. De historische waarheid is met de eischen der verdichting slechts gedeeltelijk overeen te brengen. De taak van den romanschrijver is een andere dan die van den historicus. De romanschrijver vestigt de aandacht en wekt de weetgierigheid op; de geschiedschrijver tracht ze te bevredigen.

Walter Scott drukt dit eigenaardig verschil in de voorrede van een zijner romans uit: de historische roman is de wichelaarsstaf die aanduidt waar de schat begraven ligt; dien op te beuren is het werk der geschiedenis. De romancière heeft getoond hoe merkwaardig voor onze geschiedenis het tijdvak van Leycesters bewind is geweest. Geschiedkundigen zijn op die aanwijzing afgegaan en hebben den schat althans gedeeltelijk aan het licht gebracht'.

Weerkeerig schreef mevr. Bosboom aan Dr. Fruin 'zich nooit de illusie te hebben gemaakt, dat hare voorstellingen in de Leycester-romans geheel juist zouden bevonden worden na het zuiver historisch onderzoek van alle rijke en nieuwe bronnen, welke zich hadden geopend, sinds zij ze ondernam te schrijven. Evenmin had zij zich gevleid met volkomen instemming van den Leidschen hoogleeraar met hare zienswijze, maar zij kon niet anders dan hem danken voor de hoffelijke vormen, waarin hij zijn verschil van gevoelen kleedde en zelfs de aanwijzing van feilen door haar begaan, nog door welwillende lofspraak verzachtte'.

Tegenover die waardeering moest het echter de Schrijfster wel eens teleurstellen en bij de gedachte aan hare ernstige voorstudiën pijnlijk aandoen, dat het woord ROMAN bij velen aan

haar werk het recht van meespreken ontnam en hare beschouwingen als *non avenu* ter zijde werden gelaten, omdat zij de fantasie gebruikte ter toelichting van historische figuren of de intuïtie liet werken, waar de geschiedkundige bronnen te kort schoten. ‘Uwen arbeid - schreef zij aan Dr. Fruin na de ontvangst van zijn geschenk - de ‘Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog’ - als dien van den zuiver-geschiedschrijver wacht een beter lot; men zal moeten rekenen met uw gevoelen; uwe beschouwing zal autoriteit hebben - maar wel verre van U dien invloed te benijden, wensch ik hem te zien toenemen en bestendigen, want bij het hooger onpartijdig standpunt, waarop gij u plaatst bij het teruggeven en beoordeelen van onze Historie, kan de waarheid en het recht niet dan winnen, en dat is winst voor iedereen en voor alles.

‘Wil het geen aanmatiging achten, zoo ik u de laatste serie mijner Leycester-romans aanbiede als tegengeschenk; het is veeleer om beroep bij u van dat vonnis eens tegen mij uitgesproken, dat ik “de piëteit jegens de vaderen geschonden had”, omdat ik de handelingen van Oldenbarnevelt en de Staten tegenover Leycester in een ander licht had gesteld dan waarin men gewoon was geraakt het geplaatst te zien. Ik eerbiedig de schrandere en behendige mannen,

die onzen Nederlandschen Staat hebben gevestigd in dat hachelijk tijdperk, en zooveel doenlijk van vreemden invloed gevrijwaard, maar onrecht is onrecht “wie” het ook pleegt - en in welk belang het ook geoefend wordt, en het kwam mij voor dat hier niet met zuiver gewicht gewogen was. Ik heb eenige hoop dat ik hier instemming zal vinden bij U’ (9 Mei '59).

Vier dagen later zond Fruin haar zijne dankbetuiging en zijn antwoord, waaraan ik den hoofdinhoud ontleen:

‘Waarlijk, Mevrouw, gij vergist U, indien gij meent dat uwe historische studie door de beoefenaars onzer geschiedenis niet op hoogen prijs gesteld wordt. Niemand zal het ondernemen over den tijd van Leycester te schrijven zonder eerst uwe romans gelezen en overdacht te hebben.

Natuurlijk zal er over een zoo bewogen tijdvak wel altijd verschil van meening blijven bestaan. Maar niemand, die uwe voorstelling gering achten of als lichtvaardig en oneerbiedig wraken zal. De beschuldiging, eens tegen u ingebragt, is sedert lang gevallen. De eene getuigenis van den uitgever der “Archives” weegt tegen de miskenning van een geheel publiek op. Zeker zijn er strenge deftige critici, die om den romantischen vorm den historischen inhoud versmaden. Maar verdient hun oordeel wel dat gij er veel aan

hecht? Ieder geschiedkundige, die zich rekenschap geeft van zijn werk, moet erkennen, dat ook bij hem de fantasie gedurig moet aanvullen wat zijne bescheiden hem onvolledig leveren. Het beeld, dat wij ons na nauwgezette studie van een mensch, van een tijdvak vormen, is de schepping onzer verbeelding, maar gevormd overeenkomstig de feiten, die onze wetenschap ons gegeven heeft. Doch wat zal ik U bekennen, hetgeen gij zelve veel beter dan ik het kan uitdrukken gevoelt. Verdichting is van waarheid onafscheidelijk. De titel, die Goethe aan zijne autobiographie gegeven heeft, zou boven alle geschiedenis geschreven mogen worden. Uwe romans vertoonen reeds door den vorm van het verhaal, dat de fantasie ze heeft helpen schrijven; toch behooren zij in de bibliotheek onder de historische werken te staan.'

Het kon wel niet anders of zulk een waardeering van Dr. Fruin moest mevrouw Bosboom dankbaar en gelukkig stemmen tegenover het verdriet, dat anderen haar berokkenden door haar te miskennen of, erger, dood te zwijgen. Zoo had zij zich eens boos gemaakt op Esquiros om zijn artikel over de Hollandsche literatuur in de 'Revue des Deux Mondes', waar hij de Hollanders verwijt dat zij hunne geschiedenis geheel veronachtzamen in hunne letterkunde.

'Dat is ook plezierig om te hooren - schreef

zij aan da Costa - voor mij, die achttien deelen historische romans heb uitgegeven.'

Zoo schreef zij bij eene vroegere gelegenheid aan denzelfden vriend: 'De menschen in Holland admireeren niet graag; declineeren en analyseeren, da's wat anders! Wie ondervindt het zoo goed als gij - ik minder, want men bestrijdt mij niet door uitplukking of dissequotie - maar alleen door ignoreeren. Het eenig antwoord, dat mij door "de Gids" werd gegeven op mijne "Historische novellen" is - raad eens - dat ze met 1 Januari 1858 zijn opgehouden mij hun tijdschrift toe te zenden, zonder er mij vooraf kennis van te geven dan door de absentie van de nummers alleen! Hoe vindt ge dat? "*On dit*, zegt Vinet, *que l'urbanité est passé de nos usages*." Mij dunkt, ik behoef het niet als een *on dit* te accepteeren, de ervaring heeft het mij bewezen. Hoe Potgieter dat kon toestaan, begrijp ik niet wel! Mijn grootste plezier is de onbeleefdheid te ignoreeren.'

Met een sympathieken trek in het karakter van mevrouw Bosboom inzake de waardeering van den Leycester wensch ik dit hoofdstuk te besluiten. Het verwonderde onze Schrijfster, dat deze historische roman haren Heemsteedschen vriend niet kon interesseeren.

'Misschien - schreef zij aan Beets - is het omdat ik zooveel in en met hem geleefd heb, en

zoo langdurige worsteling heb gehad om van deze mysterieuse, eigenlijk ongekende en toch schijnbaar zoo algemeen bekende personaadje de historische en menschelijke waarheid uit te vinden; maar voor mij is hij ondanks alles de interessantste persoon en ik heb niet noodig gehad mij zelve op te winden om hem zóó te vinden. Hij *was* het mij - juist omdat hij niet uit één stuk was en zoowel mijne nieuwsgierigheid als mijne compassie gaande maakte, zoo dikwijls ik nader bezag dan de *outside* die de Historie geeft, maar ondanks dat alles' - en ziedaar haar beminnelijke bescheidenheid waarop ik wilde wijzen - 'heb ik ongelijk tegenover mijne lezers dat ik het geheim niet heb gevonden om mijne eigene voorliefde en belangstelling voor een figuur op hen over te brengen.'

Eindnoten:

1 Een Belgische nadruk dezer novelle zag in 1841 het licht te Gent als No. 13 der 'Nederlandsche Leesbibliotheek' bij L. Hebbelyncx.
2 Bij gelegenheid dat zij met Bosboom hem bezocht, maakte deze een fraaie teekening van het dorpskerkje der Hervormde gemeente, dat door J.P. Lange werd gegraveerd voor Geertruida's 'Almanak voor het Schoone en Goede' van 1850 en waarbij haar vriend A. Beeloo uit Medemblik een kort opstel schreef.
3 Een Hoogduitsche vertaling van *Leycester* zag het licht onder den titel: 'Graf Leycester und die Engländer'. Belletristisches und Lesecabinet. Leipzig. Lorck.
4 Twee jaar vroeger (23 Sept. '48) had de heer F. Buloz, als directeur van het Fransche tijdschrift, aan mejuffrouw Toussaint om toezending van al hare werken verzocht. Hij had zooveel van de Schrijfster gehoord en de Revue wilde in relatie komen 'avec les écrivains distingués des pays étrangers'.
5 Een Hollandsche vertaling ervan komt voor in 'Onze Tijd', deel VI (1850) met bijgevoegd portret in medaillon vorm, tronende boven - hoe moet het Geertruida hebben verrast en verbaasd! - Tollens, Gützlaf, Louise Marie, koningin der Belgen, Eugène Sue, Sir Robert Peel en H. de Balzac.
6 Mr. J. van Lennep, S.J. van den Bergh en Dr. L.R. Beynen. 's-Gravenhage, P.H. Noordendorp, 1849.
7 Het leven van Mr. Jacob van Lennep door Jhr. Dr. M.F. van Lennep. Amsterdam, P.N. van Kampen en Zoon, 1909. Dl. II, bl. 19, 20.
8 Te Haarlem, bij de Erven F. Bohn, 1848. Eene Hoogduitsche vertaling werd uitgegeven te Berlijn in 1852, bij Janke.
9 Helaas werd deze opdracht, voor het eerste deel van 'De vrouwen uit het Leycestersche tijdperk' geplaatst, in de uitgaaf der gezamenlijke werken eenvoudig weggelaten!
10 Utrecht, Kemink et fils. Pag. VIII.

Huwelijk.

Hoofdstuk IV.

Geertruida Toussaint redactrice van den Almanak voor het Schoone en Goede, 1849-58. - Abraham des Amorie van der Hoeven Jun. - De Synagoge der Portugeesche Joden in Amsterdam. - Moedervreugde en Moederlijden. - Huwelijk van J. Bosboom en A.L.G. Toussaint te Alkmaar, 3 April 1851. - Verhuizing naar den Haag. - Het adres van de kantwerkster. - Ballingschap. - Media Noche. - Briefwisseling met Mr. J. van Lennep. - Mr. Is. da Costa's lezingen in den Haag. - C.E. van Koetsveld. - De Alkmaarsche Wees en andere novellen. - De drie novellen: De van Beverens, Joan Woutersz. van Cuyck, Des Konings vriend. - Een Leidsch Student in 1593. - Een boek over de Hervorming in tafereelen. - Graaf Pepoli. - Kritiek van Joh. C. Zimmerman en van P.A.S. van Limburg Brouwer.

Hetzelfde jaar '49, waarin het eerste deel van ‘de Vrouwen uit het Leycestersche tijdperk’ verscheen, deed dezelfde uitgever, de heer G.J.A. Beijerinck aan mejuffrouw Toussaint het voorstel redactrice te worden van zijn ‘Almanak voor het Schoone en Goede’. Dit werd door haar aangenomen en trots de concurrentie met andere jaarboekjes als Fuhri's ‘Aurora’ en Laarmans ‘Vergeet mij niet’, vond zij tot 1858 voldoenden steun bij de beste letterkundigen van die dagen om de

eer van haar boekske op te houden. Al aanstonds smaakte zij de voldoening, dat de Amsterdamsche hoogleeraar Dr. A. des Amorie van der Hoeven aan haar afstond het gedicht van zijn vroeg gestorven zoon en naamgenoot - ook een vriend van Geertruida - die als leeraar der Remonstrantsche gemeente van Utrecht den 20sten Maart 1848 overleden was, het onsterfelijk gedicht 'Geloof des harten'. 'Met een gevoel van diepen weemoed - schreef de redactrice ter inleiding - wordt dit gedicht door mij in de rij der bijdragen voor mijn almanak geplaatst. Hij, uit wiens *hart* het opwelde, leeft reeds niet meer in *geloof* maar in *aanschouwen*. Te hooger moge het worden gewaardeerd als de uitdrukking van een gemoed vol ernst en diepte en innigheid, als de getuigenis van een levend geloof, dat vastheid met vrijheid vereenigde, dat den gloed van den ijver wist te temperen met de eischen der liefde, en dat in de bitterheid van den doodstrijd niet is beschaamd geworden'[1].

Mr. J. van Lennep antwoordde haar op het verzoek om eene bijdrage op deze guitige wijze:

'Goede, Schoone Redacteur van den Almanak voor 't Schoone en Goede!

Het zou de zwartste ondankbaarheid wezen, indien ik niet hielp met uw jaarboekje. En ondankbaar was ik nooit.

Moog' ook Nepveu en Fuhri treuren
En Laarman vrij van spijt verkleuren,
En Boudewijn, van woede bleek,
Zijn knevels zich van 't aanzicht scheuren,
Ik zal er mij geen zier aan steuren;
En nimmer, wat er moog' gebeuren,
Laat ik Geertruida in den steek.'

Toen zij na de Aprilbeweging in '53 toch bij Josephus A. Alberdingk Thijm aanklopte voor haar papieren kind, schreef deze hoffelijk: 'Bij het gebrek aan moed, dat mijne vrienden ten Kate en van den Bergh schijnt teruggehouden te hebben om den Ultramontaan te vragen ook dit jaar zijnen naam als naar gewoonte in hun almanak te schrijven, schat ik het voorrecht nog hooger om door U uitgenoodigd te zijn' (20 Sept. '53). En hij sloot er zijn gedicht 'De Don Quiyote' in. Voor dezen zelfden jaargang ontving zij van Lenneps voortreffelijke vertolking van Tennysons 'Lijkzang op Wellington' en zij schreef hem: 'De hemel geve dat de maag van mijn damesboekje dien ijzeren hertog zal kunnen verteren. Met fatsoen kan men niet zeggen, dat men niet voor Wellington is, doch *mijn held* was altijd Napoleon, eene voorliefde die zich ondanks alles uitstrekt tot het tweede en derde gelid.'

Van den dichter Tollens, aan wien zij vroeger

had geschreven: ‘Van het eerste tijdstip af, dat mijne ziel openging voor de poëzie en hare zoete indrukken tot op latere tijden, waarin men ze met kalmer maar juister waardeering geniet, hebben uwe gedichten hunne eigenaardige waarde voor mij behouden; beurtelings hebben ze mij opgewekt en verkwikt, van het dagelijksch leven afgeleid of daarin teruggebracht, met verruimden blik,’ ontving zij nog het jaar vóór zijnen dood eenige vriendelijke regelen, aan haar zelve gewijd, die door haar in de voorrede van '55 werden opgenomen.

Voor '57 zond Isaäc da Costa haar ‘Op een afbeeldsel van den Vader des Vaderlands’, welk gedicht haar aanleiding gaf om in haar voorbericht met al den ernst harer vereering voor Prins Willem I hen te bestrijden, ‘die poogden den roem te verkleinen van het doorluchtig stamhoofd en smetten te werpen op het karakter van dien Oranje, op wien door den vreemdeling zelven met bewondering en benijding wordt teruggezien.’

In den almanak van 1856 zou een der gegraveerde plaatjes genomen worden naar een teekening van Bosboom: de synagoge der Portugeesche Joden te Amsterdam, en zijne echtgenoote zou er een bijschrift voor geven. Daarin moesten worden opgenomen het bezoek van den Stadhouder Willem III, den Koning van Engeland, aan

de synagoge en Willem III ten huize van Mozes Curiel da Costa. (d.i. Geronimo Nunes da Costa. Eene belangrijke briefwisseling ontspon zich hierover tusschen de Schrijfster en haren vriend Mr. Isaäc da Costa, die haar alle inlichtingen betreffende den eeredienst gaf, waarover hij kon beschikken. Het voornaamste punt kwam echter niet tot helderheid, of namelijk de Stadhouder er werkelijk eens den dienst had bijgewoond en of er voorts iets bekend was van de verhouding tusschen Willem III en Nunes da Costa. Zonder de zekerheid van het eerstgenoemde viel er voor mevrouw Bosboom te veel in 't water. En zoo geraakten de Portugeesche Joden langzamerhand op den achtergrond en lagen geruimen tijd ‘als de onbezielde aardklompen, waar nog levende Schepselen van gevormd moesten worden’. ‘Een Prometheus, die vuur van den hemel stal - schreef zij aan da Costa - zou er noodig zijn, maar dan mocht hij zijn werk wel allereerst beginnen met mij’. En waar het grootere achterbleef, kon er van het kleinere niets komen. Al gold het een beperkt stukje voor eenjaarboekje, wilde zij het ‘niet mager doen’. ‘Een koninklijk volk eischt koninklijke studie eer men er van praten mag’, en bij het voorbereidend werk had zij reeds ervaren, dat het haar lichter zou vallen over de Joden te spreken dan ze te laten handelen

en spreken. Van plaat en bijschrift is ten laatste niets gekomen en Bosbooms synagoge is elders onder dak gebracht, maar hiermede is helaas ook het grootscher plan der Schrijfster vervallen: een historische roman over ‘De Portugeesche Joden in Nederland’. Zij had zoo gehoopt ‘met Gods hulp dien zóó te schrijven, dat het niet een mooie roman maar *une bonne oeuvre* mocht zijn’. Het was ‘haar innigst gebed geweest leven en kracht te behouden om dit werk te volbrengen’.

Nu heeft na dezen de bekende Haagsche opperrabbijn T. Tal in zijne ‘Oranjebloesems uit de gedenkbladen van Neerlands Israël’ (als feestgave bij de inhuldiging van H.M. Wilhelmina, Koningin der Nederlanden) uit het archief der Portugeesch-Israëlietische gemeente van Amsterdam naar het handschrift van David Franco Mendes A^{o}. 1769 openbaar gemaakt, dat koning Willem III de synagoge in 1691 kwam bezoeken en ontvangen werd met den aan Zijne Majesteit verschuldigden eerbied. Hij bewonderde zeer de schoonheid van het gebouw, zijne grootte en de sterkte zijner kolommen; tegelijk betreurde hij dat men kolommen van hout en niet van steen had gebruikt om de vrouwengalerij te ondersteunen. Toen de Parnassim hem daarop verzekerden dat dit geschied was, omdat zij ze niet hadden kunnen koopen, niet in Duitschland, noch in Italië, vanwaar zij

ze hadden besteld, gaf Z.K.H. hun welwillend een adres en eene recommandatie om ze te verkrijgen. Zij volgden dien raad op en de nieuwe kolommen werden in plaats van de vorigen gesteld. De stadhouder zou bij deze gelegenheid drie dagen in het huis van Curiel da Costa, Agent van den Koning van Portugal hebben gelogeerd.

Tegenover dit bericht heeft echter eigen onderzoek van het Journaal van Constantijn Huygens, den zoon, van 21 October 1688 tot 2 Sept. 1698, mij onwederlegbaar bewezen, dat de Koning-Stadhouder onmogelijk in het jaar 1691 in Amsterdam is geweest en dus ook de synagoge en da Costa niet heeft kunnen bezoeken. Het is mij helaas nog niet gelukt het juiste jaartal op te sporen. In elk geval na 1688, toen onze Stadhouder den troon van Engeland besteeg.

Het was in hetzelfde bovengenoemd jaar '56, dat mevrouw Bosboom van da Costa zijn feestrede over Bilderdijk ontving - ter gelegenheid van het eeuwfeest van diens geboorte - en den redenaar geluk kon wenschen met de welwillende ontvangst ervan door ‘De Gids’: ‘De wapenschorsing tusschen U en dit tijdschrift zal waarschijnlijk korter duren dan het 12jarig bestand, en ik zie nog volstrekt geen Munsterschen vrede. Gij doet Schimmel wel veel eer hem *uw vriend* te noemen. Potgieter met al zijn hoekigheid en

hardheid houd ik voor een beter karakter dan het zijne en Zimmerman is wezenlijk beminnelijker mensch; naar mijn gevoel heeft deze van *zijn* standpunt goed over u gesproken in zijn relaas van het Bilderdijkfeest'[2].

In dezen zelfden brief deelt zij mede aan da Costa, dat zij na de ontvangst van een prachtuitgaaf van Shakespeare in negen deelen - een geschenk van Bosboom - nu eens beginnen zou hem met ernst te lezen, daar zij hem tot hiertoe slechts zóó oppervlakkig kende als iedereen hem kent'.

Voor den laatsten jaargang van den 'Almanak voor het Schoone en Goede', door mevr. B. geredigeerd (1858), maakte Bosboom nog een fraaie teekening, gegraveerd door D.J. Sluyter, bij hare 'Brugsche vertelling uit den ouden tijd, Jehan en Jehanne'. Bovendien ontving zij van Potgieter het ontroerend schoon gedicht 'Moederrouw', dat als in één adem met Beets' 'Herinnering' genoemd zou mogen worden, en waarom 'zij hem niet had gebedeld'. 'Zijn goed hart - schreef zij aan da Costa - schijnt gezegevierd te hebben over zijne antipathiën; althans, hoe eerlijk ik ook mijne opiniën heb gezegd en hoe zeer ze tegen de zijne aandruischen, onze vriendschap is er niet door gebroken en ik beken dat ik hem niet graag verlies, als ik hem zonder verloochening van iets

wat mij heilig en dierbaar is behouden kan'. Vooreerst gold het verschil - en zeker was hier het recht aan Potgieters zijde - hoe volgens Geertruida Toussaint 'ieder letterkundig produkt, al behoefde het niet rechtstreeks op een stichtelijk doel uit te gaan, toch altijd op de eene of andere wijze getuigen moest van het geloof, van het geheiligd hart van den Christelijken blik des auteurs'. Wat zou haar oordeel dan wel moeten zijn over Hildebrand met zijne 'Hollandsche jongens', 'De familie Stastok', 'Een oude kennis' en 'Gerrit Witse'? Wat ten anderen de kritiek in 'De Gids' betrof, schreef zij: 'Hoeveel ik van Potgieter houde als mensch - luidt een ander epistel aan da Costa - hoe lief hij ook somtijds voor mij kan wezen als letterkundige (zie het reisje naar Kleef), ééns zijn wij het niet en zullen het nooit worden, zoolang hij toelaat en er aan meehelpt, dat alles wat ik venereer òf geïgnoreerd òf geprofaneerd wordt. Ik wilde wel eens een staat of een stad zien, die enkel van afbreken schoon werd, en dat willen zij toch van de letterkunde; zij demoliseeren alles en geven niets beters in de plaats. Zij willen het vaste fondament, den louterenden zuurdeesem, uit de literatuur weggenomen hebben en meenen dat verniste rietstaven en kunstcement dezelfde diensten zullen doen. Dat zal ik hun nimmer toe-

geven en mij ook niet naar dien bouwtrant richten'.

Zoo was haar in der tijd Potgieters beoordeeling van Albertine Kehrers gedichten (1853) een ergernis geweest, en schreef zij na de verschijning van het waardig protest van Beets aan dezen: 'Het is maar goed dat gij hem eens flink de waarheid hebt gezeid'.

'In het laatst van zijn leven - liet zij zich elders uit - was Potgieter veel bitterder en was er niemand meer, die goed kon doen - tenzij men Huet heette.'

Haar laatste arbeid in haar geboortestad bestond in het schrijven van een boekske 'Moedervreugde en Moederlijden'[3], met dat aardig vignet van den kunstschilder Ehnle tegenover den titel: 'Een moeder met haar kind,' ten voordeele eener armenbewaarschool' (17 Oct. 1850). Zij mocht de voldoening smaken dat een tweede druk, in '58 verschenen, nog een belangrijke som voor de zoo nuttige stichting opbracht.

Den 3^{den} April 1851 werd de echtvereeniging tusschen Geertruida Toussaint en Johannes Bosboom te Alkmaar voltrokken. In hunne bruidsdagen hadden zij nog een bezoek gebracht bij den heer G. van Orden, oud-burgemeester van Zaandam, om diens kostbaar penningkabinet te

zien. Hoe de Bruid verrast werd bij de beschouwing van de beeltenis van Leycester op de fraaie koperen penning, met het rondschrift aan de keerzijde: ‘Non gregem sed ingratos’; in haar verrukking kon zij niet nalaten het onschatbaar document aan het hart te drukken en het te kussen. Zijn edelachtbare, hiervan getuige, gaf haar terstond - ter herinnering aan haar bezoek - het Hoornsche liedeboekje ten geschenke en - de penning werd weder zorgvuldig op haar oude plaats gelegd!

Door Dr. J.J.v. Oosterzee werd hun echt ingezegend in de Groote kerk in tegenwoordigheid van een groot aantal belangstellenden. Gansch Alkmaar, rijk en arm, aanzienlijk en gering, getuigden van hunne hartelijke deelneming in de feestvreugde van den dag. De leeraar had in zijne toespraak Bosboom en zijne Bruid, die tot hiertoe zich geheel aan kunst en letteren hadden gewijd, er op gewezen, dat het Christelijk huwelijksleven, waartoe zij zich verbonden, eene kunst bij uitnemendheid mocht heeten; dat het geheim dier kunst lag in de dienende liefde en de toepassing van deze de spreuk van Paulus met zich bracht: ‘door ootmoedigheid achte de een den ander uitnemender dan zich zelven.’

Dit woord zou voor hen in vervulling gaan. Daar beider leven - zij het op verschillend ge-

bied - gericht was naar al wat schoon en edel is, beiden in onvermoeiden arbeid zich gelukkig gevoelden en tevreden waren en dankbaar bij een bescheiden bestaan, beiden behoefte hadden aan godsdienstzin - Geertruida noemde Bosboom ‘een gemoedelijk Christen, wiens kunstzin hem voor overdrijving bewaarde’ - en 's levens ernst wisten te waardeeren, kon en mocht men niet anders verwachten dan dat hun samenleven voor beiden ‘een rijke bron van zegen’ moest worden.

Het echtpaar, naar den Haag verhuisd, woonde eerst op den Zuidwal, met onbelemmerd gezicht op het weiland, met Rijswijk en zijn dorpskerk op den achtergrond. Hier heeft zij met Bosboom nog het voorrecht gesmaakt van in de eerste jaren nu en dan hare bejaarde ouders te ontvangen, ‘aan elkaar gehecht als Philemon en Baucis’, vergenoegd met hun bescheiden deel. ‘Het is waar - luidt een latere aanteekening van haar - ze hebben veel te worstelen gehad met zorg en teleurstellingen; stormvlagen en hagelslag zijn hun niet bespaard, hitte en droogte hadden zij te zamen door te staan en onder dat alles bleef de huiselijke hemel niet altijd onbewolkt, maar zoo de tijd niet voor iedereen rozen baart, bedarend en tot berusting stemmen doet

hij toch in de meeste gevallen - en dat oogenschijnlijk zeer ongelijke echtpaar vierde hun veertigjarige bruiloft met dankbare blijdschap dat zij nog te zamen waren (30 Dec. 1850)'. Weerkeerig hebben Bosboom en zijne vrouw telken jare tegen het eind van December de oudelui te Alkmaar bezocht om gezamenlijk de verjaring van den huwelijksdag te herdenken.

In '59 overleed vader Toussaint en teekende zijne dochter in het familieboek aan: 'Na een welbesteed doch moeitevol leven rust hij nu en den Heer verwachtende in den dag der opstanding. Hij was van hen, die de verschijning des Heeren hebben liefgehad'. Dubbel zwaar trof haar dit verlies bij de gedachte, dat zij geen zerk kon bekostigen om de plek, waar het stoffelijk overschot van den geliefden doode rustte, te dekken. Bijna een kwart eeuw ging voorbij eer die harte-wensch kon worden vervuld. Weinig dagen na de viering van haar 70jarig jubilé ontving zij een bezoek van hare Alkmaarsche vriendin en vertrouwde, mejuffrouw W.M. Maclaine Pont, en had zij behoefte aan haar de zorg er voor over te dragen. 'Zie - sprak zij - 'er is nog altijd geen steen op vaders graf. Gij zult er u over verwonderen, maar het is waarlijk mijne schuld niet. In het begin hadden wij geen geld. Ik heb nooit iets van mijn vader geërfd; ik heb

alles in de apotheek gelaten, anders kon mijn broeder die niet aanhouden. Maar het hielp niet, want kort daarna is zij toch verloopen. Bovendien viel men ons nog lastig met schulden, die ik betaalde zooveel ik kon, om mijn vaders naam te eeren. Wij hadden een moeilijken tijd en moesten hard werken voor ons brood. Nu kan ik het doen'. Met liefde voldeed de vriendin aan de opdracht en liet overeenkomstig den wensch van mevrouw Bosboom deze woorden in de zerk griffelen:

Hier rust in de hope der opstanding
mijn geliefde vader
de heer Hendrik Toussaint
in leven apotheker en lector aan de clinische school
te Alkmaar
overleden 27 Aug. 1859 in den ouderdom
van 73 jaar.

Geertruida's moeder verliet half October '65 Alkmaar om met den zoon en zijn gezin - hij was gehuwd met Henriette Jeannette Christina Bouwmeester en zij hadden twee kinderen, Hendrik en Daniëla Sietske - naar Utrecht te verhuizen en bij hen in te wonen. Johan D. Toussaint had een betrekking gekregen als magazijnmeester bij de Rijnspoorwegmaatschappij. De oude juffrouw

overleed in 1867 op 83jarigen leeftijd. Een jaar later haar zoon.

In de eigen woning op den Zuidwal schreef mevrouw Bosboom allereerst eene herinnering aan de opheffing van het edict van Nantes in de novelle voor haar almanak van '52 ‘Het adres van de kantwerkster’. ‘Een keursteen in de kroon: 't Schoone en Goede’ - schreef Dr. H.C. Riehm als redacteur van ‘de Gids’. Mochten vele refugiés in ons gastvrij vaderland een goed onderkomen vinden en door arbeid een voldoend bestaan zich verschaffen, toch waren er onder hen, die tegenover verloren rijkdom al de ellende der armoede leerden kennen. Hoe onze Schrijfster dat lijden van sommige Hugenooten heeft medegeleefd, blijkt wel 't best uit hare teekening van de zwaar beproefde gravin Césarine de Blanchefort, die onder den naam van Didier bij madame le Loup in den Haag verborgen bleef en vaardig in fijne vrouwelijke handwerken daarmede haar hongerloon verdiende. Men leze en herleze haar uitvoerigen brief aan hare vriendin Hortense.

Twintig jaar later vatte mevrouw Bosboom nog eens de pen op om aan dezelfde gewetenlooze daad van den Zonnekoning hare aandacht te wijden in een weinig bekend gebleven en niet herdrukt opstel ‘Ballingschap’[4], onder het motto aan Victor Hugo ontleend:

Oh! n' exilons personne
Oh! l'exil est un crime.

‘En het waren voorzeker de slechtste burgers van Frankrijk niet - schreef zij - ‘die moed en wilskracht hadden om ter liefde van hun geloof alles te verlaten wat zij het hunne noemden, als ballingen weg te trekken en een onzekere toekomst tegen te gaan in den vreemde. Dus werd het Fransche volk verarmd door het verlies van zooveel dappere krijgslieden, die het leger van den Stadhouder kwamen versterken, van zooveel nijvere en vernuftige werklieden, zooveel vrome en minnelijke vrouwen en dochters, en dit alles door de onhandige staatsgreep van een despoot, die onder den druk van gemoedsbezwaren en geprikkeld door dwalenden godsdienstijver meende een Gode welgevallige daad te verrichten’.

Later volgde ‘Media Noche. Een tafereel uit den Nijmeegschen vredehandel’ voor haar bevrienden Haarlemschen uitgever Kruseman. Zeker behoort deze roman niet tot hare best geslaagde werken. Van bevoegde zijde is haar de kritiek dan ook niet gespaard, zoowel in ‘De Tijdspiegel’ van Juni en Juli '52 als in ‘De Recensent’ van Dec. '53; ter eene zijde was er aan haar historische roman niet voldoende studie van de geschiedenis

ten grondslag gelegd en ter andere zijde lieten taal en stijl te wenschen over, behalve nog haar verkeerd gebruik van Spaansche en Italiaansche woorden, hetwelk bewees hoe zij allerminst vertrouwd was met spreekwijzen in genoemde vreemde talen.

Van haar vriend van Lennep stelde zij zich voor, dat de hoofdpersoon op eens zijn heele hart zou winnen, ‘omdat zij noch een geleerde vrouw noch een vlekkelooze deugdenspiegel was, twee kwaliteiten, die - als de Schrijfster zich niet bedroog - ten allen tijde mannen van vernuft en geest hebben afgeschrikt’. Zelve schreef zij aan hem: ‘Het verwondert mij meer dat gij nog eenigen vrede hebt met Media Noche, omdat gij er veel tegen hebt. Het boek is geschreven onder veel emoties en bovenal veel kiespijn, hetgeen nooit bijzonder bevorderlijk is aan zulken arbeid, maar mij dunkt daar gij dien tijd kent zoo goed (beter zeker) dan ik, kan het u niet verwonderen dat ik zulke vrouwen gaf. In een tijd dat de fatsoenlijkste ambassadrices zilveren theeserviezen en lampetkannen aannamen om intrigues te bevorderen, in een tijd dat een minister, die niet omkoopbaar was, tot de uitzonderingen behoorde, in den tijd van Karel II van Engeland en Karel II van Spanje waren de vrouwen althans niet beter dan de mannen, en ik had nu eenmaal geen

lust de eene of andere exceptie op te tooien met de verdediging van alle deugden en te laten poseeren als model-vrouw - zooals helaas in de meeste romans (ik zeg niet in de uwen) plaats heeft -, en wat de rancunes der dames betreft, daar ben ik in 't geheel niet bang voor, primo omdat ik mijne preuves meen gegeven te hebben in menige liefelijke heldin, dat ik haar susceptibel acht hoogachting te verdienen; secondo omdat nooit eenige vrouw zich het kwaad zal aantrekken dat men van eene andere zegt - en deze leefden allen in de 17de eeuw. Maar gij zelf, nu gij er toch op komt - hebt gij dan geen conscientie van menige peccadile jegens haar? Denk er slechts aan dat gij laatst in uw “Holland” alle geleerde en voor de pers schrijvende dames met één pennestreek onbekwaam hebt verklaard om iets anders dan pedante schoolmeestersbrieven te schrijven!! De aanval was schrikkelijk personeel, want dezulken zijn hier zoo weinige dat men ze alle (en gij ook zeker) persoonlijk kent - en brieven met haar zult gewisseld hebben. Wat mij betreft, die mij toch geen al te groote vormelijkheid in 't briefschrijven in 't bijzonder aan u bewust ben - ik had een oogenblik een vurige tentatie om u een “open brief” te schrijven, om rekenschap te vragen van de gronden, waarop die aanval rustte, maar ik ben een beetje als Lavinia, ik voer de vreese-

lijkste dingen niet uit, die ik voorneem, en zoo ik er nu van spreek is het alleen om u te zeggen aan hoeveel damesrancunes gij u hebt blootgesteld. - Wat mij betreft - ik ben gerust - ik heb geen eene thans levende vrouw leelijk genoemd - en, zooals gij weet, is dat onder ons dames het eenige onvergeeflijke! Gij ook niet, zoover ik weet. Geloof mij dus met oprechte gevoelens van vriendschap en hoogachting (1852).

Uwe Vriendin,
A.L.G.B.T.'

Dezelfde van Lennep had eens geschreven dat 'eene vrouw, die zich ietwat van de gewone onderscheidt, zoo'n slecht presentje van de Goden was'. Daarop had zijne vriendin geantwoord: 'Of Bosboom dit precies met u eens is, zou ik niet durven uitmaken; het zou te veel een personeele kwestie kunnen worden'.

Tegenover Beets was de Schrijfster overtuigd, dat Media Noche niet van gehalte was om zijne sympathie weg te dragen, waarom zij hem ook verzocht deswege geen verontschuldiging daarvoor te maken. Bij de toezending van een exemplaar aan den zoon van da Costa voegde zij de waarschuwing toch niet te denken, dat zij de diplomatie verafschuwde, al waren er diplomaten, die men verachten moet, terwijl men ze groot noemt. 'Ik

geloof met mijn kanselier dat een eerlijke staatkunde *mogelijk* is, dat zij de fijnste en beste zou wezen, zoo ongelukkig niet de intrigue daar naast stond, die men niet met eerlijkheid distanceeren kan en die soms verslagen moet worden met hare eigene wapenen. Ware ik man geweest - besloot zij - dan had ik wel lust en misschien eenige geschiktheid gehad mij in dit vak te lanceeren; nu komt mij tegenover mijn nobelen echtgenoot gelukkig geen andere diplomatie te pas dan die van een hartelijke liefde, welke hem dankbaar is voor de zijne' (1852).

Het was in dezen tijd dat zij met Bosboom genoot van de voordrachten van hun vriend da Costa. De herinnering eraan bleef in enkele harer brieven bewaard. 'Het ging - schreef zij - met zijne improvisatie de hoogte in of naar de diepste diepte, al naar het moment het eischte. Hij was zoo vol, zoo rijk, zoo krachtig en zoo puntig ironiek, zoo vol humor, heiligen humor als ooit. Welke schitterende grepen en stoute zijsprongen over Kardinaal Ximenes en Luther. Hij had macht over de geesten en harten der menschen. Toch waren er geestelooze hoofden en hartelooze geesten onder zijn gehoor, zoowel als overal, waar iets te hooren en zien valt'

Bij één dier improvisaties had zij als groote bijzonderheid den Haagschen predikant van Koets-

veld gezien, hetgeen haar aanleiding gaf om over hem aan da Costa te schrijven: ‘Een man, die in vele opzichten een antipode van u mocht worden genoemd. Hij bezit gaven die u het mogelijk zouden maken een parallel te trekken. Fijne opmerking, diepe, scherpe menschenkennis en een rijke schat van praktische christelijke liefde, bij een zwak maar taai gestel om die te beoefenen. Ook humor, maar bitter, en niet als van u geheiligd, zelfs waar ik lachen moet. De uwe doet mij lachen met een traan in het oog. Van Koetsveld sluipt onze achterbuurten rond en vermijdt niet de walgelijkste schuilhoeken, noch de afzichtelijkste lijders om de vonken van den menschelijken geest op te rakelen, zelfs waar hij ze niet ziet gloren. En hij doet het met gevoel en met volharding. Gij zoudt in paleizen willen treden en op de studeerkamers der Hoog- en Hoogst-geleerden om dienzelfden fieren, menschelijken geest niet te dooven, maar ten onder te brengen en te doen sidderen voor zijne innerlijke armoede’. Van Koetsveld is later haar wijkdominé geworden.

In denzelfden brief vond mevrouw Bosboom aanleiding - hetgeen bijna nooit gebeurde - zich uit te laten over de discussiën in de Tweede Kamer. ‘Ik weet niet hoe het komt maar ik wenschte wel eens eventjes Napoleon III hier, alleen maar voor een enkelen coup d'état, een

tweeden December, om eenige onmondige babbelaars naar Cayenne of naar de Weldadigheidscolonie te zenden. Maar het ergst van alles is - dat als wij hem hier hadden, hoe kregen wij hem weg? Op den duur zou hij mij niet lijken, zoo min als U, denk ik'. Uit mevrouw Bosbooms tallooze brieven herinner ik er mij nog slechts één, waarin zij zelfs van het Binnenhof afdwaalt naar het Torentje aan den Vijver en schrijft: 'Ik souffreer met mijnheer Groen, want ik voel diep mede wat het hem zijn moet nu zóó tegenover zijn vriend Thorbecke te staan. Entre nous: de minister doet een weinig als zekere Paus - ik weet niet recht of het Adriaan of Sixtus was - wien men verweet dat hij de zaken niet op dien voet bracht, dien hij voormaals zelf had gewenscht, zeggende: 'Toen ik Kardinaal was, dacht en handelde ik als Kardinaal, nu ik Paus geworden ben, denk en handel ik als een Paus'.

Na de 'Media Noche' en den hierop gevolgden 'Don Abbondio II' bewerkte zij in 1853 het drietal novellen, die ik reeds met een enkel woord in hoofdstuk III noemde, in verband met haar eersten Nederlandschen roman 'Het huis Lauernesse'. Zij waren 'De van Beverens' - hunne werkzaamheden te Dordt ten tijde der geloofsvervolging - voor het jaarboekje 'Holland (1854)'; 'Jan Woutersz van Cuyck' - de Doopsgezinde

schildermartelaar - voor den ‘Almanak van het Schoone en Goede ('54)’ en ‘Des Konings vriend’ - de burgemeester Drenkwaert van Dordt, die te Brussel als vriend van Koning Filips II de Nemesis in eigen boezem draagt - voor ‘Aurora ('54).’ ‘Het huis Lauernesse’ verscheen - zooals de Schrijfster herinnert - in 1840, toen ‘een nevel van lamheid, onverschilligheid en kleurloosheid over de hoofden en harten onzer landgenooten lag uitgespreid’. In den roman had zij ‘de worsteling van het zuiver Christelijk beginsel tegen Romes misbruiken en haar conscientiedwang, priesterlist en kerkelijke aanmatiging aanschouwelijk gemaakt. Dit vond destijds geen afkeuring’. Maar nu in 1854 of juister in October '53 van Cuyck werd uitgegeven, verweet men der Schrijfster van Roomsch-Katholieke zijde, dat zij onder den indruk der Aprilbeweging hare drievoudige stof gekozen had als een afschaduwing der jongste gebeurtenissen in ons vaderland. ‘De waarheid was eenvoudig, dat mevrouw Bosboom reeds in den winter van '52 de belangstelling voor van Cuyck en de van Beverens had gevoed en sinds lang zich *innerlijk bewogen* voelde door de aanmatigingen en de ingrepen eener partij, die zij uit de geschiedenis kende in al de gevaarlijkheid harer machinatiën, combinatiën en meneën, die naar haar gevoelen ernstige bekommering hadden

moeten wekken in de Nederlandsche Protestanten. Toen rees het voornemen bij haar op om van zulke feiten der historie gebruik te maken, als geschikt waren om meer onrust te wekken in onbewogene harten en warmer geestdrift in lauwe gemoederen. Daartoe vooral scheen haar de figuur van den kunstenaar-martelaar van Cuyck, die om zijne kettersche gevoelens door de inkwisitie te Dordrecht tot den brandstapel werd veroordeeld, een alleszins geschikte. En onze Schrijfster, ofschoon zich wel bewust dat zulk een stof ergernis en tegenstand zou wekken, had den moed aan het slot harer novelle te schrijven ‘dat het tragisch lot van den martelaar, die voor zijne overtuiging juichend stierf, tot de dingen behoorde, waarop men toepassen mocht: *zegt het voort*’.

Toch was het verzoenend element tegenover Rome, waarvan Geertruida Toussaint vroeger openlijk getuigenis had afgelegd, nog niet geweken uit haar hart en wenschte zij dit - naar haar eigen woorden - ‘altijd te behouden, zoo vaak het de vraag gold van leeken der Roomsche kerk, die haar aankleefden in gemoedelijken eenvoud, en zelfs van dezulken, die voor haar streden met eerlijke wapenen, en met warmen geloofsijver’. Mevrouw Bosboom moge zich verblijd hebben in de Aprilbeweging als in een levensteeken van het Nederlandsche Protestantsche volk,

ten bewijze hoe het nog altijd iets in de aderen had van dat bloed, hetwelk de Vaderen zoo moedig en zoo trouw hebben gestort voor de heilige zaak des geloofs; maar datzelfde levens*teeken* gaf haar nog gansch geen zekerheid voor een krachtig en duurzaam levens*bestaan*. Daarom achtte zij het toen ook niet overbodig door de voorstellingen van het verleden hare medeprotestanten op te wekken tot krachtiger geloofsliefde en behartiging hunner hoogere belangen; te ontgloeien tot reiner geestdrift en hooger gloed te helpen ontvlammen - in de harten van hen, die mogelijk weer gingen insluimeren in doodsche onverschilligheid, nadat zij pas tot nieuw leven waren ontwaakt. Zij beschouwde het als hare roeping op hare eigene manier en op haar eigenaardig terrein te getuigen van zulke waarheden, die haar als Nederlandsche Protestante dierbaar waren geworden en die zij niet zou kunnen zien verwaarloosd, bedreigd of bespot, zonder zich er toe aangedreven te voelen er hare sympathie voor te toonen. Dit mocht de antipathie van velen wekken, maar zij kon niet anders en moest met van Cuyck zeggen: ‘de conscientie is mij te machtig’.

Dit drietal verhalen als één geheel vormend zag twee jaar later (1856) naar het eigen plan der Schrijfster - vereenigd met een viertal

andere - bij haren Haarlemschen vriend en uitgever A.C. Kruseman het licht, onder den titel ‘Historische novellen’, verrijkt met een voortreffelijke illustratie tegenover het titelblad. Deze, oorspronkelijk door Bosboom, in overleg met zijne vrouw, in schets ontworpen, werd door Charles Rochussen bijna onveranderd overgenomen en voltooid: de ontmoeting van Joffer van Beveren en den Schout van Dordrecht, Jan van Drenkwaart Boudewijnsz. - Jan Woutersz. van Cuyck in den kerker, voor zijn schildersezel en zijn bijbeltje op de knie - de pastoor Anthonisz van St. Nicolaas gezeten bij het ziek- en sterfbed van Drenkwaart te Brussel. Het belangrijkste van deze uitgaaf bestond hierin dat mevr. B. haar vermeerderde met historische aanteekeningen, die tegelijk een afdoende wederlegging waren van zeker verwijt van Roomsch Katholieke zijde, als zou het martelaarsschap van den Dordrechtschen schilder, die tot den brandstapel werd veroordeeld, voor een deel de vrucht zijn van de fantasie der Schrijfster. Met de authentieke stukken uit de ‘Martelaersspiegel van Tieleman van Bragh’ bewees zij het zuiver historisch karakter harer studie.

En hoeveel moeite had het haar gekost - schreef zij aan Da Costa - een martelaarsboek op te slaan. ‘Ik die met kinderachtige angst opzie zelfs tegen de plaatjes en hoe ik het toch wilde,

omdat ik van Cuyck zelf wilde hooren, en hoe ik over die akeligheid heenkwam door de bewondering, de liefde, den eerbied, die deze Christenlijder in mij opwekte door de vastheid van zijn geloof, door de innigheid van zijne liefde voor den Heer; gij zult het mij wel vergeven dat ik niet zacht heb kunnen zijn voor zijne vervolgers; met name voor dien eene (Drenkwaart), die hem zoo had leeren kennen en toch vervolgde.' Zelve verklaarde zij van de genoemde aanteekeningen: 'zij zullen mij mogelijk verdriet geven, maar dat kan nu eenmaal niet anders.'

Isaäc da Costa noemde de novelle van Cuyck 'een juweel.' 'Voor mijn geheele gezin was de lezing, voorlezing, herlezing een genot voor hart en geest. Ontvang er onzen dank voor onder dien der velen, die gij door het treffend getuigenis hebt verkwikt en verheugd, en stoor u aan geen koudbloedige recensenten, die u bij zulk een woord *de wijsheid der wereld* zouden willen preeken' (2 Dec. 1853). Aan hem antwoordde zij: 'Ik heb alle reden te verwachten, dat het zekere antipathie op mij zal vestigen, maar het zij - ik had al zoo lang een innerlijken aandrang om mij over sommige punten eens uit te spreken dat ik het nu eens doen moest, al ware het alleen *pour faire un de ces pas, qu'on ne fait pas pour reculer*.

'Ook "de Gids" -schreef mevr. B. aan Beets - heeft mij den oorlog verklaard omdat ze mij van Aprilbeweging verdacht. Nota bene. Ik had immers Lauernesse al een weinigje (veertien jaar) vroeger geschreven! Maar zooals meer gebeurt: zij vergissen zich jammerlijk. Het huwelijk van Maria van Beveren met Adam Voogd is geen laffe vinding der romancière, maar historisch feit.' Een even rechtmatige als ernstige grieve had en behield de Schrijfster tegen den Arnhemschen predikant J.P. de Keijzer, die bij den herdruk van het drietal novellen in drie verschillende afleveringen van 'Neêrlands bibliotheek (1865)' de *aanteekeningen* had weggelaten.

In hetzelfde jaar '54 bezorgde onze onverpoosd en onvermoeid werkzame Schrijfster nog een herdruk van vroeger in almanakken verschenen bijdragen, onder den titel: 'De Alkmaarsche wees en andere novellen', voorafgegaan door 'Toewijding aan haren echtgenoot' met deze woorden:

'Gun mij uwen naam te verbinden aan deze Uitgave mijner bijeengevoegde Schetsen en Novellen: gij hebt gewenscht ze in dezen vorm bijeen te zien. Aan bijna ieder dezer Schetsen is eenige herinnering verhecht voor u en voor mij: eene daarvan, "Jehan Guillermin"[5], was u reeds overlang toegeëigend; sommigen schreef ik in uw huis als onder uwe oogen, en waar gij getuige waart van

de bezwaren der samenstelling, van de vermoeiende studie die ze mij kostten, was het uwe waakzame liefde, uwe rustlooze zorge, die ze wist af te leiden of hielp vergeten. Zoo zijn ze de uwen naar alle recht. Mij was het eene behoefte u dit openlijk te zeggen, al weerhield ik mij alles uit te spreken wat ik bij deze toewijding denk. De Heer, die u tot mij voerde om dit tijdperk van mijn leven met licht en vroolijkheid te verhelderen, verleene u macht om te houden wat uw hart mij heeft toegezegd. Wij weten dat beiden: waar wij elkander danken willen, aan Hem allereerst komt alle dank toe, waar wij zegenen willen, van Hem allereerst dien zegen gevraagd.

Uwe liefhebbende Echtgenoot.'

10 Febr. 1854.

Opzettelijk wordt deze sympathieke opdracht in haar geheel overgenomen om de dubbele reden dat zij bij de uitgaaf der gezamenlijke werken onverantwoordelijkerwijze weggelaten werd èn dat zij een heerlijke herinnering bewaart aan het gelukkig huwelijk van Johannes Bosboom en zijne vrouw.

Het vignet dezer uitgaaf prijkt met het portret van den Alkmaarschen weesjongen Wollebrandt Geleynsz. de Jongh (1594-1674) als opperscheeps-voogd in vol kostuum - hij was ook extra-ordinair

Raad van Indië en directeur van den handel in Perzië - door M.J. Stucki naar het door Cesar van Everdingen geschilderd portret, dat zich in het Museum te Alkmaar bevindt. Het portret als borstbeeld door denzelfden Schilder hangt in het burgerweeshuis.

In 1855 zag zij eindelijk haren Leycester-trits met het laatste deel van Gideon Florensz voltooid. Beets, die in den hoofdpersoon het echt Christelijk karakter wist te waardeeren, had tegen het werk in zijn geheel - 'Episoden uit het laatste tijdperk van Leycesters bestuur in Nederland' - deze bedenking dat de *beauté d' ensemble* er niet in gevonden werd. Mevr. Bosboom gaf dit volkomen toe en bekende zelfs, 'dat zij er niet naar had kunnen streven omdat zij te veel en te veel soms verscheidens tegelijk had te omvatten'. 'Klassieke eenvoud van conceptie - schreef zij hem - voel ik wel dat niet tot mijne eigendommelijkheid behoort' ('55). Van twee overwinningen mocht zij toch roemen, met haar Gideon behaald. 'Eerst dat Potgieter onder die gestalte een dominé dragelijk vond en tweedens dat Mr. Groen dien roman een herhaalde lezing had waardig gekeurd'.

De 'Aurora' van 1858 waarin mevrouw Bosboom hare novelle schreef 'Een arme die rijk maakt (Legende uit het St. Jans gasthuis te Brugge)' - werd door den uitgever Kruseman verrijkt met

haar welgelijkend portret, door D.J. Sluijter gegraveerd[6].

In ditzelfde jaar verscheen in ‘Nederland’ haar roman ‘Een Leydsch Student in 1593.’ Oorspronkelijk zou Bosboom hier een illustratie bij geven, maar zijne poging mislukte, zoodat hij aan Loman schreef: ‘Telkens bij het opwerken verbroddel ik de zaak. Het is mij gebleken den slag niet te hebben van vignetten te teekenen. Had ik het kunnen doen, 't zou mij zooveel plezier zijn geweest, als het mij nu leed doet.’ In zijne plaats gaf de heer J.J. Mesker de gewenschte plaat: de jonge graaf Floris met Francijntje Lantscroon, wier hand hij in de zijne drukt. Dr. G.D.J. Schotel, had als de schrijver van Floris I en Floris II van Pallant mevrouw Bosboom opgewekt deze stof te bewerken, met de prikkelende Oud-hollandsche opmerking: ‘die er van spreecken of scriven wil can er veel af maecken.’ Haar vriend en raadsman Mr. Is. A. Nijhoff hielp haar met milde hand aan de rijke bron uit het Culemborgsch archief ten behoeve van hare voorbereidende studie. Na de voltooiing van den roman had onze Schrijfster er veel leed van dat de hoofdtijdschriften er geen beoordeeling van gaven. ‘Men schijnt - schreef zij in '74 aan Loman - ‘mij te willen doodzwijgen, “De Leydsche Student” heeft mij vrij wat meer moeite gekost dan “Majoor Frans”, en het publiek beloont

er mij veel slechter voor. Nu het zij zoo. Ik ben niet van degenen, die haar eigen werk laten mousseeren.' Toch was er in 1859 een tweede druk van verschenen en volgde in '75 een derde.

In '60 verhuisde het echtpaar Bosboom naar den Zuidbinnensingel of 'Buitenom', met het ruim gezicht op weiland en water en den toren van Delft in het verschiet. In ditzelfde jaar deed Kruseman aan mevrouw het voorstel een boek te schrijven over de Hervorming met haar begin, voortgang en uitkomsten tot op onzen tijd en dien tijd ingesloten, hetzij dan in historische tafereelen of in anderen min aanschouwelijken vorm. Maar hoe sympathiek haar deze historische stof ook was, meende zij toch dat zulk een omvangrijke arbeid hare krachten te boven ging. 'Ik ben bijna zeker - schreef zij - dat mijn geest niet minder dan mijn lichaam buigen zoude onder dien last, als ik hem op mij genomen had. Het zou het werk zijn voor een jeugdig, krachtig menschenleven. En ik heb zeker reeds de helft van het mijne gebruikt. Dr. Gunning, wienik erover sprak, zeide dat hij het eene taak achtte boven zijn vermogen, zoowel wat zijn tijd als studie aanging. Mij dunkt, zoo zou het vermetelheid zijn, als ik er mij aan waagde. Vergeef mij dus, dat ik zelfs voor u niet doe wat ik weet niet te kunnen.'

Gedurende de jaren, die zij op 'Buitenom'

woonde, 1860-'77, schreef zij, behalve enkele kleinere verhalen, niet minder dan zeventien deelen romans. ‘Graaf Pepoli’ voor de zoogenaamde ‘Guldens-editie’, Nr. 13-15 (de eerste hoofdstukken hadden in ‘de Tijdspiegel’ het licht gezien); voor ‘Nederland’ de historische schets ‘Hoe Maria de Medicis naar Blois vertrok’, met illustratie van den schilder H.J. Scholten ('61) en de drie romans ‘Het laatste bedrijf van een stormachtig leven’ ('63), ‘Frits Millioen en zijne vrienden’ ('68) en ‘Majoor Frans’ ('74); voor ‘de Gids’: ‘ De Triomf van Pisani’ ('61) en ‘De Verrassing van Hoey’ ('67); ‘De Bloemschilderes Maria van Oostenrijk’ als premieuitgave voor de ‘Kunstkronijk’ ('62); ‘De Terugkeer van Golgotha’ voor ‘Magdalena’ ('62); ‘de Delftsche wonderdokter’ voor W.H. Kirberger ('70); ‘de Hertog van Alba in Nederland’ en ‘Alkmaars beleg ten jare 1573’ voor Krusemans ‘In memoriam’ ('72) en Laura's keuze voor ‘Eigen Haard’ ('76).

Bij enkele dezer geschriften wensch ik in 't bijzonder stil te staan. Vooreerst ‘Graaf Pepoli’, ter herinnering aan de zoo juiste beoordeeling van dezen roman door den redacteur Joh. C. Zimmerman in ‘de Gids’ van '60, eene beoordeeling welker kern eigenlijk den ganschen letterkundigen arbeid van mevrouw Bosboom-Toussaint geldt. Op den voorgrond staat natuurlijk ‘hooge

waardeering van hare fijnheid van opmerking en helderheid van blik, haar divinatorische gave, haar schranderheid van geest en juistheid van gevoel, hare vlucht van verbeelding en kracht van voorstellingsvermogen. De kritiek zal telkens meer schoonheden en degelijke eigenschappen in haar ontdekken. De historische roman ten onzent is aan haar een verjongd leven verschuldigd en het recht van bestaan van dit genre is door haar op schitterende wijze gewettigd. Zij heeft getoond dat wetenschap en kunst hand aan hand kunnen gaan. Door hare waarachtige kunstliefde, door haar ernstige studie en haar afkeer van oppervlakkigheid behoort zij corps et âme met Klikspaan, Hildebrand en Potgieter tot die moedige strijders, die de wedergeboorte onzer letterkunde bewerkt hebben, die hebben gebroken met conventie en soeperigheid, met de preektrant, de slipslappelijke gemoedelijkheid van het begin der 19de eeuw. Zij is een der herauten van den nieuwen vorm; zij is een der eersten die met kritiek hebben geschapen en met analyse hebben samengesteld. Psycholoog door aanleg en studie heeft zij den historischen roman verhoogd tot den zeden- en karakterroman. Maar trots al dit uitnemende hebben hare werken, ook ‘Graaf Pepoli’, ‘iets zwaars en mats’. In beeld gebracht: ‘voor elk harer tableaux spant de Schrijfster een groot doek op;

aan elke stoffe past zij groote, breede proporties aan; en ieder doek wordt volgeschilderd, geen détail, geen accessoire vergeten, de achtergrond doorgewerkt en overgepenseeld, tot het poëtische waas, de schoone, heldere toon bijkans verloren raakt, die zoo behagelijk en verkwikkelijk is om aan te zien, en die zoo bij uitnemendheid de gewelven der kerken van haren echtgenoot bezielt en hem gestempeld heeft tot den eersten Meester in zijn genre. Dat meer dan kompleete, die overbewerking geeft aan hare romans iets drukkends en ontneemt hun het karakter der geniale ingeving, waaraan zij hun oorsprong verschuldigd zijn'.

In denzelfden geest schreef mevrouw Lina Schneider[7]: 'Ein grosses, schönes, ernstes Talent. Die geistige Schönheit ihrer Gestalten bannte sich nicht in mystische Liniën; sie konturierte klar, deutlich, fest, bestimmt. Wenn uns etwas weniger sympathetisch an ihren Werken berührt, so is es die zu ruhige Breite, in der sie ihre Figuren und Handlungen aufbaut zum einheitlichen Bilde.'

Mevrouw Bosboom - zou ik willen zeggen - laat lezer of lezeres niets te denken over. Te betreuren is het zeker, dat de talentvolle vrouw niet meer winst heeft gedaan met zulk een waardeerende en waardige kritiek. Maar de behoefte aan uitvoerigheid zat haar in het bloed. In de

Harlingsche familie Blok bleef de herinnering bewaard, dat Truitje Toussaint als jong meisje met de haar eigene wijdloopigheid verheven ontboezemingen schreef over liefde en huwelijksgeluk. Zelve schreef zij eens in een harer brieven, die bijna alle aan hetzelfde euvel lijden, 'ik kan niet kort zijn.'

Het verschijnsel, dat mevr. Bosboom geen zelfbeperking bij het schrijven van hare historische romans toepaste, zal wel hiermede hebben samengehangen dat de uitgebreidheid der stof door haar tevoren werd bepaald; om iets te noemen: 'de Leycester' - moest honderd velbeloopen à f 40. - het vel, d.i. f 4000. -; 'Media Noche' oorspronkelijk als novelle geconcipiëerd zou tot een roman in twee deelen worden uitgewerkt; voor de ruim veertig vel gaf Kruseman haar f 1700. -

Wat nu 'Graaf Pepoli' betreft, heeft naast Zimmerman niemand scherper in het licht gesteld, dat de roman, om aan den eisch van een kunstwerk te voldoen, bij het eerste deel had moeten eindigen, dan Mr. P.A.S. van Limburg Brouwer in het weinig bekend 'Zondagsblad' van Kruseman (1860). Het geheele eerste gedeelte vervulde den beoordeelaar met eerbiedige bewondering voor het talent, dat zooveel echt menschelijke waarheid in zoo klare, zoo recht doorzichtige en dikwerf zoo roerend schoone vormen ten tooneele

wist te voeren. In één woord mocht ‘Graaf Pepoli’ met zijne geheele daar om hem heen gegroepeerde omgeving een gelukkige aanwinst heeten in de galerijen onzer dramatische kunst. Maar tegenover dien lof van het eerste deel stond de vierkante berisping van het tweede, dat als verlengstuk niet anders dan storend kon werken; het boek had enkel en niet dubbel, het had één boek en niet een diligence met een bijwagen moeten en kunnen zijn. Er gebeurt eigenlijk niets meer, of wil men, er gebeuren allerlei dingen, die met de tot dusver door ons gageslagen handelingen niet het minste gemeen hebben, en dus ook niet de geringste belangstelling meer bij ons opwekken. De geëerde Schrijfster - zegt v.L.B. - heeft blijkbaar zelve dat volkomen gevoeld; immers in 't midden ongeveer van het tweede deel verklaart zij bijkans met ronde woorden, dat de roman nu eigenlijk uit is en dat zij dien slechts vervolgt, omdat het met Pepoli niet zoo vroolijk afliep als men allicht wenschen en wachten zou, en dat zij, terwijl zij der waarheid getrouw wil blijven, ook op de moraliteit wenscht te wijzen, welke in die waarheid verborgen ligt - namelijk de blijvende noodlottige gevolgen van een eenmaal slecht gebruiken van de toebedeelde schatten, ook al worden ze later op de meest voortreffelijke wijze besteed.

De beoordeelaar had gewenscht, als meer overeenkomstig de eischen der kunst, dat het kunstwerk ook vormelijk ware besloten geworden, waar het feitelijk reeds is voltooid, of wanneer des noods bij wijze van epiloog met een enkel treffend woord het treurig einde van den jongen edelman ware gemeld; ‘eene pen als die van mevrouw Bosboom-Toussaint - besluit van Limburg Brouwer - zou dat wel zoo hebben ingericht dat het slotwoord door een weemoedige tint over het gansche schoone tafereel, 't welk zij ons schetste, te werpen, den indruk veeleer verhoogd zou hebben dan verstoord’.

Bij ‘De Triomf van Pisani’, welke novelle in ‘de Gids’ van '61 verscheen, worde herinnerd dat mevr. B. haar niet afgesloten verlangde te zien in een tijdschrift, hoe hoog dat ook mocht staan in de schatting van het Publiek als wetenschappelijke en literaire autoriteit. ‘Pisani was een edelman - schrijft zij - maar ook een volksman, die niet beperkt wilde zijn tot een publiek d'élite, maar onder de menigte wilde; hij kende toch de hoogten, vanwaar hij tot de massa kon spreken, troostend, verlichtend, besturend.’ Daarom had de Schrijfster den ouden Venetiaan uit het stof opgedolven om hem verjongd en verfrischt aan hare tijdgenooten voor te stellen en sympathie te vragen voor *zijn volk*, voor dat volk van Nederland, dat

zich in geenen tijd koel en onverschillig heeft betoond voor het lijden en de verdrukking van andere natiën'. Met die waarheid voor oogen wilde mevrouw Bosboom haar geschrift, ter ruimere verspreiding, herdrukt zien[8] in klein post formaat, met een steendrukplaatje tegenover den titel, naar een schilderij van Alex Hesse.

Eindnoten:

1 De redactie van 'de Gids' wijdde een 'in memoriam' aan dezen jongen des Amorie van der Hoeven, dien het tijdschrift onder zijne degelijke medewerkers tellen mocht.
2 'De Gids' van Nov. 1886.
3 Te Alkmaar, bij H.J. van Vloten, 1851. Een Hoogduitsche vertaling verscheen in 1852 te Berlijn bij Janke.
4 Bij een plaat in 'De Christelijke Huisvriend'. Leiden, bij D. Noothoven van Goor, 1872.
5 Deze novelle werd in het Hoogduitsch vertaald door Ernst Keller te Soden in 'Der Kurgast von Taunus', ten behoeve der vreemde badgasten, die er een gedeelte van den zomer doorbrachten.
6 Dit portret werd evenals dat van '47 uit den 'Almanak voor het Schoone en Goede' gereproduceerd voor de uitgaaf van 'Prinses Orsini' in de 'Nederlandsche bibliotheek' onder L. Simons, met eene 'Herinnering aan mevrouw Bosboom-Toussaint' door J. Bosboom Nz.
7 'Geschichte der Niederländischen Literatur' Leipzig, Verlag von Wilhelm Friedrich, 1887.
8 Amsterdam, P.N. van Kampen.

Busken Huet en Potgieter.

Hoofdstuk V.

> ‘Terugkeer van Golgotha’. - Aan mevrouw Bosboom-Toussaint door C[d]. Busken Huet, 1862. - ‘De Gids’ van Januari 1865: ‘Een avond aan het Hof’. - Scheuring in de redactie. - ‘Aan mevrouw Bosboom-Toussaint’, door Cd. Busken Huet, 1865. - Haar vrijmoedig oordeel over Huet. - Brief van rouwbeklag aan A.C. Kruseman. - Mevrouw Bosbooms opvatting van de kunst. - Ary Scheffers ‘Wijzen uit het Oosten’. - ‘Graaf Eberhard en zijn zoon’. - De tentoonstelling van Oude meesters in Arti et Amicitiae, 1867. - ‘Een theeuurtje op den huize Arkesteyn’. - Martin Daey. - ‘De verrassing van Hoey’. - Staking van Potgieters medewerking. - Aanteekeningen.

Mevrouw Bosbooms ‘Terugkeer van Golgotha’, bij de plaat van Eugène Laville, roept ons den onverkwikkelijken strijd met C[d]. Busken Huet voor den geest. Oorspronkelijk verscheen het opstel in het evangelisch jaarboekje ‘Magdalena’ voor 1862, maar werd later afzonderlijk uitgegeven[1], vermeerderd met een woord aan den heer C[d]. Busken Huet, naar aanleiding van diens openbaren brief: ‘Aan mevrouw Bosboom-Toussaint’[2], onder het motto van P.C. Hooft ‘Mij is tegens de borst, dat men de luiden leelyk ende afschouwelyk in 't oogh der gemeente maekt, daer

sy leer en stichting by te zoeken en uit te zuighen heeft'. Het doeltreffendst zal wel zijn aan mevrouw B. zelve het woord te geven, zooals zij ongeveer twintig jaar later - toen al het scherpe en pijnlijke van den aanval onder eersten indruk vergeten was en plaats had gemaakt voor persoonlijke waardeering bij alle verschil van godsdienstige richting - aan haar Oostenrijkschen vriend, Dr. Wilkens, schreef: 'Eens voelde ik mij geroepen *niet voor de partij* maar voor datgene op te komen, wat ik voor het fundament van ons, voor dat van *het Christendom* hield en nog houd: *de opstanding van Christus namelijk*. Ik zend U dat boekje hiernevens. Als theologant en geleerde zult gij vermoedelijk om mijne argumentatie glimlachen - zooals ze door Busken Huet vinnig weerlegd en bitter bespot zijn! Maar gij kunt er uit zien dat de negatiën van dezen tijd mij nooit onverschillig lieten en hoewel ik den strijd heb opgegeven - toch blijf ik vast op mijn standpunt' (2 Mei 1880).

Toen de 'Brieven over den Bijbel' van Huet waren uitgekomen met hun negatieve slotsom betreffende de evangelische verhalen van Jezus' geboorte uit een maagd, zijne lichamelijke verrijzenis en zijne zichtbare hemelvaart, achtte mevrouw Bosboom den tijd gekomen dat er eens eenmaal een stem zou klinken uit het midden

der Christelijke gemeente om te verwittigen allen, wien het aanging, dat zij deze nieuwigheden niet wilde, dat zij haar bedroefden en ergerden, in plaats van haar te stichten en te troosten; dat zij niet van negatien kon leven en niet met een dooden Christus gediend was, die de Levensvorst was en wien de dood niet houden kon; dat zij behoefte heeft aan dien Christus, die waarheid sprak toen hij van zichzelven profeteerde, dat hij den tempel van zijn lichaam, door zijne vijanden afgebroken, *na drie dagen weer zou oprichten*'.

Daargelaten deze averechtsche opvatting van Jezus' oorspronkelijk woord, dat - tot de Farizeën gericht - doelde op het afbreken van Jeruzalems heiligdom, d.i. op de ondermijning van den godsdienst door hun even fanatieken als heilloozen ijver voor de letter die doodt tegenover den geest die levend maakt, worde hier eenvoudig herinnerd, dat voor mevrouw Bosboom de loochening van de opstanding 'de schrikkelijke openbaring van het ongeloof der moderne theologen was'. Welnu, uit kracht van haar oud Protestantsch recht voelde zij zich gedrongen tegen dat ongeloof te protesteeren, om met den Bijbel in de hand te getuigen tegen hen, die haar den Bijbel tot een leugenboek wilden maken.

Jammer dat zij op dien grond den ernst van

de woordvoerders der historische kritiek van den Bijbel durfde verdenken en, met hoogst laakbare ironie, tot de vraag komen of de loochening van Jezus' opstanding hunnerzijds niet eene mystificatie was om de Christenheid *en emoi* te brengen en *effect* te maken door stoute aanvallen en ruw afbreken. De Christelijke gemeente had al zoo lang iederen nieuwen paaschmorgen het zegevierende '*de Heer is opgestaan, Hij is waarlijk opgestaan*' elkander toegezongen, dat het wel moeilijk werd diezelfde oude boodschap telken jare verfrischt en verjongd tot haar te brengen. 'Laten wij het nu eens anders doen; laten wij zeggen: waarlijk de Heer is *niet* opgestaan, dat is een nieuwe waarheid, die wij hebben ontdekt, en die treffen zal. *Nous avons changé tout cela*, en wij verzekeren u dat wij het weten!'

Wel werd in Huet een meer dan gewone mate van zelfbeheersching vereischt, om tegenover zulk een onwaardige charge een waardig protest te schrijven. Gelukkig toonde mevrouw Bosboom harerzijds karakter in haar wederwoord door openlijk te erkennen: 'Ik geloof nu zelve dat het beter ware geweest, zoo ik mijne zeer gerechte verontwaardiging tegen uwe richting alleen met ernstigen nadruk had uitgesproken, in plaats van hier en daar te parodiëeren'.

Doch onafhankelijk van deze bekentenis bleek

uit dezen pennestrijd hoe van overtuiging van ongelijk ter eene of ter andere zijde geen sprake zijn kon. Mevrouw Bosboom geloofde niet in den levenden Christus, tenzij het stoffelijk overschot van den gekruiste op Golgotha uit het graf verrezen was - bij God waren alle dingen mogelijk! Huet, met verwerping van deze heilige legende, schreef in zijn laatsten brief over den Bijbel: ‘Jezus heeft tot aan zijn jongsten snik, toen hij zijnen geest beval in de handen van zijnen God, aan zijne onsterfelijkheid geloofd. Hij lei het leven af, nam het weder aan en voer tot zijnen Vader. Zijn Vader is ook onze Vader, zijn God ook onze God: geen God der dooden, maar der levenden’. Mevrouw Bosboom bezat in haar geloof aan den lichamelijk verrezen Christus het onderpand harer eigene hope des eeuwigen levens; Huet kon, onafhankelijk van zulk een geloof, getuigen in denzelfden genoemden laatsten brief: ‘Het leven duurt zes dagen, de zevende is de rustdag voor het volk van God. Het leven is een reistocht en wij hebben een thuiskomen. Ondoordringbaar als het voorhangsel van den Joodschen tempel, ondoorgrondelijk als de zee is de toekomst, doch als een vaartuig dat voor anker ligt, even rustig drijft mijne ziel’. En twintig jaar later schreef dezelfde Cd. Busken Huet aan mevrouw Bosboom: ‘Uw geloof aan een eeuwige jeugd is mij heilig.

Toen in Guizots laatste levensdagen zijne dochter op een avond, bij het heengaan, als naar gewoonte hem goeden nacht kussend zeide: “Adieu mon père”! verbeterde hij haar met een glimlach: “Au revoir, ma fille!”. Ook voor mij lost het leven zich niet in een “Vaarwel!” maar in een “tot weerziens!” op. Te dien aanzien verbied ik mijne wijsbegeerte den baas te spelen over mijn gemoed’ (1880).

De strijd tusschen mevrouw Bosboom en Huet heeft tot geen verwijdering geleid. Eerstgenoemde schreef op de laatste bladzijde van het later toegevoegd woord aan ‘De terugkeer van Golgotha’: ‘Alle haat en vijandschap is mij tegen - en waar de conscientie mij drong tot spreken zonder menschenvrees, is het toch de innigste behoefte mijner ziel om alle bitterheid weg te doen en zooveel in mij is vrede te houden met alle menschen. Zoo dan biede ik U den vrede en hierop wees gegroet’ (10 Jan. '62). En Huet antwoordde: ‘Uwe laatste bladzijde is voortreffelijk, en ik wensch U van harte geluk met die uitmuntende wending, eene wending die niet minder voor uw gemoed dan voor uw letterkundig talent bewijst’, en hij besloot, met herinnering aan den gevoerden strijd, aldus: *let every one have his say* pleegt de heer Potgieter te zeggen en deze spreuk is wijs’ (13 Febr. 1862).

Trots dit verschil op theologisch gebied wist Huet toch in de letterkundige geschriften der geniale vrouw haar godsdienstige natuur te waardeeren, ook in haar protestantsch kerkgeloof, getuige zijne uitnemende kritiek in ‘De Gids’ van Nov. 1864. ‘Hare roeping om voor Nederlandsche vrijheid en protestantsch kerkgeloof te ijveren, gepaard aan hare kunstenaarsgaven, hadden te zamen mevrouw Bosbooms loopbaan bepaald. Te krachtig was de aandrang van haar talent dan dat zij het grijpen naar de pen onvrouwelijk of zondig achten kon; te vroom haar gemoed, te vurig haar protestantsche ijver dan dat zij hare gaven als Schrijfster niet gaarne en met eerbied zou hebben nedergelegd op het altaar van haar geloof’.

Geen wonder dat zij onder den indruk van zulk een even juist als sympathiek oordeel Huet leerde hoogachten en zich aan hem verplicht gevoelde. Sedert werd tusschen beide in het Schoone en Goede verwante geesten een band van vriendschap gelegd, die ons verklaart hoe weinig weken later, toen in de Gids van Jan. '65 ‘Een avond aan het Hof’ verscheen, mevrouw Bosboom, niettegenstaande het genoemde opstel haar hinderde, voor Huet in het krijt trad. Den zesden derzelfde maand schreef zij aan Potgieter: ‘Ik kan er niet mede instemmen dat hij zijn fiksch en juist oordeel

op kunstgebied door den mond der Koningin laat gaan. En ik ben bang dat hij er verdriet van zal hebben en ik nu door velen weer met toorn over hem zal hooren spreken - ik die hem hoogacht en mij aan hem verplicht gevoel'.

Haar volgende epistel aan denzelfde luidt: 'Wat ik schertsende aan Busken Huet profeteerde blijkt uit te komen. Of hij er al van heeft gehoord weet ik niet. Maar hier in den Haag spreekt men van niets anders. "De Gids" wordt gelezen! gelezen! gelezen!! en helaas nog meer bepraat en gelasterd. Iedereen commenteert op zijne wijze, zelfs die niet gelezen hebben, vooral die niet gelezen hebben! Bosboom ergert er zich aan en met recht, dat alleen wat opzien baart de lieden kan bezig houden. Toen Busken Huet dat goede stuk over mijn werk schreef, moest Bos er zelf van beginnen en dan hadden ze 't nog niet ingezien! Nu er schandaal te schreeuwen is - zijn ze vaardig en op de hoogte!' (9 Jan. '65). 'Laat Busken Huet maar weer spoedig een van die fiksche en krachtige artikels letterkunde geven, zooals wij ze van hem gewoon zijn, fier en waardig zwijgen op al het geblaf dat er heerscht en het zal als alle Haagsche praatjes binnen zes weken zijn afgedreven' (16 Jan.).

Toen mevrouw Bosboom zoo schreef, wist zij nog niets van Potgieters besluit om met Huet af te treden. Mr. H.P.G. Quack berichtte als secre-

taris-redacteur aan haar wat zij ‘de schrikmare’ noemde en daarop zond zij aan Potgieter een wanhopigen brief, waarin zij hem bezwoer dien triomf niet te schenken aan de juichende vijanden van ‘De Gids’ en van Huet, zijnen vrienden die smart niet aan te doen en vooral zich zelf niet in het hart te kwetsen door ‘De Gids’ te verlaten, die zijn leven was.

‘Met tranen’ smeekt zij hem: ‘doe het niet!’ en van zich zelve verklaart zij: ‘ik zal rusten noch werken sinds ik weet wat er omgaat’ (22 Jan.). Twee dagen later werd het haar bekend, dat het besluit onherroepelijk was en van een samenwerken van Potgieter en Huet met de andere leden der redactie geen sprake meer kon zijn, en legde zij zich neer bij de spreuk: ‘things without remedy must be without regard’[3].

Aan den heer P.N. van Kampen schreef zij: ‘Ik deel oprechtelijk in uw leedwezen over de stormen, die de Gids-redactie hebben uiteengedreven. Ware het in mijne macht geweest, ik zou ze graag bijeen hebben gehouden. Ik zal mij moeilijk kunnen gewennen aan een *Gids zonder Potgieter!* Te meer verheugt het mij dat hij zich wil blijven bemoeien met mijne proeven na te zien. Hij heeft plezier “De Verrassing van Hoey” hier en daar naar zijn smaak te fatsoeneeren. En dat is zeker winst voor mijn werk’.

Men houde intusschen bij de herinnering aan deze catastrophe in de Gidsredactie wel in het oog, dat het niet zoo zeer ‘Een avond aan het Hof’ als wel het gewraakte opstel ‘De Tweede Kamer en de Staatsbegrooting door een Geabonneerde op het Bijblad’ [C^{d}. Busken Huet] de hoofdoorzaak der scheuring is geweest.

Toen daarna Huet aan mevrouw Bosboom verzocht aan haar een openbaren brief te mogen schrijven, zoowel over het plotseling eindigen van zijn lezen uit Molière in de Hollandsche Maatschappij te Rotterdam, als over zijn ingediend ontslag als mederedacteur van ‘De Gids’, stemde zij daarin met de meeste heuschheid toe. ‘Dit geschrift - deelde zij aan Potgieter mee - zal nu hoop ik komen in de eerste kringen en men zal zien dat Huet wat anders is dan een pamflettenschrijver. Mocht het hem goeddoen! Hoe jammer dat zoo iemand niet een leerstoel voor de letteren heeft gekregen, dat moest toch immers zijn, niet waar?’

Als een model van hoffelijkheid mag het slot van Huets brief hier worden opgenomen: ‘En thans, mevrouw, vaarwel! Door mij vrijheid te schenken tot het schrijven van dezen brief aan U, hebt gij mij een gewichtigen dienst bewezen; hebt gij mij getoond ook in het leven kunstenares te zijn; hebt gij voor een onbekenden

gildebroeder eene beschamende genegenheid aan den dag gelegd. Het loon dezer edele daad kan U niet ontgaan. Al zouden sommigen voortaan twijfelen aan uwe voorzichtigheid, allen zullen erkennen dat er grootheid in uwe goedheid is.'

Sedert is in later jaren een belangrijke briefwisseling gevolgd, die van wederzijdsche waardeering, van oprechtheid in den omgang en van hartelijke sympathie getuigt. Huet sprak ridderlijk zijn oordeel over mevrouw Bosbooms werken uit. Wederkeerig durfde zij hem vrijmoedig onder het oog brengen, waarin hij naar hare overtuiging als letterkundige dwaalde en aan zijn groot talent te kort deed.

Toen Huet in een opstel in 'Nederland' van Januari '81 op het isolement wees, waartoe ons land veroordeeld is door zijn taal en den raad gaf om, evenals de Belgen met succes hebben gedaan, het Fransch als tweede moedertaal aan te nemen, wekte zulks rechtmatige ergernis in den lande. Naast anderen was het ook mevrouw Bosboom-Toussaint, die in haren brief aan Huet lucht gaf aan hare verontwaardiging en schreef: 'Ik zou, dunkt mij, voor mijne taal willen strijden ten bloede zoo goed als voor mijn geloof. Wij zijn geen natie meer als wij een andere taal moeten aannemen, en als de *middelmatigheid* daar van daan komt - wat ik nog niet aan-

neem - dan moeten wij in 's Hemels naam maar mediaire blijven, liever dan tot zelf-vernietiging te komen door onze taal te verruilen. Trachten wij liever ons zelf te zijn en onze literatuur te verheffen - zooals gij in uwe macht hebt als gij maar wilt'.

Tevergeefs zou Dr. Jan ten Brink in September van genoemd jaar op het Taal- en Letterkundig Congres te Breda nog pogen Huets uitspraak als een boutade te verdedigen. Twee jaar later was het Huet zelf, die - toen het opstel in zijne Literarische Fantasiën door hem werd overgenomen (Reeks IV, dl. III) - de gewraakte zinsneden schrapte.

Bij een andere gelegenheid verweet mevr. B. haren vriend met dezelfde vrijmoedigheid zijne overzetting van een der romans van Xavier de Richepin onder den titel: 'De koning der eeuw'[4]. 'Die schrijver verdient heusch niet dat een talent als het uwe er zich voor in de bres stelt. Bosboom en ik, wij vonden het akelig dat er zulke boeken geschreven worden, en bovenal dat *gij*, een kritikus van zoo'n fijnen blik en smaak, uw talent verleend hadt om het te vertalen. Ik kan maar niet begrijpen dat gij dat zelf niet het eerst hebt gezien. Vergeef mij de oprechtheid, maar ik heb te veel achting voor U, te veel bewondering voor uw talent en te veel hart voor uw

persoon om er mij met een banaal-kompliment en ontwijkende of dubbelzinnige phrase af te maken' (3 Dec. 79).

Een soortgelijk verwijt gold het eind van '*Josephine*', de inleiding van een grooten Nederlandschen familieroman,die '*De Bruce's*' zou heeten (1878). 'Laat ze van de trap vallen, zich zelve vergiftigen - nadat de mijns inziens verachtelijke Wilson haar verlaat om hare snoode verraderij van zijn getrouwde minnares - maar, om u zelfs wil, laat haar niet komen tot handelingen, die naar het mij voorkomt niet in fatsoenlijk gezelschap besproken mogen worden, die vermoedelijk tot baker- en minnepraatjes behooren, en *niet* tot de belletrie. Misschien wordt het in Frankrijk onder de school van Zola *mode* allerlei onhebbelijkheid terug te geven, maar gij, de eerste kritikus van ons land, de eenige die juist en scherp ziet, moogt deze slechte literatuur bij ons niet importeeren. Bedenk dat gij in een der laatste nummers van 'Nederland' den roman tegen de romanverslindsters hebt toegejuicht en nu! moeten onze jonge meisjes en jonge vrouwen zoo iets lezen van U?

'Vergeef de oprechtheid, zij komt uit een goed hart voort en uit belangstelling en achting en uit conscientie' (26 Aug. '79).

Hoe zij overigens over Zola dacht, blijkt wel

't sprekendst uit deze regelen: ‘Naar hetgeen ten Brink over hem schrijft begrijp ik niet, dat de Franschen en helaas ook de Hollanders diens werken zoo druk lezen. Ik althans ben gewaarschuwd door hetgeen ten Brink geeft en neem ze niet in handen’ (12 Juni '84).

Naar Huets meening verleende mevrouw Bosboom te weinig *passie* aan hare helden en heldinnen en gaf zij hem dit gewonnen, maar bij haar woog terecht zeker gemoedsbezwaar om toch niet mee te doen aan datgene wat al te veel werd gedaan: ons land en volk meeslepen naar de verkeerde zijde van de Fransche zeden. ‘Ik houd vol - schreef zij - dat er beneden het schuim en boven het bezinksel dier natie, zooals ons dat in de Fransche romans en revues geschilderd wordt, nog een degelijk midden is, ver van en vreemd aan dat verachtelijk spel van echtbreuk, dat, hoe ook gevariëerd, toch altijd hetzelfde blijft. Welnu! wil men die klip vermijden, dan is het niet makkelijk heftige passiën op te voeren; aan mijne fantasiën zou het geloof ik niet haperen, maar wel aan mijn lust daartoe’. Uit dit oogpunt is naar waarheid gezegd: ‘Bosboom en Bosboom-Toussaint buigen zich nimmer neer naar het realisme. Beiden hebben met het reinste licht getooverd, naar het hoogste gestreefd, het geniale bereikt’.

Een verwant verschil in godsdienstige richting

als tusschen mevrouw Bosboom en den schrijver van de ‘Brieven over den Bijbel’, ontstond er ook tusschen haar en den haar sympathieken uitgever van Huets geschrift, A.C. Kruseman, die - zooals zij schreef - ‘in menige uitgave de vereeniging van Kunstzin en hoogeren ernst zocht te bewonderen’. Het gold intusschen niet de historische kritiek, maar het innerlijk geloof in de Voorzienigheid als berusting onder 's levens rampen. En zoo ergens, dan kon de waardige vrouw zich hier doen kennen in al de oprechtheid en hartelijkheid van hare deelneming in het lijden van haren vriend, in diepen rouw gedompeld door het verlies zijner beide dochters in enkele dagen tijds. Opzettelijk had zij onder den eersten indruk ervan niet geschreven, ‘bij ervaring wetende hoe men al te pijnlijke en schrijnende wonden zoo heel licht door aanraking smartelijk kon treffen, als men den balsem niet kende, waarmee men behooren zou ze te verzachten’. ‘En dat, geachte vriend! - schreef zij later na het ontvangen van een boekgeschenk - is de oorzaak van mijn zwijgen. Ik wist dat gij door uwen werkkring zelf waart medegevoerd op dien “throon van wetenschap”, zooals gij zelf dat omschrijft, en ik voelde niet in mij het vermogen om tegen dien stroom op te roeien waar het anderen geldt, al is voor mij het geloof de rots, waartegen die zich alleen

verheft om te breken. Ik overwoog met innerlijk leedgevoel dat ik de lafenis die ik het lijdend ouderharte zou willen brengen alleen kan putten uit de bron door de wetenschap voor onzuiver verklaard, en ik duchtte dat gij met die uitspraak zoudt instemmen .... Ik weet er een, die uit de volle warmte van zijn hart en uit de volle kracht van zijn geloof tot U zou gesproken hebben bij zulke diep aandoenlijke gelegenheid, met dof, rustig, laat het mij eens zoo noemen Don Quyotisme des geloofs, dat zich aan niets stoort om op haar ideaal af te gaan - maar uw en mijn vriend da Costa is er niet meer om ten uwen behoeve nog weer de worsteling met de wetenschap te ondernemen, en ik kan alleen zeggen dat het mij innig grieft U onder de beheersching van die troostelooze meesteresse te weten, die juist dáár zwijgt, waar wij het meest een antwoord zouden noodig hebben.

Ik voor mij kan er mij niet mee vinden en ik zou onder dat deel van des levens last, hetwelk mij is opgelegd, zekerlijk bezwijken, als ik niet de smarten en de moeiten van deze aarde kon zien in het licht der eeuwigheid. Het is te bitter hard, het is te bitter pijnlijk zelfs om in te denken als men niet gelooven kon, dat er een doel moest zijn, een goddelijk groot doel met zulke berooving. Dat doel kan toch zeker niet zijn om een man

zooals gij zijt nog in de volle kracht des levens met de verslagen hoofdbuiging der onmacht van levensmoed en levenslust beroofd op aarde te doen voortwandelen. - Neen, Neen! Uwe lievelingen kunnen niet voor U verloren gaan, noch gij voor hen.

> "Hoog, omhoog! het hart naar boven,
> Hier beneden is het niet,
> 't Ware leven, lieven, loven,
> Is maar daar men Jezus ziet!"

zingt de gemeente elkander toe, en al zou de wetenschap dan met haar glimlach hoofdschuddend zeggen dat de Hemel niet steeds BOVEN ons zijn kan, och! wat beteekenen die geleerde woordenzifterijen tegen de stralen van licht en van kracht, waarmede dat geloof aan 't onzienlijke ons verblijdt. O! mochten ze in U lichten, mochten ze in U rijkelijk met moed tot leven en werkzaamheid bezielen .... O! geef u zelven niet te veel toe aan dat gevoel dat uw tijd voorbij is - het werkt zoo vernietigend op alle veerkracht.

Vergeef mij al dit geschrijf. Mocht er niets in zijn dat u gegriefd had - een of ander dat u gegriefd had - een of ander dat u goed was geweest, ware het slechts voor 't oogenblik, gij

ziet er ten minste uit dat ik *niet* onverschillig ben over 't geen U treft.
Uw heilwenschende Vriendin,
A.L.G. Bosboom-Toussaint.'
24 Febr. 1864.

Onbesproken bleef tot hiertoe mevrouw Bosbooms opvatting van de beeldende kunst. Haar eerste pennevrucht op dit gebied gold eene beoordeeling van Ary Scheffers 'Drie Koningen' of 'Wijzen uit het Oosten' in de 'Kunstkronijk' van 1845[5]. Daaruit blijkt intusschen dat haar de gave ontbrak om de kunst als kunst te zien en te waardeeren. Zij gevoelde zich toch 't meest aangetrokken tot die voortbrengselen der *Christelijke* kunst, welke haar konden *stichten*. Terwijl zij de Magiërs zag staren op de Ster in het Oosten, was het haar 'of daar ook een nieuwe ster was opgegaan voor de Christelijke kunst. Juist om dit laatste bewonderde zij in Scheffer 't meest den dichterlijken schilder, die naar hooger doel streefde, dan slechts door zijne vormen en kleuren het zinnelijk oog te behagen. Hij had het geheim gevonden om te ontroeren, te *stichten* .... met zijn penseel.' Ofschoon na dit opstel de redactie Geertruida Bosboom onder de vaste medewerkers opnam, heeft zij later niets meer dan één enkele bijdrage voor het tijdschrift geschreven, en nog wel op letterkundig gebied.

Een groote teleurstelling was het voor haar geweest toen zij in '58 na den dood van den genialen Schilder voor het 'Scheffer-album', onder redactie van Th. van Westhreene uitgegeven[6], werd aangezocht om een bijschrift voor de reproductie der bekende romantische schilderij in het Museum Boymans 'Graaf Eberhard en zijn Zoon' een onderwerp 'dat haar van strijd en bloed sprak en eer ijzing dan kunstgenot in haar wekte'. 'Liever - schreef zij aan da Costa - ware zij in verbeelding met de vriendinnen van Jezus naar des Heeren graf opgegaan en had zij zoo gaarne een bladzijde gewijd aan deze *Bijbelsche* voorstelling van den door haar zoo hoog vereerden Schilder'. Maar voor dit onderwerp leverde Dr J.J. van Oosterzee het bijschrift. Genoeg ten bewijze dat deze eenzijdige opvatting haar verhinderde een open oog te hebben voor het schoone in de - zal ik zeggen - ongewijde schilderkunst. Opmerkelijk dat hare beschouwing geen weerklank kon vinden bij da Costa, zooals uit haar antwoord blijkt: 'Maar daarover moogt gij U, bidde ik U, niet verwonderen dat ik, waar het eenigszins pas geeft, uitkom voor hetgeen mij het liefste en hoogste is, al is 't ook dat het eigenaardige van mijn (mag ik zeggen talent?) mij meest op romantisch en ongewijd historisch gebied heenvoert' (Sept. '59).

Toen nu in 1867 de bekende tentoonstelling der schilderijen van oud-Hollandsche meesters in ‘Arti et Amicitiae’ te Amsterdam werd gehouden, gaf mevrouw Bosboom te onbedachter ure aan de uitnoodiging der redactie van ‘De Gids’ gehoor om daarover een opstel te schrijven. Zij deed het onder het opschrift ‘Een Theeuurtje op den huize Arkesteyn’, ‘Salon-praatje over de tentoonstelling enz.’ (Sept. '67). Nu vergelijke men eenvoudig dit oppervlakkig ‘Salonpraatje’ met de meesterlijke ‘Nalezing en Nabetrachting’ voor hetzelfde onderwerp door wijlen Simon Gorter in hetzelfde tijdschrift (Dec. '67), en aanstonds springt het in 't oog, hoe laatstgenoemde door zijn fijn kunstgevoel en zijn helder oordeel mevrouw Bosboom Toussaint verre achter zich liet.

En toch heeft men aan haar opstel te danken, dat de Schrijfster - geholpen door den heer G.A. Ouwens uit Amsterdam, die verwant was aan de familie Daey - met diens mededeelingen een gewenscht nieuw licht kon ontsteken over den persoon van Martin Daey en zijne echtgenoote Machteld van Doorn, beiden door Rembrandt ten voeten uit geschilderd. Alleen mag er de opmerking aan worden toegevoegd, dat in het archief der familie nog brieven voorhanden zijn, door Prins Maurits van Nassau eigenhandig onderteekend, waarin deze zijne hooge goedkeuring betuigt over

'het beleid van Martin Daey, zijn goed inzicht van zaken en trouwe prestatie'.

Om tot onze romanschrijfster terug te keeren: vóór haar genoemd 'Salonpraatje' was in 'De Gids' van '65 'De verrassing van Hoey in 1595' verschenen. In dit uitvoerig geschrift hadden Potgieter en Busken Huet nog al wat te verbeteren gevonden. Hoe nauwgezet beide vrienden die taak volbrachten in het belang van het werk hunner vriendin kan wel 't best blijken uit de correspondentie van eerstgenoemde, welke bewaard bleef in de uitgaaf van deel I der 'Brieven aan C^{d}. Busken Huet', door de goede zorg van den zoon van laatstgenoemde voor de pers gereed gemaakt.[7] Den 21 Dec. '64 schreef Potgieter: 'Ik hoop U heden eene revisie van het 1ste Blad der "Verrassing van Hoey" te zenden. Gedachtig aan uw werk dat "de Gids" van dit jaar ['65] er goed uit moet zien, heb ik geschrapt en gewijzigd - oordeel zelf met welk gevolg! Hoe jammer dat onze vriendin niet van den beginne af op de gedachte van het gesprek der officieren is gekomen, het geheel zou dan meer gang hebben gehad. Maar daartoe is het te laat. Als gij er nu uwen blik over wilt laten gaan en hier en daar een toetsje aanbrengen, een redeke schrappen, een lichtje sparen of hoogen, dan zal ik haar met een briefje de slotrevisie zenden'. In-

tusschen bevatte de roman toch voortreffelijke bladzijden. Bij het slot van ‘Hoey III’ schreef Potgieter: ‘Hoe herhaalde malen ik het nu ook gelezen hebbe, ik blijf menigen groep bewonderen. Frank houdt zich, alles samen genomen, zeer goed. Is het dewijl ze zelve zooveel karakter heeft, dat ze zoo flink karakters teekent?’ (Jan. '65). Intusschen verheelde hij het gebrekkige in het werk niet: ‘te weinig levendigheid van handeling en noodelooze herhaling van bereids gebruikte situatiën’. Uit zijn brief van 3 April blijkt dat Huet nòg meer schrapte dan hij zelf. ‘Maar de invoegselen - schreef P. - gij hebt er goed beweging in gebracht, mij inderdaad het moeilijkst’. Zoo ontstond er zoetjes aan een collaboratie van de twee critici met de Schrijfster. Maar voor haar werd het er niet beter op. ‘Van “Hoey VIII” moet in het derde tafereel de mijmering van den vaandrig zeven achtsten korter zijn en de verschijning van de jonkvrouw meer gemotiveerd worden’ - ‘Ik heb er aan gedaan wat ik kon tot schrik van den drukker en angst van den uitgever, maar tijd om de goede grepen te doen uitkomen, om deze en gene groep te laten schilderen, dien had ik niet’. Een hoofdbezwaar van Potgieter was en bleef dat het geheele opstel ‘locale kleur miste’. Het gevolg dezer ingrijpende grieve bleef niet uit. Mevrouw

Bosboom besloot tijdelijk den arbeid te staken en met haren echtgenoot in de eerste helft van Juli naar Luik te gaan en samen het haar onbekende Hoey te bezoeken. Dit uitstapje zou haar verdere schets ten goede kunnen komen. Niemand die er zich hartelijker in verheugde dan Potgieter, die aan Huet schreef ‘hoe gelukkig hem het uitstel van “Hoey” maakte’ (Juni '65). Vijf maanden verliepen er sedert ‘Hoey IX’ in het Juni N^{r} van ‘de Gids’ verscheen en December het vervolg bracht met ‘Hoey X’. Eerst in April '66 zou het laatste hoofdstuk ‘Hoey XV’ volgen. Intusschen kende de kritiek na ‘Hoey XI’ geen verschooning: ‘Als het feit betreffende Marcelis Bacx historisch is - schreef Potgieter - dan moet het anders worden voorgesteld; is het dit niet, dan helpe de hemel ons aan een ander slot van “Hoey XI”. Het zou alleraardigst zijn, als het tal van zwarigheden, welke dit hoofdstuk mij schijnen aan te bieden, U uitlokten de omwerking op U te nemen’.

Verwonderen kan het ons niet, dat er na zulk eene kritiek ten laatste moeilijkheden rezen tusschen Potgieter, die onveranderlijk de hoogste eischen stelde voor elke letterkundige schepping, en de Schrijfster. ‘Hoe dankbaar ook voor de medewerking, welke haar vleide en vertrouwen gaf’, moest zij toch ‘openhartig erkennen dat

er in diezelfde medewerking ook was wat haar belemmerde en bezwaarde'.

'Ik heb het u meer dan eens te kennen gegeven - schreef zij 25 Oct. '65 aan Potgieter - en al ben ik niet verwaand noch stompzinnig genoeg om de kritiek te verachten, noch geen voordeel te doen met hare opmerkingen: telkens te midden van 't bewerken - hare eischen te hooren en daarna mijne voorstellingen te moeten regelen, dàt valt mij te moeielijk en waar ik er naar trachtte, miste ik dikwerf de inspiratie. Gij hebt het maar al te goed aan mijn werk kunnen zien en nu zou ik even graag als gij zelf zeggen, zooals het Engelsche volk soms tot de acteurs in de bloedige drama's:

"Commit the murder and down with the curtain!"

maar - dat gaat toch ook niet - daarom laat mij buiten *U* om tobben totdat ik er door ben - en dàn - zeg mij uw gevoelen *si le coeur* neen *l'esprit vous en dit*. "De Verrassing van Hoey" zij mislukt - in 's Hemels naam - maar laat zij geen rotse van ergernis worden tusschen ons. Geloof mij dat ik zonder dàt wel rijkelijk mijn deel heb van de *misères humaines*. Ik kan soms verlangen naar *eene gansche andere ruste* dan die van een afgewerkt boek. Verleden week was ik zóó diep melancholiek, dat ik het niet anders wist

te verzetten dan door een recht dollen brief aan Mevr. Busken Huet te schrijven, die mij zoo eens geheel buiten mij zelve voerde[8].

Uwe oprechte vriendin
A.L.G. Bosboom Toussaint'.

Van zelf dringt zich hier de vraag op hoe mevrouw Bosboom-Toussaint na zoo menig meesterwerk een roman kon schrijven, waaraan zoo veel te verbeteren viel? Het antwoord ligt voor de hand. Zelve had zij er reeds op gezinspeeld, toen zij Potgieter na de verschijning van het eerste gedeelte vriendelijk vroeg er toch verder geen aanmerkingen op te maken, dan die in proef konden geschiên, en dat wel 'om der omstandigheden wil'. Die omstandigheden golden de zware zorgen, welke Bosboom en zij op zich hadden genomen ten behoeve van het gezin van hun in 1862 overleden tweelingbroeder Nicolaas: diens weduwe en zeven kinderen, die in bekrompen omstandigheden achterbleven. Daarbij kwam dat mevrouw Bosboom-Toussaint op 52-jarigen leeftijd werd bezocht door de kinderziekte, die haar aan den rand van het graf bracht ('64) en ergst van alles was de toenemende melancholie van Bosboom. Potgieter schreef 28 October '64 aan Huet: 'Wij brachten Zondag acht dagen van onze korte visite bij mevrouw B.-T. een droeven indruk mee.

Bosboom is weer neerslachtig, onvoldaan met zijn werk, zwak en moe. Ik maak mij over hem ongerust. Hoe somber *zij* het verschiet inziet, kunt gij U voorstellen'.

In zulk een somberen tijd moest zij de pen ter hand nemen in het belang van haar huishouden. Zoo heeft het schrijven van 'de Verrassing van Hoey' wel een der donkerste bladzijden van haar levensboek gevuld. Geen wonder dat zij - getuige haar brief aan Potgieter - bij wijlen zich levensmoede heeft gevoeld. Gelukkig echter dat, toen in Dec. '65 de roman zijne voltooiing naderde, zij toch nog de ongedachte voldoening mocht smaken van aan haar Amsterdamschen vriend en kritikus met zijn scherp vernuft te schrijven: 'En waarlijk heeft "Hoey" nog gratie gevonden voor uwe oogen. Ik zei tegen Bosboom - toen ik de proeven zag - wat zou er gesnoeid zijn geweest door *zeker iemand*; 't is niet dat ik mijne gebreken niet ken, maar ze verbeteren, *voilà la chose*'.

Eindnoten:

1 Amsterdam, W.H. Kirberger. 1862.
2 Haarlem, J.J. Weeveringh. 1862.
3 Ten onrechte schreef zij later aan Huet, dat Zimmerman de eenige is geweest, die als vriend Potgieter 'trouw gebleven is tot den einde'. Potgieter zelf gedenkt in een zijner brieven Zimmerman en P.N. Muller te zaam als de beide mannen, die trots de scheuring in de Redactie standvastig zijn gebleven in hunne vriendschap.
4 Haarlem, W.C. de Graaff, 3 dl.
5 Een Fransche vertaling verscheen in 'Chronique des Beauxarts'. La Haye, chez K. Fuhri. 1846.
6 Haarlem, A.C. Kruseman.
7 E.J. Potgieter. Brieven aan C^{d}. Busken Huet. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink & Zoon. 1901,
8 Helaas heeft de heer G. Busken Huet deze epistel niet kunnen terugvinden in de nalatenschap zijner moeder.

Gedenkdagen.

Hoofdstuk VI.

> ‘De Delftsche Wonderdokter’. - Opdracht aan het Nederlandsche volk. - ‘In memoriam, 1573-1873’ - ‘Majoor Frans’. - Het zilveren huwelijksfeest, 3 April 1876. Feestgroet van Dr. J.J. van Oosterzee. - Het huis op de Veenlaan. - ‘Langs een omweg’. - ‘Raymond de Schrijnwerker’. - ‘Het kasteel van Westhoven op Walcheren’. - Haar zeventigste jaarfeest, 16 Sept. 1882 - De Bosboom-Toussaintstraat in Amsterdam. - Jan Pieterszoon Koen. - Hulde aan Nicolaas Beets, 13 Sept. 1884. - Uitgaaf der gezamenlijke werken van mevrouw Bosboom-Toussaint. - Hare briefwisseling. - Aanteekeningen.

Vier jaren na ‘De Verrassing van Hoey’ gaf zij haren ‘Delftschen wonderdokter’ in het licht, een wonder van zachtheid en liefelijkheid des gemoeds. Naar eigen getuigenis stond haar bij het schrijven van dezen roman de persoon van Mr. Groen van Prinsterer voor den geest, op wien het ‘den armen rijk - hem zelven arm’ van toepassing was, en vereenzelvigde zij hem met haren held Jacob Jansz. Graswinckel. Daarmede lag de vraag voor de hand of zij aan denzelfden Christenstaatsman, den Haagschen vriend sedert jaren, haar geschrift zou opdragen? Tot het tegendeel

besloten, achtte zij zich geroepen hiervan rekenschap aan *het publiek* te geven. ‘Mr. Groen van Prinsterer - schreef zij - was de consequente voorzitter en leider van die partij, welke hij zelf de *Anti-revolutionaire* heeft betiteld. Of hij wilde of niet, hij was partijhoofd’; en de Schrijfster van den roman ‘wilde haar boek niet tot het boek eener partij gestempeld zien. De hoofdpersoon toch was nooit als partijganger in politieke of kerkelijke geschillen opgetreden’, en zoo wilde mevrouw Bosboom ook ‘niet voor een partijgangster der Anti-revolutionairen worden aangezien.’ ‘Graswinckel behoorde niet aan een richting, maar aan al mijne landgenooten, die belangstellen in het tijdvak waarin hij leefde, ook in den engeren kring van het huiselijk en maatschappelijk leven. Jacob Jansz. was een volksman, de vriend van het volk, een democraat in den waren edelsten zin.’ Mevr. B had Groen van Prinsterer en zijne vrouw lief, maar hare eigene onafhankelijkheid was haar lief bovenal. Zij had zekere vrees om door een zekere partij gemijnd te worden. In dit isolement voelde zij zich vrij en in die vrijheid vond zij hare kracht. ‘Busken Huet had zich dan ook schromelijk bedrogen toen hij mij een partijvrouw noemde. Want niemand, geloof ik, heeft zich meer vrij weten te houden van *de* partij, waartoe hij mij achtte te behooren,

dan juist *ik*, ondanks mijne zwakheid en teere vriendschapsbanden met sommige daarvan.'

Over mevrouw Groen, die zij zeer, zeer liefhad, en tot wie zij met innige bewondering opzag en die op zulke treffende wijze het beeld van den Heer in het leven droeg, over haar schreef zij aan Dr. Wilkens: 'Zij had iets eigenaardigs, dienende liefde in de kleinste zaken - vooral in de kleinste was haar stokpaardje. Niet dat zij die in het groote verzaakte, maar dan moest het geheel zijn in den zin van godsdienst, waaronder door haar en velen maar al te zeer partij-dienst werd verstaan. Zij geloofde onbepaald in lieden, die met het *Heere Heere* steeds in den mond liepen. Ik voor mij geloof dat er een godsdienst des harten is, te teer en te innig om er altijd mee voor den dag te komen, vooral met den heiligen naam des Heeren. Ook was ik niet *eigenlijk* van de hunnen, noch begeerde dat te wezen of te schijnen. Het is juist in de zich noemende Christelijk-orthodoxe kringen, dat men elkander de vrijheid niet gunt anders te denken, te voelen en te handelen, dan naar zekere geijkte formules. Dus - getuigde zij - blijf ik daarbuiten en ben niet van de côterie der geloovigen. In den Haagschen kring is geen plaats meer voor de Christelijke vroomheid van een wonderdokter of Lauernesse. Ik voel er mij ook niet thuis (evenmin als in den Specta-

torkring) hoewel ik er vrienden onder heb, die ik hoogacht en die mij waardeeren; en al had ik er tijd voor of lust in - toch zou ik mij onthouden om Bosboom, die 't niet velen kan, dat men van godsdienst een partijzaak maakt.' 'Gij weet niet - schreef zij in een harer brieven - hoe innerlijk vroom mijn kerkschilder is - al kan hij het Protestantsch Jezuitisme niet verdragen.'

Toch zou van buiten de Hofstad menige geestverwant aan Mevrouw Bosboom zijne sympathie met dezen roman betuigen. Beets had zich de kennismaking met den 'Wonderdokter, die door zijn omvang de menschen verschrikte, niet beklaagd.'

Toen zij aan den zoon van da Costa een present-exemplaar had gezonden en deze na de lezing haar zijne sympathie had betuigd, met zinspeling op de voldoening, die deze roman haar mocht geven, was haar antwoord: 'Wat zal ik U zeggen van de voldoening, die de roman mij schenkt? Uw waardige vader zeide mij eens: "mijn lieve juffrouw Toussaint, wij zijn hier niet in het land der waardeering". En wie ondervond dat bij zijn leven dieper dan hij? Toch valt het mij werkelijk mee en vele hartelijke vrienden hebben mij ook liefde en belangstelling getoond voor dit boek. Overigens: de satisfactie moet men niet

vragen van de buitenwereld; daar is meer en beter dan dit en dit wordt mij door Gods goedheid geschonken.'

Intusschen zou het lezend publiek, krachtiger dan de Schrijfster verwachtte, getuigen van zijne ingenomenheid met den Delftschen menschenvriend, door reeds binnen twee jaar een nieuwe oplaag noodzakelijk te maken. En toen in '82 een derde druk moest volgen, gevoelde onze Schrijfster behoefte haar roman op te dragen aan *het Nederlandsche volk*. Voor zoovelen, die alleen in het bezit van de oorspronkelijke uitgaaf zijn of van den tweeden druk, zal de opneming ervan te dezer plaatse zeker hoogst welkom zijn.

'Volk van Nederland! - schreef zij - deze uitgaaf van den "Delftschen wonderdokter" is nu werkelijk opgedragen aan U, en daarom heb ik zelve U ook wat te zeggen. Wonderdokters zijn niet onmogelijk, maar toch .... zeer zeldzaam, en op sociaal gebied geeft er zich menigeen voor uit, die niet te vertrouwen is. Geeft ze geen geloof. Zij wijzen U op de luchtspiegelingen die verdwijnen, zoo ras gij er naar grijpt, en bieden u geneesmiddelen die de kwaal doen verergeren. Naar verbetering van toestand te trachten is uw recht, is de plicht van ieder burger, die voor zich zelf en de zijnen heeft te zorgen, maar men zoeke die verbetering niet in gewelddadige om-

keering van het bestaande; men zoeke die niet door in het blinde te tasten naar 't geen in de verte ligt; men zoeke het naastbij met open oogen, in eendrachtige samenwerking en wijs overleg'.

Duidelijk blijkt hieruit, hoe mevrouw B. onder den indruk der socialistische bewegingen van haar tijd ook met haar geschrift iets goeds wilde werken. In den persoon van Graswinckel heeft zij doen zien, hoe alleen in het waarachtig christelijk geloof de zelfverloochening voor en de toewijding aan de geestelijke en stoffelijke belangen van den naaste en van de maatschappij wortelen.

In Jacob Jansz. teekent zij het zeldzaam voorbeeld van nederigheid, soberheid en weldadigheid, wiens grootste geluk was alle menschen te dienen en te helpen. Armen te steunen en behoeftige kranken op te zoeken en hun versterkende middelen te verschaffen: dat was het praktisch Christendom van dezen wonderdokter, op wiens grafsteen men mocht laten griffelen - hij overleed 10 Maart 1684:

> Den armen ryc
> Hem selven arm.

Doch meer dan dit. Onze Schrijfster wilde ook het vaak zoo sober levensgenot van den arbeider verhoogd zien en besloot dezelfde opdracht met deze woorden: 'Er zijn volksvoorstellingen, er

zijn volksspelen, er zijn volkstreinen, die het zich verplaatsen van het eene oord naar het andere onder het bereik van den minst gegoede brengen. Waarom zoudt gij het uwe er niet van nemen? Kniezen en suffen maken geen flinken werkman en ik weet het zoo goed als gij: “een mensch moet eens een beetje hebben”. Alleen geniet dan met matiging en met de uwen; zoekt het genot niet in bedwelming, die vernedert en ontaardt; beteugelt lusten, die den lust en de kracht tot werken zouden benemen; en laat het genot uitzondering zijn, geen eisch, geen regel. In alle uwe wegen houdt vast aan de vreeze Gods, dan hebt gij voor geen menschen de oogen neer te slaan’ (Nov. '82).

Met zulk een gezonde opvatting van volkstreinen, die natuurlijk voor den arbeider alleen op Zondag bereikbaar zijn, moest mevr. Bosboom de sympathie der antirevolutionaire partij derven. ‘De Gids’ betuigde zijne instemming met den blijmoedigen, hartelijken, gemoedelijken toon van deze opdracht en schreef: ‘Wie nog aan het Nederlandsche volk gelooft en op dat volk hoopt is de beminnelijke mevrouw Bosboom-Toussaint, die zoowel aan haar machtig talent als aan hare warme vaderlandsliefde te danken heeft, dat zij leeft en zal blijven leven in het hart van hare landgenooten. Zij is in gemeenschap gebleven

met de voortreffelijkste harer tijdgenooten. De ernstige geloofsovertuiging, welke ten grondslag ligt aan al hare historische romans heeft haar niet gemaakt tot eene partijgangster. In onze dagen, nu de dweepzucht, de geest van uitsluiting steeds in kracht toenemen, nu de partijen steeds onverzoenlijker tegen elkander optreden, is zulk een toon uit den mond van eene vrouw des geloofs dubbel te waardeeren' (1883 IV).

Toen in '84 de vierde druk het licht zag, moest de Schrijfster hare verontwaardiging lucht geven over de bijgevoegde plaat. 'Welk een monster heeft men gemaakt van mijn "Wonderdokter"! o, die Kirberger! en die teekenaar. Had hij maar één bladzijde van den roman willen lezen: de schets van Graswinckels persoonlijkheid, hij zou zulk een horreur niet gemaakt hebben - precies het tegenbeeld van hetgeen ik gaf' (17 Dec. '84).

De Hoogduitsche vertaling van den 'Wonderdokter' werd door den heer M. Karstens bewerkt en vanwege de philantropische vereeniging 'das Rauhe Haus' te Hamburg uitgegeven. De hoogleeraar van Oosterzee leidde haar in met deze woorden: 'Mevr. B.-T. is niet alleen een onzer verdienstelijkste Schrijfsters. Zij is in den volsten zin des woords *de* christelijk-historische romancière in Nederland, die hare schitterende talenten in diepen ootmoed aan de voeten legt

van den Koning der waarheid, ja, zij is zelve op dit gebied der letterkunde eene koningin, die niet meer door priesterhand behoeft gezalfd en gekroond te worden, dewijl niemand haar deze vorstelijke eereplaats ernstig bestrijden zal. Hartelijk overtuigd, dat menigeen deze voortreffelijke dichtersstudie als een levend getuigenis der Hoogere Waarheid van het waarachtig leven waardeeren zal, is het mij een eer dit werk in te leiden. Een roman als deze draagt bouwsteenen aan voor het Godsrijk' (Nov. 1880).

Bekrompen was het zeker in den vertaler uit overdreven gevoel van zoogenaamde christelijke kieschheid uit het verhaal van Mabelia's bezoek aan Juliaan in de gevangenis de woorden weg te laten, dat 'zij zelve de handen om zijn hals sloeg en een kus op het voorhoofd drukte,' nadat hij de hoop had uitgedrukt van haar eens broederlijk te mogen omhelzen.

Trots al de sympathie, welke aan den 'Wonderdokter' ten deel mocht vallen, hield de Schrijfster zelve den roman, die 'eigenlijk haar lieveling was' niet voor de beste, door haar uitgegeven. 'Men zegt wel eens - schreef zij - dat de auteurs als de moeders hare zwakste kinderen het meest beminnen.' Te grooter moest voor haar de verrassing zijn, welke de Hollandsche Maatschappij van fraaie kunsten en wetenschappen haar be-

reidde, door haar de gouden medaille van verdiensten te schenken.

Naar het oordeel van Potgieter was het eerste hoofdstuk van het derde deel: ‘Het Tochtje van Delft naar Delfgouw’, eene idylle wier wederga onze letterkunde niet aanbiedt. Hij hield zich zelfs overtuigd dat Huet die bladzijde in zijn ‘Java-Bode’ zou laten overdrukken.

Met het jaar 1872 wilde onze wakkere uitgever A.C. Kruseman een ‘In memoriam’ in het licht geven, gewijd aan de zege van Neerlands worstelstrijd tegen Spanje na drie eeuwen, en zag hij gaarne dat werk in tafereelen geschreven door mevrouw Bosboom. Met de opdracht vereerd was zij bereid de taak te aanvaarden, maar om spoedig tot beter inzicht gekomen te begrijpen, dat zulk een veelomvattende taak hare krachten te boven zou gaan; zij verzocht daarom aan haar Haarlemschen vriend haar te willen ontslaan. In plaats van het geheele werk schreef zij een tweetal opstellen: ‘ De Hertog van Alba in Nederland’ en ‘Alkmaars beleg in 1573.’ Hoe weinig Potgieter met eerstgenoemde historische bijdrage ingenomen was, blijkt wel uit zijn brief aan Huet, na de ontvangst van een present-exemplaar. ‘Geen oogenblik zou ik aarzelen - schreef hij - haar te zeggen, wij kennen elkander lang genoeg, dat het opstel het effect maakt van een keurige, fraai[12]

opgedischte visch. De kop, de inleiding, iets wat ieder weet, dient men niet, maar laat men liggen, een ornament voor den schotel. De staart, hola! mijn beeld valt niet vol te houden, want een staart is schraal, de vinnen worden dunner, het einde is nauw bekleed, en in haar stukje begint het declamatorische, het gezwollene, met het geloovig einde; is er eenig dogma van eenige leer waarbij de kern in de staart schuilt?' Gelukkig intusschen mocht dezelfde kritikus het fragment van een gesprek tusschen Alva en Margaretha als de middelmootjes van de visch voortreffelijk heeten, *un plat digne d'un gourmet littéraire*.

Negen jaar later werden beide opstellen vermeerderd met 'Graaf Eberhard en zijn zoon' (1858) en 'Hoe Maria de Médicis naar Blois vertrok' (1861) uitgegeven onder den titel: 'Vier historische groepen'[3].

Toen in 1873 'Van Alkmaar de Victorie' na drie eeuwen zou worden herdacht, was het de redactie der 'Alkmaarsche Courant', die om een bijdrage voor haar feestblad aanklopte bij mevrouw Bosboom-Toussaint. Zij toch had aan de sedert 1860 herstelde 'Ontzetviering' telken jare persoonlijk deelgenomen en daarmede haar onverminderde belangstelling bewezen in de herinnering aan de moedige verdediging der Kennemersche veste. Geen wonder dat het van geest-

drift zwellend hoofdartikel der ruim zestigjarige Schrijfster luiden weerklank vond bij Alkmaars burgerij.

De ruim zestigjarige Schrijfster - met nadruk mag haar leeftijd hier worden herhaald, waar het weinig maanden later openbaar zou worden dat zij, die naar men meende met haar ‘Delftschen Wonderdokter’ het hoogtepunt harer ontwikkeling op historisch-romantisch gebied had bereikt, nog op een gansch ander terrein met een tot hiertoe verborgen talent zou woekeren, waarmede zij een nieuwen lauwer mocht oogsten. In hetzelfde bovengenoemd jaar 1873 had zij haar novelle ‘Majoor Frans’ voltooid, die in Januari '74 in het tijdschrift ‘Nederland’ het licht zou zien. Is het wonder, dat men na de lezing sprak van mevrouw Bosbooms *tweede jeugd!* 't Is waar, Potgieter had haar na de verschijning van Graswinckel opgewekt een ander genre - een hedendaagsche stof uit het *maatschappelijk* leven - te beproeven, maar twijfelde toch of zij haar gedane belofte gestand zou kunnen doen. ‘Eerst zoeken wij onzen weg - luidde zijn brief aan Huet - en als wij dien na veel dwalens meenen te hebben gevonden, zijn wij zoo bang een zijpad in te slaan. - Van den weg, dien wij tot nu toe volgden, kennen wij al het lief en leed zoo goed (12 Mei '71)’. Doch de Schrijfster hield woord.

Nauwelijks behoeft het herinnering, dat ‘Majoor Frans’ geen sympathie kon wekken bij zekere kerkelijke richting - de uitzonderingen daargelaten. Mevrouw Bosboom schreef intusschen zelve aan den leeraar der theologische school te Kampen, den heer C. Mulder: ‘Als men weet dat men meer dan één snaar op zijn harp heeft - dan ontwaakt de lust om niet altijd ééne en dezelfde te doen klinken; *il y a deux hommes en nous* en als ik zelve niet in stemming ben om een psalmtoon aan te heffen, of voor de ware religie te strijden - laat ik mijne fantasie spelen in lager sferen - en bekijk de menschen van onzen tijd en geef in “Majoor Frans” den strijd eener vrouw tegen zich zelve en de wereld - en dat daarbij het kerkelijk element op den achtergrond blijven moet spreekt wel van zelf, daarom toch niet het zedelijke. Vinet heeft ergens gezegd *que le poète ná pas besoin de prêcher sur un texte*, en daaruit neme ik dan ook de vrijheid om den lezer zelf de toepassing te laten maken of uit te vinden bij zekere gelegenheid’. Aan Huet luidde het in denzelfden geest: ‘Er zijn twee menschen in ons. De een drijft ons tot het serieuse en de geschiedenis; de andere tot wat luchthartiger levensopvatting’.

Terecht schreef Zimmerman in zijn laatste opstel als redacteur van ‘de Gids’: ‘Door “Majoor

Frans" is een nieuw licht opgegaan over de veelzijdigheid van mevrouw Bosboom-To ussaints talent, over hare psychologische studie, hare karaktervorming, de frischheid van hare conceptie en den rijkdom van hare fantasie. Deze roman is de openbaring eener *seconde jeunesse*, jong, frisch, krachtig en levenslustig van aanleg en bewerking. Hare scheppingskracht is als verjongd. Zij heeft zich zelve bij haren arbeid steeds de zwaarste en hoogste eischen gesteld om alles te kennen en te weten wat zij meende voor haar onderwerp te moeten kennen en weten. In dit opzicht is zij uit dezelfde school als Potgieter, die bij de kleinste aankondiging zich de moeite getroostte kennis te nemen van alles wat er geschreven was over de stof die hij ging behandelen. De kennis welke er doorstraalt in den genoemden roman is die van het maatschappelijk leven in onzen tijd met al zijne vooroordeelen en scheeve verhoudingen, met al zijne verborgen zonden en onuitgesproken ellende. Het is een boek, zuiver aan karakterteekening gewijd en wel aan de teekening van een zeer frisch en oorspronkelijk, zoo men wil excentrisch karakter, geplaatst in een omgeving, wel geschikt om het te ontwikkelen tot de type van een meisje van cavalière manieren en mannelijke denkbeelden. Zeker - besluit hij - behoort "Majoor Frans" tot de populairste boeken, die in

de laatste jaren in onze letterkunde verschenen zijn'.

Huet had haar nog voorgesteld 'Majoor Frans' om te werken voor het tooneel. 'Niemand beter dan de heer Bosboom - schreef hij - zou U voor de mise-en-scène behulpzaam kunnen zijn'. Maar dit wees zij met beslistheid van de hand.

Een aardige herinnering aan dezen roman, in verband met een soortgelijk geschrift van Walter Scott, bleef in een harer brieven aan Busken Huet bewaard (10 Jan. '83). Deze had in zijne beoordeeling gewezen op 'Diana Vernon' van den Schotschen Schrijver; hetzelfde deed een ander kritikus en dit gaf als een vermoeden of mevr. B.T. een rib van de Engelsche had genomen om de Hollandsche te scheppen. Zij begreep er niets van. De waarheid was dat zij 'Diana Vernon' niet eens kende, totdat zij na haar zeventigste jaarfeest de werken van Scott in prachtig geïllustreerde fransche vertaling ten geschenke ontving en, 'Rob Roy' opslaande, reeds bij de plaatjes 'Majoor Frans' herkende of zij zelve het was en in de karakterteekening ook zooveel familietrekken dat zij er van schrikte.

Voor de Schrijfster was het zeker de grootste voldoening dat de roman ook buiten ons Vaderland in de Fransche, Duitsche en Engelsche taal zoo-

vele belangstellende lezers mocht vinden. Dr. A. Réville gaf in de ‘Revue des Deux Mondes’ eene verkorte vertaling, welke daarna afzonderlijk het licht zag[4], met deze korte inleiding: ‘Mad[e]. B.T. s'est fait remarquer dans ces dernières années par ses romans historiques, dont le plus réputé a pour titre “de Wonderdokter” (le Médecin-Miracle). Le “Major Frans” est au contraire un roman de caractère et de moeurs contemporains, dont l'intérêt s'accroit pour nous d'une foule de détails fortement marqués au coin de la vie néerlandaise’.

Deze Fransche vertaling werd verder door een Amerikaansch letterkundige, Samuel C. Eastman, in het Engelsch overgebracht en in een Amerikaansch tijdschrift ‘Granitz Monthly’ (1810/11) geplaatst. Een zeer goede Engelsche vertolking van den oorspronkelijken tekst van de hand des heeren James Akeroyd zag in Londen het licht[5]. Stephen Born bezorgde een verdienstelijke Duitsche[6], voorafgegaan door deze sympathieke hulde: ‘Frau B.T. hat in “Major Franz” das ewig neue Problem der bezähmten Widerspänstigen in ganz eigener Weise behandelt. Sie zeichnet ihre Charaktere mit sichrer Hand und versteht es die ferne psychologische Handlung so künstlerisch zu beleben, dass man ihr Buch zu den Seltenen jener Gattung zählen darf, die einen bleibenden Werth besitzen’. In '83 was een Zweedsche ‘Ofersat-

tering of M.A. Goldschmidt' verschenen; het jaar daarop deelde de heer Megelink te Petersburg, Hollander van geboorte, aan genoemde mevrouw Loman mede dat in een geïllustreerd Russisch weekblad voor dames een vertaling van 'Majoor Frans' naar den Hoogduitschen tekst het licht zou zien. En na 30 April werden aan mevr. L. geregeld de Nrs. van de 'Nowy Roesky Bazar' toegezonden.

Van de Hollandsche uitgaaf zagen niet minder dan acht drukken het licht; de tweede was geïllustreerd door Charles Rochussen en bij de derde kwam een aardig toevoegsel, waarin Leopold van Zonshoven aan de lezers van 'Majoor Frans' mededeelt, dat zijne vrouw te bescheiden is om die goede ontvangst aan zich zelve toe te schrijven en beweert, dat zij die alleen te danken heeft aan zijne wijze van haar voor te stellen. Zij wil daarom dat hij den plicht der openlijke dankbetuiging van haar zal overnemen. 'Maar - besluit hij - zullen er veel woorden noodig zijn om het publiek te verzekeren van onze dankbaarheid voor zooveel waardeering, die ik nauwelijks had durven verwachten voor eene persoonlijkheid, wier goede hoedanigheden vermomd waren onder zekere excentriciteit? Er was de scherpe blik der liefde noodig om die te onthullen. Voor deze liefde bovenal zijn wij dankbaar, wij hopen haar

waardig te blijven. Ik zie dat ik mijn geliefd devies eenigszins wijzigen moet en meen het *succes oblige* voor oogen te houden' (26 Nov. 1875).

Bij den vijfden druk voegde mevrouw Bosboom op verzoek van den uitgever een kort sympathiek woord ter begeleiding. De herhaalde uitgaven - schreef zij - bewezen haar, dat 'Majoor Frans' beter was dan zij scheen op den eersten aanblik, dat zij het geheim bezat aan te trekken en te boeien ondanks menige zonden tegen de vormen. De Schrijfster mocht er de overtuiging door krijgen, dat het groote lezend publiek niet zoo oppervlakkig is als sommigen het wel eens voorstellen. Het zoekt diepte onder luchtige vormen. Het wil juist niet wat het tooneel eischt: krasse verwikkelingen en knaleffect, maar het verlangt waarheid, het verlangt *karakter*, misschien wel omdat (niet alleen in den onzen, maar) ten allen tijde karakters schaarsch zijn en in het werkelijke leven als in den roman zich zelven gelijk blijven en staande houden - het vraagt ook *hart* en wat het hart betreft - dat *is er* bij onzen Majoor. Alleen zij loopt er niet mee te koop en men moet als Leopold het sleuteltje vinden om het te openen. Men moge het niet aanmatigend vinden dat ik zelve haar dit getuigenis medegeve op haar vijfden tocht. Van een

kind waarvan een moeder zooveel plezier beleeft kan deze niet scheiden, zonder voor haar een goed woord te doen bij allen, die haar opnieuw willen ontmoeten.'

Hoe bescheiden de Schrijfster van den roman zelve over haar arbeid dacht, blijkt ten slotte uit de woorden aan een vriend geschreven: 'Majoor Frans' kan alleen dienen als U behoefte hebt aan eenige uitspanning.'

In hetzelfde jaar 1875, dat den tweeden druk van 'Majoor Frans' zag verschijnen, moest de Schrijfster haar trouwen vriend Potgieter door den dood verliezen. Onmiddellijk had Dr. Jan ten Brink haar gevraagd eenige bladzijden aan zijne nagedachtenis te wijden voor het Tijdschrift 'Nederland'. Per keerende had zij hem een weigerend antwoord gezonden, maar daarna uitvoeriger aan den haar bevrienden uitgever Loman hare weigering toegelicht: 'Te zeggen dat ik het niet zou kunnen doen, zou een onwaarheid zijn. Ik heb zoowel mijne souvenirs als eene rijke verzameling zijner brieven om zijn beeld te schetsen. Ik zou uren over hem kunnen praten met een vertrouwd vriend of vriendin. Ik zou bladzijden vol kunnen schrijven in een brief aan iemand, die hem gekend heeft en gewaardeerd, zooals ik, maar over hem voor 't publiek te schrijven, daartoe heb ik niet de minste opgewektheid en ik had al vooruit vast

besloten mij door niemand te laten bewegen om datgene te schrijven over Potgieter wat men een *artikel* noemt. Eenmaal mogelijk - maar daar moet een heele tijd over heengaan - zou ik hem kunnen voorstellen in den kring zijner vrienden of alleen in zijne betrekking tot mij en Bakhuizen van den Brink, maar die tijd is er nu nog niet en tot zoolang heb ik liever, dat anderen zeggen en laten drukken hoe zij over hem en zijn werk denken. Gij zult mij deze weigering ten goede houden, ik twijfel er niet aan als gij mij toestemt dat het veel lichter valt eene novelle te dichten, dan in het diepste en innigste van het verleden te graven, om over een vriend te spreken voor 't publiek. Ik althans voel mij daartoe niet in staat' (8 Febr. 1875).

Vóórdat Bosboom en zijne vrouw hunne woning aan den Zuidbinnensingel voor eene andere zouden verlaten, wachtte hun nog een heugelijke feestdag, den derden April 1876, den dag hunner zilveren echtvereeniging. Hoe velen ook behoefte mochten gevoelen om dien dag niet onopgemerkt te laten voorbijgaan, zoo bleef het toch voor een meer beperkten kring van vrienden en uitgelezen beoefenaars van letteren en kunst weggelegd om een zichtbaar huldeblijk aan te bieden, ontworpen door Simon van den Berg en Charles Rochussen: een ebbenhouten horen van overvloed door zil-

veren klimop en lauwerbladen omrankt, waartegen een palet rustte, overkruist met pen en penseel omstrikt met een gouden lint; om den horen krult zich een zilveren perkamenten blad, waarop twee regels van het huwelijksdicht, aan het echtpaar door da Costa in 1851 toegezongen, in facsimile zijn gegraveerd

> ‘Om tot één zelfden krans
> uw lauw'ren saam te vlechten’.

De horen met hare emblemen rust op een rood fluweelen kussen, gedragen door een ovalen, satijnhouten voet, met de namen en jaarcijfers in opgewerkt zilver. Met eerbiediging van den wensch van den heer en mevrouw Bosboom om den gedenkdag zelven ‘stil en kalm in eigen huis door te brengen’ had de uitvoerende commissie, waarvan ook Mr. G. Groen van Prinsterer lid was, in beperkten kring een feestmaaltijd in het Hôtel de l'Europe aan te richten en het zilveren echtpaar als gasten te noodigen.

Toen het hoofdmaal geëindigd was, werd het pièce de milieu vervangen door het huldeblijk, en hield Dr. van Oosterzee, daartoe door de commissie uitgenoodigd, bij de aanbieding van het aandenken een van humor tintelende toespraak, welke later ook buiten den kring der feestvierenden ter lezing

werd afgestaan in het Evangelisch jaarboekje Magdalena voor 1877. Spreker herdacht nog eens de gelukkige ure, toen Geertruida Toussaint de hand reikte aan den man harer keuze, de kunstenares aan den kunstenaar, ‘een stoute schildergeest aan schilderend dichtgenie.’ ‘En sedert - sprak hij - hebt gij u op den grooten akker dezer wereld tal van jaren onvermoeide arbeiders getoond; medearbeiders Gods in uwe mate in den dienst van het Schoone, het Ware, het Heilige, en waar anderen onderling redetwistten over het juist verband van dichtende en beeldende kunst met Godsdienst en Christendom, hebt gij doodeenvoudig maar hoogst actueel het waagstuk practisch beslist.’

Bij een overzicht der werken van de zilveren Bruid deed hij zijnen medegasten de vraag: ‘wat hebt gij het meest van al haar letterkundigen arbeid bewonderd? Den omvang der historische of de diepte der psychologische studie? De aanschouwelijkheid van het tafereel of de gemakkelijkheid van de dialoog? De macht van het genie of de waardigheid van het karakter, dat ook in moeilijke oogenblikken niet geweifeld heeft met haren van Cuyck te blijven betuigen en toonen: “de conscientie is mij te machtig.”

Waren wij in Frankrijk - vervolgde hij - wij hadden reeds lang in de kunstwereld eene

galerie des femmes célèbres de Toussaint in het land zien verschijnen. Natuurlijk zou in het geprojecteerd Album vóór “Ottelyne” en “Yolande”, “Diana” en “Orsini”, “Martina” en “Madeleine”, “Mabelia” en “Majoor Frans”, die wellicht meer harten veroverd heeft dan tal van majoors versterkte vestingen samen, minst van alle mogen ontbreken de auteur van al deze creaties, en bedenk ik hoe zij, meer dan wij weten, in zedelijken zin menigen “koetsier” weer “op den bok geholpen heeft”, ik zou grooten lust gevoelen, zoo ik mocht, om onder haar beeld het bijschrift te plaatsen: *de wonderdocteresse van Alkmaar*’.

In 't voorbijgaan zij hier opgemerkt, dat de aardige beeldspraak van den ‘koetsier’ alléén verstaanbaar was voor iederen gast, die in het ‘Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage’ van 29 Januari mevrouw Bosbooms feuilleton had gelezen: ‘Een koetsier dien men op den bok moet helpen’. Een Haagsche koetsier, vader van een gezin met zes kinderen, had in 2 maanden tijds zijne zes paarden aan den kwaden droes verloren. Mevr. B.-T. deed in haar feuilleton een beroep op de barmhartigheid harer medeburgers om den ongelukkige te helpen. En er kwam in 3 dagen tijds reeds zooveel geld in, dat zij 1 Febr. bedanken moest voor méér bijdragen, ‘daar zij anders zou vreezen den koetsier over het paard

te lichten, in plaats van hem op den bok te helpen. Zijn gezin was nu reeds voor lang tegen allen nood beveiligd en hem zelven hopen wij zijn plaats in den stal - welhaast op den bok te verzekeren'.

Ten slotte richtte van Oosterzee zich tot den Bruigom, in wien hij den genialen priester der kunst eerde, maar tegelijk liefhad het toonbeeld van trouwe, onbaatzuchtige, zelfverloochenende toewijding aan zijne gade. 'Is in Toussaint de kunstenares niet ondergegaan in de huisvrouw en de vleugelslag des geestes niet bovenmate met het stof der aarde bezwaard: dat heeft Nederland meer dan iemand aan Johannes Bosboom te danken. Schreef - besloot spreker - Toussaint "Een Kroon voor Karel den Stoute", dan vroeg hij aan alle feestgenooten *een kroon voor Bosboom, den Nobele*'.

Een merkwaardige brief der zilveren Bruid aan haar jongeren vriend C.R. Bakhuizen van den Brink te Batavia, met weemoedige herinneringen aan den zilveren Bruigom, bleef bewaard en wordt hier voor een deel - met goedkeuring van den eigenaar - opgenomen. Zij schreef 10 Juni 76: 'Als gij dezen leest moeten wij mogelijk naar een ander huis omzien, daar onze huis*bazin* heden gestorven is - en alle hare bezittingen verkocht moeten worden! Of wij er daarna in kunnen

blijven is zeer twijfelachtig - enfin - qui vivra verra! Wij zijn ook geen oesters aan één plek gebonden, en hoewel B.'s atelier een echt artistiek aanzien heeft, zijn er toch geduchte lasten aan verbonden voor B., zoodat die wel eens om verandering zucht. Daarbij, in treurige gedrukte tijden zooals hij ze helaas de laatste jaren maar al te veel en te aanhoudend heeft, is zijn atelier en het verblijf daarin hem tegen, daar hij er toch niet in kan werken. Deze toestand, die juist dit voorjaar zeer pijnlijk was, maakte voor ons zelven 3 April niet tot zoo'n feestdag als onze vele vrienden en bekenden konden onderstellen, die zich zóó hadden beijverd om er voor ons een feest van te maken. Bosboom wordt 17 Februari a.s. (als hij dien datum mag beleven) 60 jaar, en verbeeldt zich, hetzij idée fixe of werkelijkheid, dat hij geen schilderij meer voltooien zal. God geve, dat het alleen in zijne verbeelding is - en dat die welhaast mag gelogenstraft worden door het feit dat hij kan afmaken wat hij onder handen heeft. Ziedaar in vertrouwen de reden dat ik niet meer opgewekt kan zijn in deze dagen. Ware B. wel geweest, dan zeker zou het diner, ons in 't Hôtel de l'Europe aangeboden, allerprettigst zijn geweest voor ons gevoel (het was toch aangenaam en hartelijk, maar *in* ons haperde er veel), want alle onze beste vrienden, ouderen en jon-

geren, waren er samen; ook jufvr. Potgieter als vertegenwoordigend haar broeder .... Oosterzee, die ons trouwde, zat naast mij - en Marie van Bosse, eene onzer jongste en liefste vriendinnen was mede tegenwoordig. Er werden interessante toespraken gehouden - een paar dichters hadden verzen en er was niets saais en vervelends bij, daar alles kort en bondig afliep, en de toon heel gul en familiaar was. Gij zoudt er pleizier in hebben gehad, en - zonder de wolk op het voorhoofd van den zilveren bruigom - haperde er niets ....

Werken doe ik tegenwoordig bijna niet, allerlei afleiding, niet het minst de bezorgdheid over den toestand van B. hebben mij de laatste maanden daarin verhinderd. Toch hoop ik het eens weer op te vatten, want ik heb een stuk beloofd aan “de Gids,” en ik moet toch eens eindelijk woord houden.’ Een bangen tijd hebben zij toen doorleefd, als Bosboom in een vlaag van melancholie zijn eigen schilderwerk vernietigde, schilderwerk dat hij reeds aan de kunstkoopers had verpand. In die dagen stond armoede voor de deur.

In 1877 is het echtpaar naar de Veenlaan verhuisd. In deze woning willen wij even vertoeven, omdat aan haar voor het nageslacht voor goed de herinnering aan onze Schrijfster verbonden bleef. Daar stierf zij in '86 en haar echtgenoot

in '91. Hier had zij hare eenvoudige maar gezellige studeerkamer, wars van uiterlijke praal, aan de voorzijde met het uitzicht op den Hoogenwal en den Prinsessetuin. De schoorsteen prijkte met de portretten van hare ouders en van den heer en mevrouw Groen van Prinsterer - van der Hoop; aan een der zijwanden hingen die van haar man als bruidegom en van haar ‘engelachtige vriendin’ Betsy Hasebroek, behalve nog als huwelijksgeschenk een daguerreotype van Mr. Isaäc da Costa; voorts de beeltenissen van Potgieter, Dr. Beijnen, Mr. G. van Tienhoven en echtgenoote, Andersen, Mothley, George Ebers, Jenny Lind e.a.; voorts de bekende steendrukplaat met de vier hervormers Luther, Melanchton, Zwingli en Calvijn. Op de tafel de oude, trouwe cassette met de noodige ganzepennen en vóór de tafel haar oude leuningstoel. Voor een der ramen hing een viertal op glas, in lood gevat, geschilderde dichtregelen, met het jaartal 1684 en den naam van den vervaardiger, Johannes Willem Koster:

> Wohl geboren das bringt Ehr,
> Wohl gelebet noch viel mehr,
> Wohl geheirat das bringt Freude,
> Wohl gestorben die Seligkeit.

Een drietal van groene gordijntjes voorziene

boekenkastjes en één groote dito waren tegen twee der wanden geplaatst. Op een van eerstgenoemden, achter den stoel der Schrijfster, lag haar oude Staten-Bijbel. In laatstgenoemde stonden haar historische werken, de folianten van Trigland, van Meeteren en Bor. Bij het portret van Bor - den welvermaarden Historieschrijver (1559-1635) - had zij in de Kunstkronijk van 1861, naar een schilderij van Cornet, een dankbare hulde geschreven onder het motto:

> ‘Al heeft een Vorst gebracht veel rijcken in sijn machte
> Veel oorlogs oock gevoert, nochtans ik weynich achte
> Sijn wijtberoemde eer, tenzij dat sijne daet
> Beschreven door de Pen vergetelheyt ontgaet!’

Die hulde gold den man, ‘die met zooveel trouw en volharding den eersten vasten grondslag heeft gelegd voor onze vaderlandsche geschiedenis van een tijdvak zoo belangrijk als dàt is geweest van 1555 tot 1600’.

Als herinnering aan haar vaders huis had zij de werken van Vondel, Cats, Huygens en Bilderdijk bewaard. Haar godsdienstige lektuur bestond vooral uit de geschriften van Alexandre Vinet, Adolphe Monod en Ernest Naville.

Nog noem ik een tweetal portretten, die der bewoonster van dit vertrek lief waren boven vele. Het eene was van Garibaldi, dien zij in vroeger jaren met geestdrift had begroet als den ridderlijken bevrijder van Italië en aan wien zij - tot bevreemding van sommigen en tot ergernis van velen - zelfs openlijk een opstel had gewijd, een Duitsch auteur nageschetst (1864)[7]. Later gedacht zij hem nog eens tijdens den Fransch-Duitschen oorlog in een brief aan Beets: ‘En mijn arme Garibaldi komt ook nog zijn laatsten druppel levenskracht in den oceaan van ellende werpen - en om niets dan om de radelooze verwarring te vermeerderen. Ware hem zooveel gezond verstand toebedeeld als edelmoedigheid en geestdrift, hoe goed zou deze redelooze zaak er bij staan - want dat alleen heeft ze noodig om niet reddeloos te worden’ (14 Oct. '70). Het andere portret was van Garibaldi's adjudant, den kolonel C. Auguste Vecchy[8], met eigenhandige opdracht aan de schrijfster. Hij was het, die toen mevrouw Bosboom in '64 hevig aan de pokken leed, haar schreef: ‘Chère dame Bosboom. Que j'aimerais à vous prouver mon amitié en me rendant garde malade et à vous soigner tous les deux!’

Tegenover het eenig kunstwerk dezer kamer, een bronzen beeldje van den middeleeuwschen kroniekschrijver Philippe de Commynes, wekt nog een

gansch kunstelooze gekleurde prent aan den wand onze aandacht: Katten, die zich onder seringen pogen te verschuilen. Deze voorstelling herinnert ons Geertruida's oude liefde voor dit gezellig huisdier, zooals mejuffrouw Nijhoff mij schreef, hoe hare vriendin als logée harer ouders in den jare 1841 het liefst werkte met een klein poesje om en bij zich (ook te Alkmaar), dat zij dan in de toen zoo wijde mouwen van haar japon mee naar boven nam. Wie meer dan mevrouw Bosboom kon later Henriette Ronner vereeren!

In den eersten tijd van haar verblijf in de nieuwe woning schreef zij aan de vrienden Bakhuizen van den Brink te Batavia: ‘Ik hoop werkelijk te beleven dat gij bij ons op de Veenlaan komt aanschellen, maar al verkort gij ook uw verblijf in Indië met een paar jaar - ik durf u niet verzekeren dat gij er mij nog zult vinden! dit vind ik niet droevig - het is de loop der natuur, waaraan wij allen tol moeten betalen, en ik leef al veel langer dan ik had kunnen verwachten - want al is het waar dat het werken mij jong en levendig houdt naar geest en hart; het lichaam wordt er toch door afgetobd en voelt den last der levensjaren als zij boven de vijftig klimmen! en waar krachtige mannen als Potgieter en uw vader bezweken, maar even in de zestig - daar is het bijna een wonder dat een zwak schepsel

als ik het nog langer heb kunnen uithouden'.

En toch heeft zij in ditzelfde huis op de Veenlaan haar laatste drie romantische geschriften mogen voltooien: 'Langs een Omweg' voor 'De Gids' (1877), 'Raymond de Schrijnwerker', als premie voor het 'Nieuws van den Dag' (1880), en 'Het Kasteel van Westhoven op Walcheren in Zeeland' voor 'Eigen Haard' (1882).

Aangaande eerstgenoemd geschrift zij herinnerd dat mevrouw Bosboom het reeds in 1876 had voltooid, getuige de noot op blz. 4 van de afzonderlijk verschenen uitgaaf in 1879[9]. 'Toen deze novelle geschreven werd, was de 17de Juni [de verjaardag van Koningin Sophie] nog een feestdag voor het Nederlandsche volk - na den 3^{den} Juni 1877 kan die vreugdedag niet meer zijn dan een dag van herinnering en van rouw over een onherstelbaar verlies'. Wat de inhoud van 'Langs een Omweg' betreft, deed het der Schrijfster leed, dat 'deze roman niet genoeg gewaardeerd en begrepen werd'. Haar vriend van Oosterzee ergerde zich aan de volkomen absentie van het religieus element. 'Alsof dit - luidde hare verdediging - in "Majoor Frans" aanwezig was - althans anders dan sous-entendu - zooals ik meen ook in "Langs een Omweg", maar - ik wilde nu eenmaal geen stichtelijke lektuur geven, en ik ben er niet toe gebonden, dunkt mij' (Febr. '79).

Over ‘Raymond’ had zij het eerst met Huet gesproken en na de voltooiing ervan schreef zij hem: ‘Niemand dan God weet onder welke angsten en zorgen - behalve nog ziekten en overblijvende zwakheid en lasten - ik hem heb afgewerkt. Al de zorg en angst is nu doorgestaan en ik mag zeggen, dat ik geholpen ben door Hoogere macht, want het is mij zelve een raadsel, hoe ik, na sommige slapelooze nachten, nog zooveel kracht en frischheid behield om opgewekt te werken!’ (14 April '80). ‘Ik heb behoefte gehad - luidt een andere brief - om geheel aan mijn sujet te behooren en mij er in te leven, zonder andere dan vluchtige afleiding’.

Voor zich zelve was zij bevreesd dat Raymond juist in zijn werkmans-phase het zwakst zou zijn, althans wat het spreken betrof; maar zij had geen lust hem in die grove volkstaal te laten spreken die nu zóó gewoonte wordt; ‘ik heb er - schreef zij - ook geen slag van, en 't aardige dat Paul de Kock en andere Fransche auteurs hebben in hunne taal is toch in 't Hollandsch niet weer te geven, dus probeer ik het maar niet; en er wordt zooveel plats geschreven onder pretext van realiteit, dat ik waar tracht te zijn door eenvoudigheid en gezond verstand, maar niet door gemeene uitdrukkingen. Ik schrijf in ieder geval voor een fatsoenlijk publiek en als

ze liever Zola en l'Assommoir lezen, dan kan ik het niet helpen, daar ligt mijne kracht niet' (April '79). Dit eigen bezwaar der Schrijfster daargelaten, meen ik dat deze 'novelle in gesprekken' tot het beste behoort dat uit de pen van mevrouw Bosboom is gevloeid; het natuurlijke van den dialoog, het meesterlijke der karakterteekening, de kennis van het tijdperk, waarin de markies de Mercoeur, de edelman van den ouden stempel, leefde en zijn onverzoenlijken strijd tegen de nieuwe denkbeelden van den verloren geachten maar weergevonden zoon voerde op staatkundig en maatschappelijk gebied - dit alles te zaam vormt zulk een boeiend geheel, dat men van zelf wordt meegesleept om het boek als in éénen adem uit te lezen.

'Als meer met mijn werk geschiedt - schreef mevrouw Bosboom - 'de Pers zwijgt over Raymond.' Toch was zij voor zich zelve overtuigd dat haar roman 'eene overwinning' was. Vrijmoedig mocht zij dan ook de hulde aanvaarden door haar Parijschen vriend haar gebracht: 'Het is een benijdenswaardig voorrecht sommige der breedste aandoeningen van het menschelijk gemoed, den strijd tusschen een vader en een zoon, dus te kunnen schetsen en dit te kunnen doen op een leeftijd en in weerwil eener gezondheid als de uwe. Ik durf voorspellen dat U aan dit boek

groot genoegen beleven zult en het publiek zich niet minder bekoord zal toonen door de orde van gevoelens waartoe het opheft, dan door de zorg en de liefde, aan taal en inkleeding bekleed. Het is voorwaar geen wonder dat uw verhaal de harten der Nederlanders steelt. Men gevoelt onder het lezen dat de strijd der denkbeelden door U geschilderd *een hoofdstuk uit uw eigen levensgeschiedenis* vormt en het boek om die reden zoo con amore geschreven is'. Met een enkel woord had Huet den roman 'een liberalen catechismus' genoemd, en daarop was hem door de Schrijfster ter snede geantwoord: 'Liberaal te *zijn* niet alleen voor zich zelven maar ook als het anderen geldt is zoo erg niet, als ze door mij maar niet *libertijnsch* worden, dat zou erger zijn'.

De beide romans 'Langs een Omweg' en 'Raymond den Schrijnwerker' samenvattend schreef Huet even pittig als waar: 'Het belangwekkende in mevrouw Bosboom is dat zij steeds aan groote kunst doet; het pikante dat zij altijd jong blijft'[10]. Dr. Wilkens schreef aan haar: 'Vom Almagro an - 1837 - bis zu Raymond - 1880 - welch eine Reihe von poëtischen Werken. Wie ist an Ihnen das Wort erfüllt: dein Alter sei wie deine Jugend' (9 Mei 1880).

Van haar laatsten roman verklaarde onze Schrijfster zelve: 'Ik had best eene comedie kunnen[11]

maken van “den Schrijnwerker”, maar voor niets ter wereld steek ik mij in dat wespennest. Ik weet er te veel van’.

‘Het kasteel Westhoven op Walcheren’ - haar laatste novelle, voor ‘Eigen Haard’ van 1882 bestemd - speelde in het jaar 1587, toen de burcht bewoond werd door Pierre l'Oyseleur, heer van Villiers en van Westhoven, den gewezen hofprediker en raadsman van Prins Willem I. Deze novelle was haar ‘als een knagende worm’ geweest. Meer dan een jaar voorbereidende studie hadden de historische onderzoekingen haar gekost en nog was zij er niet mede gereed. ‘'t Is waar - schreef zij - ‘niemand dwong mij dit onderwerp te kiezen, maar nu ik er eens in ben, moet het toch zijn eisch hebben en dat vergt meer van mijn hoofd en krachten dan ik wel wenschte.’ Eindelijk verscheen het, geïllustreerd door Rochussen, in het Weekblad van 1882. Moest zij de voldoening voor zulk een ingespannen en tijdroovenden arbeid in zich zelve zoeken, toch kon het niet anders of het gunstig oordeel van Huet zou haar dubbel welkom zijn: ‘Pierre l'Oyseleur was dood en U hebt hem weder levend gemaakt: dit is in weinig woorden mijn oordeel over uwe studie en tegelijk mijne hulde’. Hij bewonderde hare opgewektheid, hare werkkracht en de onverflauwde levendigheid harer historische visioe-

nen. ‘Visioenen noem ik het of gezichten - besloot hij - ‘omdat bij het behandelen van historische onderwerpen alles aankomt op “Zien” en U in zoo hooge mate die benijdenswaardige gaaf bezit’ (25 April '82).

Eenige maanden na de verschijning van deze Zeeuwsche novelle brak met den zestienden September 1882 voor mevrouw Bosboom-Toussaint de groote dag aan, waarop zij haar zeventigste jaarfeest mocht vieren. Die viering had voor de jubilaresse hare licht- en schaduwzijden. Wie de verslagen in de dagbladen las, moest wel den indruk krijgen van eene nationale hulde. Toch was er dit verre van af. Toen haar iets ter oore was gekomen van een voorloopig plan om haar te gedenken, schreef zij: ‘Als de stem van het *volk*, van de kern der intelligenten daaronder zich eens verheft ter mijner liefde, ten mijnen gunste, voordat ik grafwaarts ga, zal mij dat toch zekere satisfactie geven en boven al mijn goeden man pleizier doen, die alles zoo innig met en voor mij voelt’. Wat er van dat nationale geworden is blijkt wel 't best uit de letteren, die mevrouw Bosboom enkele maanden later aan Dr. Wilkens zond, onder den indruk van hetgeen in den Haag verspreid en algemeen geloofd werd, dat namelijk Dr. Beijnen en zijne vrienden het waren, die vooral tot de feestviering hadden medegewerkt. Dit nu

was volkomen onjuist. Dr. Beijnen zelf was het, die de goedgeloovigen uit deze dwaling hielp. ‘Hij en enkelen der zijnen - schreef mevr. B. - hebben een albumblad geschreven, maar het zijn juist de liberalen - het zijn juist *geen* vrienden, noch intiemen, die de zaak op touw hebben gezet, en Beets is de eenige van *mijne* vrienden, die in de commissie heeft gezeten. Ook zijn er puristen onder de antirevolutionairen, die geweigerd hebben mee te doen, omdat zij met lieden als Dr. Jan ten Brink onmogelijk zich tot iets konden vereenigen! eigenlijk toch klein en bekrompen, want het was niet voor J.t.B. maar voor mij dat zij het doen zouden - toch hebben verreweg de meesten dier partij zich onthouden! en vind ik in mijn album kunstenaars en vrienden, menigte van moderne dominé's en professoren en docenten van de Hoogere Burgerscholen, die hier niet in den reuk staan van groote orthodoxe heiligheid, en van wie ik allerminst sympathie of vereering verwachtte. Er waren dan ook zeer heterogene elementen bij de feestviering vereenigd, maar het bewijst ten minste dat men mij niet voor een partijgangster houdt, wat ik gelukkig niet ben’.

Toch was en bleef de zestiende van herfstmaand voor mevrouw Bosboom een onvergetelijke dag. Ontroerend was het oogenblik, toen zij aan den arm van haren echtgenoot, voorafgegaan door een

viertal in het wit gekleede meisjes, die bloemen strooiden, en gevolgd door de beide oude vrienden Beets en Beijnen, een der zalen van Diligentia binnentrad; een groote schare van vrienden en bekenden was daar saamgekomen en Johannes Verhulst, de bijna 70-jarige vriend der jubilaresse speelde bij hare binnenkomst zijn voor deze gelegenheid gecomponeerden feestmarsch. Daarop volgde de aanbieding van het album met zijn calligraphische stukken, waaronder een platte grond van Alkmaar met de aanwijzing van Geertruida's geboortehuis ‘de Meermin’ en een penteekening van het kasteel Westhoven op Walcheren, met toondichtingen van Nederlandsche en Vlaamsche componisten; met ongeveer honderdvijftig aquarellen en etsen van onze beroemdste meesters en meer dan vijfhonderd bladen met bijdragen in poëzie en proza uit Noord en Zuid. Dien dag verscheen hare levensbeschrijving door Dr. Jan ten Brink, als eerste aflevering van ‘Onze hedendaagsche letterkundigen’. Een ware verrassing was bovendien voor haar de antieke zilveren vroedschapspenning van ‘Alkmaars Victorie,’ een geschenk van den burgemeester van Barneveld, Mr. C.A. Nairac († 1883). ‘Hoe vriendelijk - - schreef zij hierover aan Beets - tegenover den onvriendelijken aanloop, welken Thijm nam in zijn vers voor mijn album:

"Ik ben van de oude Burgerij
Der lang verstokte stad aan 't IJ,
Die voor de volkshistorie
In het hoofdquartier van Kennemerland
Geen pek ..... aan pekton heeft gebrand
Bij ..... zeer betwistbre glorie".

Mijne eerste beweging was het hem terug te zenden, maar bij nader indenken begreep ik, dat het mijn tijd niet was om over dit punt ten strijde te gaan met zoo'n onverbeterlijken partijganger, die er heel veel van houdt ergernis te *nemen* en te geven'.

Van de onderscheidene sprekers worden hier slechts een tweetal genoemd; haar beide oudste vrienden Beijnen en Beets.

Dr. Beijnen, die uit naam van Hare Majesteit de Koningin Emma en Hare Hoogheid Prinses Hendrik beider hulde aan de zeventigjarige in deze woorden vertolkte: 'Zeker spreek ik uit naam van Koningin en Prinses, als ik voor U op dezen dag, dezen kroondag in uw leven, de innigste heilbeden uitstort voor uw geluk in de toekomst. Uw verleden was roemrijk. Gij hebt veel gearbeid, heerlijke gedachten geuit, schoone tafereelen gemaald, merkwaardige tijdperken van ons Stamhuis geteekend. Uw talent was gericht op het ideaal, de liefde voor het hoogste ideaal

dat de menschheid verheerlijkt heeft in uw hart. Uw arbeid strekte voor een groot deel om het verleden te doen herleven, maar zóó, dat het sprak tot het gemoed en het geweten uws volks. De adel van uw talent werd nog verhoogd door den adel uwer ziel, en zoo kon het gebeuren, dat gij geen enkele letter hebt geschreven, waarover gij u hebt te schamen. Zulk een koninklijke geest, die de reinheid der gedachte liefheeft, wier streven het immer was haar lezers in edeler sfeer over te brengen, verdient door eene Koningin en een Prinses te worden gehuldigd. Blijf lang nog werken in dien geest, mevrouw! Op uw zeventigsten jaardag staat gij nog met fierheid op het gebied der letteren. Uw avondzon schiet werkelijk gouden stralen uit, hun heerlijk glanzen over uw herfstlover werpend'.

Nicolaas Beets sprak uit naam der Hollandsche Maatschappij van Fraaie Kunsten en Wetenschappen en bood der jubilaresse het eerelidmaatschap aan, met de persoonlijke herinnering dat hij de heugenis droeg eener vijftigjarige vriendschap met de Schrijfster sedert haar eerste optreden. 'Daardoor - sprak hij - kon ik U toch volgen in uw gansche eervolle loopbaan; uw worstelen en strijden, waartoe de kunstenaar wordt geroepen, waarnemen, maar ook zien met welken schitterenden uitslag uw streven werd bekroond.

Uw roem heeft mij niet verbaasd. Daaraan heb ik geloofd, terstond na uw eerste geschriften, dus vóór uw “Lauernesse” verscheen. Gij hebt veel geleverd, gij hebt een rijkdom van beelden voor onze oogen doen voorbijgaan en een rijkdom van gedachten over ons uitgestort. Onze letterkunde, maar ook ons zedelijk besef is veel aan U verplicht. Gij hebt niet alleen willen leeren, maar ook adelen, de levenden willen verheffen door ze te doen staren op de geslachten van voorheen. Hooger eer dan alle onderscheidingen en lauweren U kunnen bieden, acht ik het dan ook voor U, dat gij het met onzen gemeenschappelijken meester Walter Scott kunt getuigen: “ik zal over geen enkelen regel dien ik geschreven heb, op mijn sterfbed berouw behoeven te gevoelen”. Dat, ja dat bovenal is uw onsterfelijke eer; uw leven was gewijd aan den dienst van het ware, het reine, het zedelijke, het liefelijke, al wat schoon is en goed en welluidt. Dat alles, Vorstin der letteren! vriendinne sedert jaren! hebt gij bedacht, betracht, gesticht, bevorderd’.

De heer Bosboom dankte uit naam zijner echtgenoote allen, die aan deze voor hen onvergetelijke hulde hadden bijgedragen, en daarna sloot Dr. Jan ten Brink als voorzitter der commissie het feestelijk samenzijn. ‘Onze wensch - sprak hij tot de heldin van het feest - ‘is vervuld. Uw

zeventigste verjaring is tot een nationale gebeurtenis gewijd. Deze feesture verkondigt en zal blijven verkondigen, ook na uw verscheiden, dat de eeredienst van het ware, het reine, het heilige, het verhevene in eere wordt gehouden en dat haar priesters en priesteressen hun belooning steeds vinden in dit vrije en gezegende Nederland.'

Zelve schreef zij onder den indruk van den dag: 'Ik was op mijn achttiende jaar al niet sterk, daarom te meer mag ik het als hulp en zegen van Hooger hand beschouwen, dat ik nog leef en werken kan en mij dikwijls, al is 't niet altijd, zoo vroolijk en opgewekt gevoelen, alsof ik nog maar dertig ware!'

Buiten 's Gravenhage kon der zeventigjarige geen sympathieker hulde worden bereid dan door Amstels vroedschap, die op voorstel van burgemeester Mr. G. van Tienhoven het besluit nam in de buurt der Nassaukade een der straten te noemen naar Bosboom-Toussaint. Hoe de gelukkige er door getroffen werd, blijkt wel uit den kostelijken brief - waarlijk wel iets meer dan een dankbetuiging - welken zij aan den Raad schreef, een brief die niet verscholen blijve in het gemeente-archief of in een lang vergeten dagblad. Na een kort woord van dank ter inleiding lezen wij: 'Geschiedt hier uwerzijds aan mij meer dan

mij toekomt, daar aan de groote dichters en schrijvers, nevens wier namen nu ook de mijne zal geplaatst worden, de eer Peters van uwe straten te zijn, slechts werd toegekend ná hunnen dood - ik zal die onderscheiding, welke voor de levende eene gunst is, niet nemen als een recht tot zelfverheffing, maar veeleer als een prikkel om haar te verdienen en dan te bewijzen hoezeer ik haar in waarde houde. Gelooft *dit* van mij, Mijne Heeren! dat ik uwe grootsche en goede stad liefhad en bewonderde reeds van jongs aan. Bij mijn eerste optreden als Schrijfster vond ik er aanmoediging, opwekking, steun! juist van diezelfde roemrijke mannen, wier gedachtenis door U.E.A. wordt vereerd, onder welke Gij mij nu eene plaats toekent. Op iedere halt van mijn niet altijd effen pad vond ik er vrienden en gulle gastvrijheid; troost in dagen van kommer en smart, verkwikking bij gedeelde blijdschap in dagen van voorspoed; en nu, aan den avond van mijn leven, wordt er mij het voorrecht geschonken, dat mijne gedachtenis er nog leven zal na mijnen dood! Ook is het mij, als ware de Hoofdstad van ons land meer dan ooit *mijne* Stad geworden, als ware de betrekking,die ik steeds op haar gevoeld heb, op nieuw versterkt en verlevendigd - en of mij een dubbel recht is gegeven om roem te dragen op haar grootsch verleden, op haar glansrijk *heden*, om fier te zijn op dit nieuwe tijdperk van haren

bloei, op iedere schrede die zij vordert op intellektueel, op materieel gebied; een recht ook om haar eene toekomst te voorspellen, toe te wenschen voor 't minst, die aan haar schitterendst verleden herinnert, zonder de schaduwzijde van dien *goeden ouden tijd*, die wel zeker zijne vlekken en rimpels had. Waartoe ze op te tellen? De geschiedenis ligt daar voor ons open, die niets verheelt, maar alles verklaart, die ons zegt hoe zij groot werden, die Regenten uit de oude Burgerij, toen ze eens, aan vreemden dwang ontworsteld, zich als vrije mannen toonden en voor zich en hunne nazaten macht en rang verwierven, aan Vorstenrang gelijk; hoe zij schatten verkregen, maar ook schatten wisten te offeren, waar het de grootheid hunner Stad gold; hoe' Amsterdam waagde en ondernam, wat hare zustersteden niet aandurfden. Wie kan herdenken het oude Amsterdam, zonder dat het hart sneller klopt en de borst zich fier verheft? Het Amsterdam van de Bickers, de Realen, van dien Burgemeester Hooft - den eersten Pieter Cornelis - van de van Beuningens, van de Tulpen, van de Sixen, de Witsens! wie kan ze optellen ..... Die allen na te volgen, voort te zetten op eigene wijze, in nieuwen vorm, de vrucht van een nieuwen geest en tijd te paren aan de winst door de lessen der Historie gemaakt, en zoo “te toonen wie Gij zijt” - zooals Vondel het uit-

drukt, niet slechts in kloek voorwaarts streven, maar ook in *die* kracht, welke zich zelf weet te sparen en in te houden, dit, Achtbare Heeren! is het wat mijn dankbaar hart U toewenscht, U toebidt.

Zonder den zegen des Allerhoogsten is uwe stad niet groot geworden, mèt dien zegen is hare toekomst verzekerd. *Ik* geloof aan de kracht van dien zegen, want ik weet wat mij, zwakke, staande heeft gehouden nu zeventig jaren lang. Zij het mij vergund dien zegen over Uwe Achtbare Hoofden, over Uwe kostbare Stad in te roepen.

Met verschuldigden eerbied
Uwe dankbare
A.L.G. Bosboom-Toussaint'.
Den Haag 2 October 1882.

Mochten sedert dit gedenkwaardig jaar hare physieke krachten verminderen, toch bleef zij opgewekt van geest en gevoelde zij zich enkele malen nog geroepen de pen op te nemen. Toen in den herfst van 1883 Indië zoo zwaar geteisterd werd door de hartverscheurende ramp eener onderzeesche vulkanische uitbarsting en onder den indruk ervan Bosboom en ten Brink het plan ontwierpen van het geïllustreerd 'Holland Krakatau', schreef mevr. B. haar welsprekend pleit voor het 'En desespereert nimmer' van Jan Pieterszoon Koen,

‘eene vermaning - luidde hare echt vaderlandsche taal - van hem zelf aan anderen gericht en die hij getoond heeft hoezeer zij hem ernst was door die te beleven! En toch, elk die de geschiedenis van zijn bestuur over Indië kent, weet hoe menigmaal hij zich in omstandigheden heeft bevonden, waarin ieder ander tot “desperacie” zou vervallen zijn, maar met God voor oogen bleef hij moed houden en door onwrikbare wilskracht, ijzeren volharding en streng plichtbesef wist hij te zegevieren over alle bezwaren die als in dichte drommen tegen hem optrokken. Den regentenstaf vast in de machtige vuist geklemd, het zwaard der gerechtigheid met onverbiddelijke strengheid gekeerd tegen elken overtreder zonder aanzien des persoons, niets en niemand verschoonende, allerminst zich zelf, wist hij orde te brengen in den chaos - ontzag af te dwingen voor de wet - zóó stichtte hij Batavia, zóó grondvestte hij dat Rijk van Insulinde, dat nòg schittert als het schoonste juweel aan Neêrlands kroon.

En waar nù dat schoone en rijke Indië reeds geschokt door den vreeselijken Atjeh-oorlog, nog getroffen wordt door een ramp, niet door menschenhand geslagen, maar wier omvang en gevolgen onberekenbaar zijn, daar is het voor ons tijd om de vermaning van Koen ter harte te nemen - en naar zijn voorbeeld niet te “Desespereeren,”

maar eendrachtiglijk de handen in een te leggen om een onheil te bekampen, dat als met éénen slag duizenden heeft getroffen; daar is het voor ons tijd om moed te vatten en sterk te zijn in het willen en volhardend in het volbrengen, en gewapend met een ernstig besef van plicht niets te ontzien, allerminst egoïsme en bekrompenheid, om ridderlijk en Christelijk een deel dier groote schuld af te doen, die wij sinds eeuwen hebben aan Java.

A.L.G. Bosboom-Toussaint'.

13 September 1883.

Bosboom zelf verrijkte deze bijdrage met eene schets naar het origineel portret van Koen in het gemeente-museum van Hoorn.

Den dertienden September 1884 vierde haar vriend Beets zijn zeventigste jaarfeest. Natuurlijk behoorde mevrouw Bosboom onder de eersten, die den jubilaris huldigden. De redactie van 'de Gids' had haar uitgenoodigd voor het September Nr. van dat jaar eene Beets-bijdrage te schrijven. Daaraan gaf zij gaarne gehoor in haar 'Een en ander' met eene herinnering onder meer aan de dagen van Olim, toen zij omstreeks haar twintigste jaar van zijne zuster Geertruida verscheidene, toen nog onuitgegeven verzen mocht hooren, die haar den jeugdigen dichter deden bewonderen en

liefhebben. Later ontmoette zij hem te Heiloo bij hun gemeenschappelijken vriend Hasebroek. Zij bezocht hem meermalen te Heemstede en sedert ontstond eene getrouwe briefwisseling tusschen beiden. Op het voorbijgaand verschil in waardeering van de kunst (1843) mocht ik reeds in mijn tweede hoofdstuk wijzen, een verschil intusschen, dat zich later heeft opgelost in weerkeerige sympathie, getuige hare mededeeling aan da Costa ('47): 'Met Beets heb ik het dezen zomer goed kunnen vinden. Zijne bezoeken te Alkmaar waren een echte verkwikking en hij is zoo ferm, zoo krachtig, zoo eerlijk en zoo helder en daarbij blinkt dat eene element liefde, waaraan Christenen gekend worden, zoo door in geheel zijn wezen dat het nu, dunkt mij, zelfs zijne vijanden niet meer mogelijk is hem te miskennen'.

Beets zond haar geregeld een present-exemplaar van al zijne werken en Geertruida schreef hem in hare dankbetuiging vrijmoedig haar oordeel. Zoowel Bosboom als zijzelve genoten van de 'Stichtelijke Uren', en zij is een der weinigen geweest, die terecht op menige bladzijde den geest van den Schrijver der 'Camera' terugvond. 'Hildebrand - schreef zij - gaat nog dieper waar hij zielen zoekt, dan waar hij met schalke scherpheid zeden bespiedt'. Voor mevrouw Bosboom was in den prediker de literator niet ondergegaan.

Aan genoemd ‘Een en ander’ mogen nog die regelen worden ontleend, waarin de Schrijfster hare afgestorvene vrienden herdenkt, die ook de vrienden van Beets waren geweest. ‘Vele uitstekende mannen zijn heengegaan in hunne rust. De Clercq was de eerste hunner, die mij ontviel, en juist op een tijdstip, waarop ik zijn hart, zijne hand zoo noodig zou hebben gehad tot heul en steun en hij ontviel ons zoo plotseling de sterke, gezonde man, dat het ons was of een bliksemstraal ons had getroffen, toen ons die doodsmare werd medegedeeld, en ik de zwakke, kon het nauwelijks gelooven, dat het waar was, dat ik - ik de Clercq overleefde - ik, die door een enkele wandeling met hem, bij zijn snellen stap onder zijn gesprek, dat de inspannendste belangstelling afdwong, ademloos neerviel van afmatting, terwijl zijne beminnelijke gade, die meer dan het noodige deed, om mij weer op te knappen, hem zacht verwijtend toevoegde: “Gij moet niet meer alleen wandelen met juffrouw Toussaint.” Het was ook waarlijk geen portuur voor mij - en toch ... hoeveel sterken en uitnemenden heb ik sinds overleefd! Potgieter, den man met het gouden hart en het ijzeren gestel - Groen van Prinsterer, da Costa, Oosterzee - maar ik kan ze niet allen optellen, noch mag hier spreken van die velen, wier namen voor anderen onbe-

kenden zijn - al waren zij zelven veel voor mij.'

Toen Beets in 1875 tot hoogleeraar in de kerkgeschiedenis en zedekunde aan de Utrechtsche Universiteit was benoemd, heeft zij hem niet geluk gewenscht. 'Terwijl ik - schreef zij hem - (ware ik zoo geëmancipeerd) het Stichtsche Studentencorps wèl zou hebben gefeliciteerd. Want ik geloof dat ze meer behoefte hebben aan iemand zooals gij zijt, dan aan drooge letterblokkers. Uw positie als evangeliedienaar en letterkundige was zoo gedistingueerd, zóó exceptioneel, dat het trapje hooger op den professoralen katheder u naar mijn gevoelen niet verheft - maar toch kwam het u toe en gij zult er u op weten te handhaven. Het genie is overal koning, zelfs in een tijd dat men geen ander gezag erkent dan hetgeen door zedelijke en verstandelijke meerderheid wordt afgedwongen'.

Het jaar daarna hield hij als academieprediker zijne 'Kerkrede' op den gedenkdag der Hervorming: 'Houd dat gij hebt'. Niemand, die de uitgaaf er van met meer sympathie begroette, dan zijne 64 jarige vriendin, die met hare romantische geschriften over het tijdperk der reformatie hare welverdiende lauweren verworven had. 'Het wordt waarlijk wel tijd - schreef zij - dat men in onze Hervormde kerk wat leert vasthouden .... anders gebeurt wat gij voorspelt en dan beleven

onze nazaten nog dat in de Domkerk een bisschop van Utrecht de hostie opheft en er buiten die van de Katholieken geen eigenlijke godsdienst meer bestaat. Wat mij betreft: de vaan van Luther, de vaan van Calvijn, de vaan van 't Evangelie laat ik niet los in 't harte en als de occasie het eischt, zal ik altijd weer doen wat ik ten dage der Aprilbeweging deed tot veler ergernis en verwijt - met de Martelaren der Hervorming strijden tegen Rome - vóór den Heer der Kerk, der ware kerk, der Kerk van Christus'.

Behalve het opstel voor 'de Gids' schreef zij voor het Album onderstaand blad, waarvan de copie onder hare nagelaten papieren bewaard bleef:

'Aan Nicolaas Beets
op zijn 70ste verjaarfeest.'

'Maar Heer! geen wintersche ouderdom' was uwe bede aan dien God, in Wien gij gelooft - en - zij werd verhoord! Het wintert noch in uw hoofd, al is het blond-zilver geworden, noch in uw hart al klopt dat rustiger dan in uw 'zwarten tijd'; het wintert evenmin om u heen; gij hebt geen opzettelijken vierdag noodig om u dat te bewijzen. Gij hebt het bewijs in U zelven, maar toch - anderen, dankbaar voor hetgeen gij hun mocht schenken, gevoelen behoefte U te toonen op 13 September 1884, hoe ver gij af zijt van het

wintersch alleen zijn. Honderden zullen zich rondom U verdringen, ja duizenden, die geheel het Vaderland vertegenwoordigen, zullen U toeroepen op iederen toon: 'Nicolaas Beets kan zeventig, kan tachtig jaar worden en meer; *winter* in den eenzamen, dorren, akelig kouden zin van dat woord, kan het *niet* worden voor hem, niet worden in hem, want des Heeren zegen, dien wij allen over hem inroepen, zal hem sterken en steunen, zal zijne jeugd steeds vernieuwen als die "des adelaars", en bij die duizenden stemmen voegt zich ook de mijne, eene stem der vriendschap, der dankbaarheid, der hoogste waardeering'.

A.L.G. Bosboom-Toussaint.

Een laatst belangrijk feit in het letterkundig leven van mevrouw Bosboom-Toussaint was wel in 1885 het voorstel van den jeugdigen Haagschen uitgever Charles Ewings - opvolger van Thieme en Stemberg - om hare gezamenlijke werken in 25 deelen uit te geven. Reeds in 1861 was hetzelfde plan door haren vriend Kruseman ontworpen, maar de vasthoudendheid van enkele uitgevers, die geen afstand van hun copijrecht doen wilden, maakte de uitvoering onmogelijk. Acht jaar later gelukte het den Arnhemschen uitgever D.A. Thieme eene verzameling der toen bestaande geschriften van haar het licht te

doen zien, als onderafdeeling van zijne ‘Nederlandsche Auteurs.’ Er was intusschen een tijd geweest, waarin de Schrijfster hare vroegere romans vergeleek ‘bij leelijke, oude koeien, die de uitgevers uit de sloot haalden, terwijl zij voor haar zelve te gering waren om aan vrienden van den stempel van v. Lennep en anderen aan te bieden.’ ‘Het waren - schreef zij - de vonken van jeugdig vuur, de bloesems van een aankomend talent. Ik hoop althans - besloot zij - dat ik er uitgegroeid ben en mijn wensch zoude 't niet zijn zoo oude kost op te disschen.’

De veel uitgebreidere uitgaaf van Ewings, welke ook grootendeels moest bevatten wat er na '69 verschenen was, zou worden voorzien van eene inleiding der Schrijfster over hare werken. Voor den reuzenarbeid van herziening en correctie der meer dan tienduizend bladzijden druks werd haar een hongerloon van ... vijfhonderd gulden toegekend! Zelve schreef zij over de geheele onderneming aan Busken Huet: ‘Ik ga bitter gebukt onder die zich noemende compleete uitgave, welke mij n.b. tot eene eer wordt aangerekend, alsof ik die eer niet liever had gegund aan mijne erfgenamen; die zouden er mogelijk nog profijt van hebben getrokken, ik - alleen maar de nadeelen en de schrikkelijke belemmering in andere werkzaamheden. De conditiën zijn bespottelijk onbe-

duidend. Ge kunt narekenen wat er al niet te doen is als men zijn werk na 30 of 40 jaar weer ziet. Men kan het geschrevene toch niet zoo laten als het is. Met de "Engelschen te Rome" en de eerste verhalen "Almagro" enz. heb ik mij in den nazomer beziggehouden en somtijds lachte ik overluid om mij zelve - en toch, après tout er zit vigueur in, er is leven in en ik kan begrijpen dat Beets, dat Potgieter in der tijd er iets in zagen wat de van der Aa's en de dames-romanschrijfsters van dat tijdperk hun niet gaven, noch beloofden.'

Over dat *herzien* van de oudste novellen door mevrouw Toussaint meen ik te mogen oordeelen na de vergelijking van de Ewings-Uitgave met de oorspronkelijke. Waar zij kon verving zij woorden aan den vreemde ontleend door goede Hollandsche, dreef het *dezelve* voor goed uit, verbeterde op menige plaats den stijl en bracht door een zuiver gekozen woord meer levendigheid in de voorstelling. Mijne slotsom was: wat al inspanning en tijd moet der ruim zeventigjarige die arbeid hebben gekost! En 'het geld verzoet den arbeid' mocht hier niet gelden. Geen wonder dat zij er 'bitter onder gebukt ging'.

Zooals bekend is, heeft mevrouw Bosboom de uitgaaf slechts voor een klein gedeelte mogen beleven, terwijl de beloofde Inleiding in de pen

is gebleven. Bovendien kon het woord ‘compleet’ niet worden toegepast, om de eenvoudige reden dat de niet herdrukte novellen nog minstens een XXVI^{ste} deel hadden kunnen vormen. Den 2^{den} April '86 - elf dagen vóór haren dood - ontving zij nog ter correctie het laatste vel van ‘Het Huis Lauernesse’. Voor zich zelve had zij niet geloofd aan het welslagen van ‘het Herkuleswerk’, zooals Ewings' uitgaaf door haar werd genoemd. Toch heeft de uitkomst haar gelogenstraft. Immers werd de serie van 25 deelen in 1888 voltooid, en, toen later de heer D. Bolle te Rotterdam eigenaar werd van het fondsartikel, zag deze er nog licht in om nog een nieuwen geïllustreerden druk op te leggen van de gezamenlijke werken van mevrouw Bosboom-Toussaint met een honderdtal platen, naar teekeningen van J. de Jong, W.H. van der Nat en W. Steelink (1898-1901).

Een onderdeel van mevrouw Bosbooms schriftelijken arbeid bleef tot hiertoe onbesproken, maar vraagt toch onze bijzondere aandacht. Dat geldt hare brieven, die bij honderden te tellen zijn. Haar idee van een brief was - zooals zij zelve schreef - ‘die eenvoudig een gesprek verving’, maar dan vaak een gesprek - zou ik er aan toe willen voegen - waarvan zij het slot niet vinden kon. ‘Wat mij altijd het moeielijkste valt -

schreef zij eens - is te eindigen als ik schrijven mag, zooals mij lief is'. Voor lezer of lezeres waren zulke brieven een bedenkelijke wissel op het gezichtsvermogen, van wege haar vliegschrift in hiërogliefvorm. Met de gedachte aan dit laatste kan ik begrijpen, hoe van Lennep er kregel over werd, dat van zijn duidelijk manuscript, ter perse gezonden voor zijn jaarboekje 'Holland', het proefblad vol fouten was, terwijl van het bijna onleesbaar handschrift van mevrouw Bosboom de correctie weinig te wenschen overliet. Voor zich zelve hechtte zij veel waarde aan brieven. 'Men moet mijne biographie - schreef zij aan Potgieter - mijn karakter of wat ook later maar samenstellen uit mijne brieven, die, al zijn ze niet voor dit doel geschreven, er toch geloof ik vrij wel toe gebruikt kunnen worden. Doch de overlevende moet het beste uit de brieven overnemen en in fragment uitgeven'. Aan dien raad getrouw heb ik vijftigtallen epistels van haar gelezen en daaruit, binnen de grenzen der kieschheid tegenover nog levende verwanten, van hare tijdgenooten datgene overgenomen, wat ik dienstig achtte tot nauwkeuriger kennis van haar persoon en hare werken.

Het uitvoerigst is hare briefwisseling uit vroeger dagen geweest met Mr. I. da Costa en uit later tijd, na de catastrophe in 'De Gids', met C^{d}. Bus-

ken Huet. Uit laatstgenoemde werd, dank zij de welwillendheid van diens zoon Gideon, een uitnemend overzicht gegeven door Mr. J.N. van Hall in ‘De Gids’ van 1905 van wat hem het belangrijkst scheen voor de kennis van het karakter en de levensbeschouwing der beminnelijke Schrijfster. Den trouwen schatbewaarders der brieven van mevrouw Bosboom kan men niet dankbaar genoeg zijn, dat zij den biograaf in staat stellen veel openbaar te maken wat anders spoorloos zou verdwenen zijn. Helaas heeft de heer Bosboom nog bij het leven zijner vrouw eene menigte brieven, die aan háár geschreven waren, verscheurd en liet hij na haar overlijden door zijn vriend Martinus Nijhoff het vernietigingswerk voltooien. Hij ging namelijk van het beginsel uit, dat brieven, die de gedachtenwisseling tusschen twee personen bevatten en dus een min of meer intiem karakter dragen, niet door den druk voor het publiek bestemd mochten worden.

Eindnoten:

1 De Amsterdamsche uitgever.
2 Nederland-Amsterdam, J.C. Loman Jr. Met een illustratie van H.J. Scholten.
3 Guldens-editie No 134. 's Gravenhage, Henri J. Stemberg.
4 Le Major Frans. Scènes de la vie Neerlandaise. Paris, E. Plon et Cie 1875.
5 London, T. Fisher Unwin 1885.
6 Leipzig, Verlag van Schulze & co [z.j.] Stockholm.
7 De Christelijke Huisvriend te Leyden, bij D. Noothoven van Goor, 1864 Het oorspronkelijk stuk komt voor onder den titel ‘Studiën der Gegenwart für die Evangelischen Länder Deutscher Zunge’ in de Protestantische Monatsblätter für innere Zeitgeschichte, onder redactie van Dr. Heinrich Gelzer, hoogleeraar te Berlijn (Eigend. Doopsgezinde bibl. te Amsterdam).
8 Hij werd later lid van het Italiaansch Parlement en hield zich als man van studie bezig met de opgravingen van Pompeji.
9 's Gravenhage, D.A. Thieme, 1879. Dr. W.P.C. Knuttel beoordeelde haar in het Weekblad De Amsterdammer van 1882. No. 285.
10 Nederland, 1880, dl. III.
11 Hiervan verscheen later een volksuitgave (Amsterdam, Tj. van Holkema) met hetzelfde portret in steendruk, omkranst door een paar gestrengelde lauwertakken. In de ‘Mannen van beteekenis’ zag haar levensschets door Jer^{o}. de Vries het licht, met een portret in steendruk op jongeren leeftijd (Haarlem, H.D Tjeenk Willink, 1886). In het uitnemend geschrift van H.L. Berckenhoff ‘J. Bosboom en A.L G. Bosboom - Toussaint’ met 17 etsen van Wm. Steelinck komt op blz. 29 nog een portret voor naar een penteekening, naar ik vermoed, op 60 jarigen leeftijd.

Karakter - Dood - In memoriam.

Hoofdstuk VII.

Vijfendertigjarig huwelijk, 3 April 1886. - Laatste huiselijk samenzijn, Zondagavond 11 April. - Bosboom en zijne vrouw als echtgenooten. - Haar karakter. - Herinneringen uit de dagen harer jeugd voor ‘De Gids’. - Haar portret door A.J. Ehnle. - Haar overlijden, 13 April '86. - Begrafenis. - Hulde van Mr. J.N. van Hall. - De ‘Katholieke Illustratie’. - Gedenksteen in den gevel der woning op de Toussaintkade en in Geertruida's geboortehuis te Alkmaar. - Haar nagelaten bijdrage voor ‘De Gids’ 1837-1886. - Monument op de Algemeene begraafplaats van 's-Gravenhage. - Mr. H.P.G. Quacks hulde. - Aanteekeningen.

Den derden April '86 vierden Bosboom en zijne vrouw hun 35jarige echtvereeniging. Hoe gelukkig eerstgenoemde in 't bijzonder, na de tijdelijke melancholie, zich gevoelde, blijke uit de weinige woorden, ontleend aan zijn brief aan C.R. Bakhuizen van den Brink: ‘Voor *haar* die altijd rekende met de onzekerheid van het leven, had elke vervulling van wenschen *dubbele* waarde. Gij kunt dus denken hoe groot hare blijdschap en hare dankbaarheid was nu wij den derden van bloeimaand j.l. mochten vieren en daarbij ons

verheugen in den meest gewenschten welstand!'

Kinderloos moge hun huwelijk gebleven zijn, toch mag de vader- en moederzorg, welke zij aan het gezin van Bosbooms vroeg gestorven tweelingbroeder Nicolaas (1862) bewezen, voorbeeldig worden genoemd. De woning van oom en tante werd voor de kinderen een tweede tehuis. Allen vonden later met eere hun weg in de maatschappij. Dit was de kroon op het hoofd van Bosboom en zijne vrouw. De weduwe overleed in September 1888.

Ter eenvoudige en dankbare herinnering aan den gevierden feestdag teekende Bosboom zelf later aan: 'Hoe gelukkig voelden wij ons en als verjeugdigd! De daaraan voorafgegane en de twee daarop volgende dagen was mijne vrouw opgewekt en moedig als ooit te voren'. Zondag den elfden April bezochten beiden de bloemententoonstelling en brachten zonder iemand den avond rustig in hunne woning door. Maar wie kon vermoeden dat het *hun laatste gezellig samenzijn* zou wezen!

Deze zoo weemoedige gedachte noopt mij van zelf om een terugblik te slaan zoowel op het welhaast afgesloten tijdperk van beider echtelijk leven, als ook op het persoonlijk karakter van haar, wier leven en werken ik in de voorafgaande hoofdstukken mocht schetsen.

Nog eens herinner ik het slotwoord der trouwplechtigheid door den bevrienden leeraar Dr. van Oosterzee gesproken: ‘Door ootmoedigheid achte de een den ander uitnemender dan zich zelven’. Hoe was het door hen ter harte genomen! Of is Bosboom niet de man geweest, die met de toewijding van zijn - ik zou bijna zeggen - vrouwelijk gemoed, een en al teederheid, voor zijne Truida heeft gezorgd; met zijn meegaand en hulpvaardig karakter door duizend kleine attenties haar leven veraangenaamd, het telkens weerkeerend lijden harer zwakke gezondheid verzacht?

En is zij het niet geweest, die met haar veerkrachtigen, mannelijken geest in de dagen van Bosbooms diepe melancholie, welke alle lust tot werken doofde, met verdubbelde inspanning arbeidde om de drukkende zorgen te verlichten en te voorzien in hetgeen de dagelijksche behoeften eischten; die naar weldadige afleiding uitzag en door het voorbeeld van eigen berusting den zielskranke tot nieuwen moed prikkelde? En bezat zij niet de innerlijke kracht om zich over verdriet, teleurstelling en moeielijkheden heen te zetten, door steeds haar taak, haren arbeid, hare roeping voor oogen te houden - terwijl zij in stilte bad?

Men vergete niet, dat zij bij haar huwelijk de

veertig op enkele maanden na had bereikt. Doch haar ‘goede, goede Bosboom’, zooals zij hem, na betrekkelijk korte dagen van kennismaking, zoo gaarne noemde, zou blijken met de daad te zijn een *goed* man als echtgenoot. Hij kon niet anders dan alles plooien naar haren wensch en wil, opdat zij buiten de uren van gezellig samenzijn, ongestoord aan haren geestesarbeid zich zou kunnen wijden, een arbeid waarvoor hij zulk een diepe vereering koesterde. Zelfs hij zou niet *wagen* op ongelegen oogenblikken in haar heiligdom binnen te komen. Haar te bewonderen in hetgeen zij uitnemends voortbracht was hem zielsbehoefte. Hij duldde dan ook geen kritiek van hare werken. En was zij in het gewone leven aan het woord, dan kende hij slechts één plicht, den plicht van te luisteren. Toen zij samen eens een bezoek brachten bij een hunner goede vrienden, en Truida te midden van hare vertelling door een der aanwezigen in de rede werd gevallen, viel Bosboom in: ‘Stil, *zij* spreekt!’ Zij harerzijds gevoelde zich met al wat in haar was aan Bosboom verbonden om zijn goed hart, zijne zelfverloochenende liefde, zijne toewijding. Met haar kleine, zachte en toch zoo vaste hand wist zij hem te leiden, waarheen zij dat liefst wenschte.

Dweepte Bosboom met de geschriften zijner vrouw, weerkeerig noemde zij hem zoo gaarne

haar negentiende-eeuwschen Rembrandt. Gold haar streven niet hetzelfde als het zijne: de verwezenlijking van het ideale op het gebied van het schoone? Vonden zij daarin niet altijd weer elkander terug, trots strijd en worsteling, teleurstelling en verdriet, al volgde ook ieder als zelfstandig karakter zijn eigen weg? Zij in haar studeercel met de pen, hij in zijn atelier met penseel en teekenstift. Slechts enkele malen in al de jaren van hun huwelijk heeft Bosboom bij hare werken een schets ontworpen; bij haar 'Gideon Florensz.', de drie novellen 'de van Beverens', 'van Cuyck' en 'Eens Konings vriend', bij de 'Brugsche vertelling' en 'Jan Pieterszoon Koen'. Maar hierbij is het ook gebleven.

Toch kon zij naar waarheid aan da Costa schrijven: 'wij hebben dit groote voorrecht, samen te mogen genieten en samenstemmend te mogen voelen al het groote en liefelijke, dat de kunst ons aanvoert - de muziek uitgesloten, die ik niet kan verdragen'.

Zoo zijn beiden elkander tot zegen geweest. Hij had in haar, zijne teergeliefde aangebedene vrouw, zijn roem en zijn trots gevonden; zij schreef openlijk in de opdracht van haar 'Alkmaarsche wees' aan hem. 'de Heer voerde U tot mij om mijn leven met licht en helderheid te verheerlijken'. Men moge niet als met een

goudschaal kunnen bepalen aan welke zijde het offer van dank aan Hooger hand het zwaarste woog, toch wensch ik voor mij de overtuiging uit te spreken, dat onze Alkmaarsche burgeres eerst door haar huwelijk met den Haagschen kunstenaar niet alleen haren blik op de menschen en de maatschappij heeft verruimd, maar ook de ontwikkeling van haar talent als Schrijfster tot volle middaghoogte gebracht. Er schuilde waarheid in het geestig woord van haar vriend, Mr. G. van Tienhoven, dat ‘zij voor Bosboom een kerk was’ - toch heeft zij méér ontvangen dan gegeven. Door haar eenzelvig, afgezonderd leven aan Alkmaars Bierkade, hoe ook door studie en noesten arbeid gewijd, en door haren niet noemenswaarden omgang met de buitenwereld moest haar zenuwachtige persoon van zelf prikkelbaarder worden in het later verkeer met anderen, die juist niet zóó dachten en wenschten en wilden als zij; en waar zij er aan gewend of juister verwend was dat in haar kleine wereld alles zich naar haar schikte, moest het haar, in ruimer kring overgeplaatst, moeilijk vallen zich te schikken in allerlei omstandigheden, die haar ongeriefelijk waren of lastig vielen. De vrees bekruipt mij dan ook, dat zij mij in den geest met een ongeloovig oog zou aanzien, indien ik beweerde dat zij ‘een gemakkelijk mensch’ is geweest.

Tegenover veel voorspoed en zegen hebben Bosboom en zijne vrouw ook moeilijke tijden doorleefd, als zij door geldelijke zorgen werden gekweld. Nu was Bosboom dan ook niet in de wieg gelegd voor minister van financiën. ‘En dan waren er nog - schreef zijne vrouw - die meenden dat wij ons rijk gewerkt hebben en *die liefst hulp kwamen vragen!* Als zij eens wisten hoe weinig het er op lijkt! De wereld ziet ons voor meer aan dan wij zijn op het punt van fortuin en dat is altijd lastig’. Gelukkig zijn er trouwe vrienden geweest, die in het verborgene hunne tijdelijke zorgen hebben verlicht.

Aan menschen zien deden zij niet veel. Ongaarne werd mevrouw Bosboom midden in hare werkzaamheid door bezoeken gestoord, al ware het van verwanten of vrienden. De Zondagavond was de laatste jaren voor de ontvangst van gasten bestemd. Aardig is de herinnering aan zulk een avond door hare Alkmaarsche vriendin, mejuffrouw M.W. Maclaine Pont, beschreven. ‘Mevrouw Bosboom nam de honneurs waar en schonk thee, klein en levendig als zij was, staande voor haar blad. Het ging goed tot zij iets hoorde dat haar belang inboezemde. Dan flikkerde er iets in haar lichtblauw oog en de trekpot was vergeten. Daar ging de steeds doorloopende straal, in de kopjes, in de melkkan, in de suikerpot, op

het blad, waar hij viel. Ten slotte als zij de ramp bemerkte, in haar verwarring, tot in haar mouw. Dit was het oogenblik waarop Bosbooms zuster, tante Bet, ingreep. ‘Och - zei Bosboom - wat heb je ook altijd die ellendige thee te schenken! De menschen lusten ze toch niet. Hier heb ik wat anders. Wie komt er bij mij een glas wijn drinken?’ ‘“Bosboom, Bosboom! - riep zij dan - het is immers nog geen tijd voor wijn?”’ ‘Wat een gekheid! Voor wijn is het altoos tijd. Als ik haar maar eerst van de thee vandaan heb, weet je!’ Nu, zij kwam spoedig genoeg, sloeg een laatsten ongelukkigen blik op het blad en liet het dan aan hare schoonzuster over.

‘En nu heb ik nog een verrassing voor je - zeide hij, gelukkig zijn doel bereikt te hebben. - ‘Ik heb wafels, en 't is niet eens kermis.’

‘“Wafels? En waar heb je die van daan?”’

‘Wel uit een schuit in 't Kanaal. Als jij langs het Kanaal loopt, kijk jij naar het Bosch, maar ik kijk naar het Kanaal of er ook wafelschuiten liggen’.

Onafscheidelijk van den huize Bosboom waren in den loop der jaren de beide dienstmaagden Aal en hare opvolgster Heintje; eerstgenoemde ‘de goede Aal’ diende in hare jeugd bij juffrouw Petronella Moens, de trouwe ziel, de zuinigheid zelve, al liet ze bij wijlen het vleesch aanbranden;

zij was het die waken mocht voor de rust van mevrouw Bosboom, als indringende bezoekers haar belaagden en die zich carrée in den weg der Koningin stelde - toen Hare Majesteit op den Zuid-Binnensingel een bezoek bracht - en zich over de vrijpostigheid verontschuldigde met een ‘ik had immers een schoone boezel aan!’ Laatstgenoemde, ‘de trouwe Heintje’, voor wie haar mevrouw haar ‘Alles’ was, maakte eens de leuke opmerking, toen zij tot tweemaal toe het aanzoek van een weduwnaar had afgeslagen: ‘Zoo lang ik het goed heb in mijn dienst, ga ik niet werken voor een man’. Een en al zorg en toewijding, toen Bosboom met een dikke wang te bed lag en gepapt moest worden, was Heintje in de weer om haren heer te helpen, ‘alsof ze van het Roode Kruis was’ schreef zijne vrouw, die met één enkele trek haar teekende: ‘Heintje heeft *hart* voor ons’ (4 Jan. '86).

Aan de teekening van mevrouw Bosbooms karakter ga een vluchtige herinnering aan haar uiterlijk vooraf, zooals dat door Ampère in de ‘Revue des Deux Mondes’ werd gegeven, nadat hij haar te Alkmaar had bezocht (1850). ‘Zij is een buitengewoon klein en lief persoontje, haar gestalte fijn en teer, de levendigheid van hare bewegingen en van hare gelaatstrekken drukken haar hartstochtelijk karakter uit. In den vertrouwe-

lijken vriendenkring ontsnapt haar de bijna kinderlijke naïeveteit, welke haar geest zoo gelukkig is geweest in al hare frischheid te bewaren, ondanks ernstige en onafgebroken studiën. Haar gelaat is niet schoon, maar fijn; in een levendig gesprek wordt het sprekend, vol leven en verkrijgt dan een bezielde schoonheid, van een geheel bijzonderen aard'.

'Zoo is zij gebleven tot haren ouderdom' - schreef mij een harer bloedverwanten. En zelve teekende zij in een harer brieven aan: 'Met gratie oud te worden is ook een kunst, waarin ik mij moet oefenen'.

Wat hare geestvermogens betreft, paarde deze geniale vrouw aan hare rijke fantasie en de buitengewone gave der intuïtie een werkkracht, als weinig menschen bezitten, in spijt van hare wankelende en krukkende gezondheid. Wie de vijf-en-twintig deelen harer geschriften met hun duizenden bladzijden druks overziet - waarlijk nog niet alles wat zij in het licht gaf - staat verbaasd, hoe zoo veel en velerlei kon worden gewrocht in één menschenleven, dat physiek een aaneenschakeling was van allerlei ongesteldheden, binnenkoortsen, hoofdpijn, lusteloosheid en apathie, sint-anthonievuur, rheumatische pijnen in de leden en de polsen, kinderziekte op ruim vijftigjarigen leeftijd, slapeloosheid enz. Daarbij kwam hoe zij

zelve gevoelde dat hare zenuwzwakte, lastig en verhinderend om te werken, niet als ziekte kon gelden. ‘Bosboom had ook wel last van zijne zenuwen, maar die werkte en sjouwde maar voort tot hij niet meer kon’. Bovendien was nu en dan haar grootste innerlijke strijd, dat zij niet kon werken wat zij wilde. Wie het haar belette? ‘Geen menschen altoos, het waren - schreef zij - beletselen van buiten en van binnen, maar waar zij niets tegen vermocht’.

Gelukkig hielpen haar onverdoofbare behoefte aan studie, haar doorzettende geest en haar stalen volharding er haar telkens weer op en deden haar den gebroken draad van den arbeid weder opvatten. En wijdde zij zich eenmaal aan een belangrijk historisch onderwerp, dat al hare inspanning eischte, dan kon zij ‘maanden lang - naar zij zelve verzekerde - als cellulair geconfineerd op hare studiekamer doorbrengen en was het een evenement als zij beneden of als zij eens de deur uitkwam’. Er bestond dan niets voor haar buiten de personen, wier leven en werken zij poogde te doorgronden. ‘Ik heb dezen winter - lees ik in een brief van 23 Maart '53 - geheel alleen gewerkt aan mijn “Leycester” (het laatste tijdperk van zijn verblijf in Nederland), dat meer en meer *mijn* Leycester wordt. Ik leef er nu maar mee als Ingres met zijne portretten.

“Madame, je peins pour moi, et non pour vous”. Het publiek moet dan maar weten of het al dan niet er pleizier in heeft’. Van zelf had hare langdurige inspanning uitputting tengevolge. De eisch van ontspanning deed zich dan in dubbele mate gelden. Toen in '45 het eerste deel van haar ‘Leycester’ af was, schreef zij aan Beets: ‘Ik heb een groot gedeelte van den winter in Amsterdam gezworven; ik had behoefte aan afwisseling, aan vroolijkheid, aan geruisch.... Van uw tegenwoordig standpunt - liet zij ondeugend volgen - glimlacht gij wellicht over zulk een behoefte, maar toch; een dichter begrijpt alles, zelfs wat hij niet medevoelt. Nu ben ik weer gansch Leycester en gun mij rust noch uitspanning vóór dat ik mijn 30 vel heb afgeleverd. Ik schrik zelfs voor den omvang van een werk, dat ik toch niet opofferen wil aan de driftige eischen van een uitgever en van sommige lezers die haast hebben het einde te weten’ (Maart '45).

Er waren er, die onze Nederlandsche romancière voor een *geleerde* hielden, maar zij had zelfkennis te over om die onderscheiding af te wijzen. ‘Ik ben toch eigenlijk niets dan femme d'esprit et d'imagination. Ik ben een wezen van fantasie, van denken ook wel, maar de studie is alleen mijn lust - uit plicht - als ik historie geven moet. 't Is niet mijn element. Fantasie is -

denk ik - het grootste deel van mijn talent'. Voor zich zelve was zij zoo doordrongen van de kracht harer intuïtie, dat zij eens aan da Costa verklaarde als motto aan het hoofd van haren 'Leycester' dit ééne woord *intuïtie* te hebben willen plaatsen, ware het niet dat zij de beschuldiging vreesde 'van maar op den tast te werken', 'en daartoe - schreef zij - maak ik toch waarlijk te veel studie van dien roman'.

Wat hare fantasie betrof, deze speelde haar wel eens parten, in zoo ver de verbeelding er haar toe leidde menschen te idealiseeren, zoowel in hare historische romans als in hare uitbeelding van personen, die zij in eigen kring of daarbuiten ontmoette. In haar oordeelen ten gunste of ten ongunste over anderen was zij dikwijls afhankelijk van het wisselende in haar eigen stemming, die zij door haar overprikkeld zenuwgestel niet altijd meester was.

Doch deze zwakheid daargelaten mag ik met den hoogleeraar Dr. van Oosterzee in zijne voorlezing over 'de vrouw in de literatuur', waar hij de rij der Schrijfsters besluit met mevrouw Bosboom-Toussaint, deze warme hulde herhalen: 'Zegt mij wat gij het meest in haar waardeert de scientie of de conscientie, de gave der divinatie of die der intuïtie; de kloekheid van geest of de diepte van gemoed; de soliditeit van den

inhoud of de plastiek van den vorm; de lenigheid van dat talent, in één woord, of de vastheid van dat geloof, bij zooveel zwakheid des lichaams betoond, ontwikkeld, gehandhaafd. De nakomelingschap zal allermeest een woord van eerbiedige bewondering over hebben voor het karakter en het hart eener Schrijfster, die zich geen oogenblik door de ongenade van den wisselenden tijdgeest verleiden liet om te breken met hare heiligste levensbeginselen, en met een oog op haar verleden zonder overdrijving de zinspreuk van haren van Cuyck de hare mocht noemen: “de conscientie is mij te machtig”’.

Toch had zij dit gebrek van een harer deugden, dat haar diep geworteld gevoel van zelfstandigheid haar bijna onvatbaar maakte om onder den invloed der kritiek ‘zich te *herzien*’. Zij was nu eenmaal zich zelf en wilde zich zelf blijven.

Afgescheiden van het rijke literaire leven, dat zij voor zich zelve op haar kamer kon leiden, mocht zij in de Hofstad veel meer dan te Alkmaar vinden wat tot afleiding en uitspanning dienstbaar was. Met dat al is zij toch nooit een echte burgeres van Zuidhollands hoofdstad geworden. ‘Hoe arm en koud is het hier in het rijke, vorstelijke 's Gravenhage aan alles waaraan mijn geest en gemoed behoefte heeft’ - luidde hare klacht. ‘Ik voel mij met Hofdijk een Kennemersche in 't hart.’

In de wereld, onder de menschen bij al de drukten der samenleving heeft zij zich nooit veel bewogen; dit was haar te vermoeiend. In stille, gezellige kringen verkeerde zij gaarne en om haar natuurlijken eenvoud werd zij in den omgang hoog gewaardeerd. Afleiding en uitspanning vond zij nu eens in den kring van Bosbooms intimi, dan weder in den Schouwburg, waar zij de Italiaansche tragédienne Adelaide Ristori of den Franschen tooneelspeler Coquelin hoorde - 'al was het schandelijk duur, 6 gulden het parket! Er moest een spaarduitje voor springen' - of de Zuidhollandsche tooneelisten in den Markies de la Seiglière; nu eens genoot zij op een feestavond der leden van Pulchri van de vis comica en de satire in woord en beeld - 'lachen is gezond; ik sliep er best op' - dan weder van het gezellig verkeer met Bosboom zelf, wiens gezonde humor, wiens fijne geest van opmerking over kunst en helder oordeel over menig letterkundig voortbrengsel haar altijd een welkome verkwikking waren na ernstige studie; maar afleiding en uitspanning boven al, wanneer beiden de welkome gasten waren der vrienden van Tienhoven op de villa Erica aan den ingang der verrukkelijke Scheveningsche boschjes, of bij de familie Jhr. van Rappard op Dynselburg bij Soesterberg, met zijne denne- en sparrebosschen, stil maar heerlijk in de gezonde lucht, waar zij

kon mijmeren onder de donkere boomen en luisteren naar het suizen van den wind en den geur der harsdragers opsnuiven', of bij de vrienden Hacke van Mijnden op Eikenrode onder Loosdrecht, of bij de familie Boxman te Oudwijk bij Utrecht; of als beiden - maar dit gebeurde zeer zelden - op een uitstapje buitenslands het hart ophaalden aan natuur en kunst, of eindelijk als zij hem vergezelde op uitstapjes voor zijne studies. Zoo bleef de herinnering aan Hoorn uit een harer laatste levensjaren (1880) bewaard in een brief, waar zij schreef: ''s Morgens om 6 uur zat Bosboom al op het Doelenplein om studies te maken en was den geheelen dag zoo bezig; verrukt van de steegjes en poortjes, zóó antiek en bouwvallig dat het soms is of de huisjes U op het hoofd zullen rollen, maar zulks is voor een schilder verrukkelijk. Het Stadhuis, de Doelen - alles leverde stof, behalve nog de kerken. Na 12 dagen was hij nauwelijks voldaan, maar hij kon toch tevreden zijn met zijn oogst van studiën en schetsen (3 September).'

Geertruida's leven had overigens uitwendig een kalm verloop gehad, waar het zich tusschen Alkmaar, Harlingen, Hoorn, Amsterdam en 's Gravenhage bewoog en zij in eerst- en laatstgenoemde stad het grootste deel van haren tijd al lezende, studeerende en schrijvende op hare kamer mocht

doorbrengen. Maar inwendig was het zoo geheel anders. Niet zonder een glimlach kon zij kennis nemen van haar eenvoudig levensbericht in het Conversationslexicon van Brockhaus; ‘zoo zonder eenige bijzondere gebeurtenis.’ ‘En toch - schreef zij - zooveel is er innerlijk doorleefd. - Zulke diepe smart - zulke aangrijpende schokken - dikwerf zulk een sterk maar vermomd martelaarschap! Dat ik dit alleen heb doorgemaakt en nog leef, dank ik aan den steun en de hulpe Gods, die mij altijd weer oprichtte en mijne kracht vernieuwde.’

Als jong meisje was zij blijhartig van nature; in later jaren hebben het minder gelukkig huiselijk verkeer, haar afgezonderd leven en het verbroken engagement een verre van opwekkenden en opvroolijkenden invloed op hare doorgaande stemming gehad. Toen in Dec. '48 de kunstschilder Ehnle haar portret zou teekenen, schreef zij: ‘hij zal mij treffen, hoewel hij niet gelukkig is, daar anderen hem de schuld geven van *het malaise, dat leesbaar is op mijne trekken*’[1]. Toch bleef in haar wel degelijk de behoefte aan lach en luim zich onder allen ernst doen gevoelen. Bij de wetenschap dat men in haar tijd een vrouw van meer dan gewone ontwikkeling een ‘blauwkous’ noemde, sprak zij eens voor haren vriend van Lennep zich openhartig uit in

deze confessie: '*Gij* weet althans dat ik de blauwe nuance alleen draag uit noodzakelijkheid en dat ik, ondanks deze, mij altijd liever omringd zou zien van geestige en vroolijke vrienden als gij dan van drooge folianten, altijd te zwaar om op te tillen en droog als het leer, dat ze dekt'. Als Sint Nicolaas naderde, kon zij al verlangen naar zijn almanak om de verzen van den Schoolmeester, waarmede zij zich kostelijk amuseerde ('56). 'Ik ben blij - luidt een andere brief - dat gij uw "Holland" zoo met aardigheden illustreert; ik lees ze en zie ze zoo graag en toch - ze te geven is mij onmogelijk. Ik benijd U dat. Wanneer zal ik nu een zeer gewenschte illustratie voor mijn jaarboekje mogen zien? Of wacht gij eerst vroolijke buien af? Ernst krijg ik bij menigte - aan grafmijmeringen en andere sombere levensof doodsbeschouwingen mankeert het mij niet, ook niet aan oden aan zon, maan en sterren; minneliedjes komen ook nog al op; maar de bonne of joviale poëzie of proza blijft weg. Moeten onze dames dan altijd met lange gezichten zitten kijken in mijn boekje? Ik hoop toch, dat gij de courtoisie zult hebben het te beletten.' En had diezelfde ernstige vrouw in hare vroolijkheid niet iets kinderlijks en naïefs behouden?

Toen van Lennep haar voor den 'Almanak voor het Schoone en Goede' zijn beide versjes 'De[2]

vader aan zijn eenig zoontjen' en 'de twee grasmaaiers' had gezonden en laatstgenoemd gedicht, waarin Hans met zijn vaatje kruit de lucht invliegt, met verlies van het eene been dat bij Harmen achterblijft, den dichter zelven in zijn onverstoorbare luim aan Van Speyk had doen denken, antwoordde Geertruida met hartelijken dank: 'Ik heb gelachen dat de tranen mij over de oogen liepen. Eerst dacht ik uw brief lezende: de dood van Van Speyk is vreeselijk oud, maar à la van Speyk - dat is wat anders. En dat ééne been heeft mij niets akelig gemaakt. En dat is wel de proef op de som, want op het punt van akeligheid ben ik zeer chatouilleux. Daar er verder - besloot zij - in "het Schoone en Goede" geen stof tot lachen is, twijfel ik niet of allen zal deze bijdrage welkom zijn.'

Toen in het voorjaar van '61 haar Groningsche vriend de hoogleeraar Dr. P. Hofstede de Groot, zijn geschriftje 'Mededeelingen over Matthias Claudius' ten geschenke zond, schreef zij in hare dankbetuiging voor de nadere kennismaking met dien 'Duitschen Christelijken Humorist' - die bij name en den algemeenen roep zijner geschriften haar tot hiertoe meer bekend was dan in zijn leven en werken - dat de lezing van het boekske zoo zeer hare sympathie had gewekt. 'Ik ben van degenen - vervolgde zij - die den godsdienst

allerminst omhangen willen zien met een droef treurkleed, noch die er een koud abstrakt begrip van zouden willen maken, in plaats van tot een levenwekkend, bezielend, alles verhelderend, *alles vervroolijkend* element. Ik begrijp mij zelfs geen *waar* Christen als kniezer en suffer; de *heitere* Duitscher met zijne liefde voor de natuur en voor levenslust is mij dus van harte welkom, en ik blijf U dankbaar mij in zijn gezelschap te hebben gebracht' (17 April).

Zoo bleef zij in haar godsdienstig leven bewaard voor al het zuurkijkende, al het stramme en stroeve, al het stugge, steile en starre, dat - aan ware vroomheid vreemd - eer afstoot dan aantrekt. Aan alle onnatuur in de dingen des geestes was zij vreemd. Gezonde humor, bij wisseling van lach en traan, bleef haar lief. Wat onder gezelligen kout in intiemen kring haar geest opwekte en haar vernuft prikkelde, dat genoot zij met volle teugen. Het kon haren ernst niet schaden. Toch heeft ook zij bij wijlen uren en oogenblikken van levensmoeheid gekend, getuige haar brief aan da Costa onder den indruk van het overlijden van Willem de Clercq, dien zij liefhad met eerbiedige bewondering, en wiens teerheid voor haar iets vaderlijks had, dat haar onuitsprekelijk aan hem hechtte. 'Na zijn dood - schreef zij - kan ik beter dan ooit begrijpen het verlangen naar

de Eeuwigheid, als zulke vrienden ons daar wachten. Ik voor mij wil wel leven omdat God het goed vindt, maar ik kan toch soms zeer, zeer moede zijn, en verlangend uitzien naar wat Hoogers en Beters dan het leven hier. Intusschen daarvan zal ook wel zijn wat het wezen moet en het ontbreekt mij niet aan resignatie. Ook weet ik waar kracht gezocht moet worden en te vinden is in alle zwakheid, en ik kan dankbaar terugzien op dit jaar, waarin mij sterkte gewierd die ik nooit had durven hopen' ('44).

Zij leed ook nu en dan aan apathie. 'Of ik die kenne! - schreef zij aan da Costa - Men behoeft geen dichter te zijn om die kwaal te ondervinden, hoewel ik geloof dat, naar de hoogte waartoe de ziel zich kan verheffen, ook de diepte is te berekenen, waarin de afmatting haar later neerwerpt. 't Is dan of de akeligste verschijning zich van ons heeft meester gemaakt; in zulke momenten zou men de schokken der smart zelfs van een ruwen aanval noodig hebben om weer tot voelen en werken bekwaam te zijn.' Maar onder alle wisseling van stemming was en bleef zij een diep religieuse natuur, zich helder bewust dat al hare gaven en krachten haar van Hooger hand geschonken waren, en zij er de verantwoording voor droeg door er winste mee te doen en te werken zoolang het dag was. 'Ik heb het talent

mij zelve niet gegeven en ik kan het mij zelve niet behouden; 't is mij niet op de Nederlandsche Bank verzekerd, en ik zie op tot Hem, die de macht heeft steeds mijne jeugd te vernieuwen en mij staande te houden tot ik het hoofd nederleg, in afwachting van die Eeuwige jeugd, waaraan ik geloof en die heerlijker zal zijn dan al het voorbijgaande.'

'In de beproevingen - schreef zij aan van Oosterzee - voelen wij van Gods hand niet slechts de slaande, maar ook de sterkende aanraking en dus - den moed niet verloren! De Heer is nabij, die het goed kan maken met wat Hij wil. Bij den dag leven is het veiligste; ik verdiep mij niet in mogelijke smarten. Elke dag heeft genoeg aan zijn eigen kwaad.' 'O - vervolgde zij - de menschen weten niet wat een rijkdom het *geloof* is ook voor den geest, eeuwige bron van licht en kracht. Zonder God in de wereld, in *deze* wereld, die alleen dragelijk is als men de hope heeft op eene andere, dat is mij ondenkbaar. Ondanks alle mijne antipapistische antipathiën school ik dan nog liever in de schaduw der Katholieke kerk, met overziening van hare bijvoegselen; dan heeft men ten minste grond onder de voeten en een hemel boven zich.'

Toch in weerwil van haar vromen, godsdienstigen zin, waarvan bovenstaande gedachten ge-

tuigen, werd zij in haar vrije, gezonde, geestelijke ademhaling voor een deel belemmerd door het keurslijf harer Protestantsch-bijbelsche dogmatiek. In de trouw daaraan zag zij hare roeping vervuld, als zij met al de kracht harer geloofsbelijdenis gelijk een wachteres op Sions muren 'gevaar, gevaar' kon roepen, waar de Roomsch Katholieke kerk conscientiedwang wilde oefenen op andersdenkenden en de in haar oog ongeloovigen verketteren. Wat intusschen hare eigene dogmatiek betreft, was zij milder dan de strenge volgeling van Calvijn, getuige dat zij aan da Costa schreef, hoe zij wel eens uit de zestiende eeuw hare pijlen had willen richten tegen onze negentiende. 'Men is toch waarlijk noch wijzer, noch christelijker, noch verdraagzamer dan in de twisten der Contra-Remonstranten tegen de Remonstranten. Naar mijn gevoel van recht hebben eerstgenoemden gelijk dat zij hunne kerk beschermen wilden, al komt het mij voor, dat het leerstuk der praedestinatie in al zijne hardheid niet behoefde geleerd en bovenal door menschen op menschen niet moest toegepast worden'.

'Eene streng orthodoxe Calviniste heeft de kritiek mij genoemd - schreef zij eenige jaren later. - Welnu! Ik accepteer de benaming, voor zooveel het mijne denkwijze en mijn hart betreft, maar wat de vormen aangaat, verwerp ik haar als

onrechtvaardig, want ik heb nergens gezien dat steilheid en onmeegevendheid goed werken. De mantel van Tartuffe is een schadelijk kleed, juist omdat ieder huichelaar het kan omhangen en er de wereld mee kan bedriegen (1874).'

Zij vond bovendien den strijd der Protestantsche Christenen onderling te treurig om er het oog op te houden. 'Ik weet wel - luidt haar brief aan den Kampenschen leeraar C. Mulder - de Heer heeft gezegd, dat er verdeeldheid moest komen om Zijnen naam, maar die moet zich toch eenmaal in harmonie oplossen, dunkt mij, en 't komt mij voor, dat de partijen niet precies den weg inslaan, die daartoe leidt. Wat mij betreft, ik geloof in den Heere Christus als mijn eenigen Verlosser en Zaligmaker - en hoop in dat geloof te sterven ... ik zoek en vind mijn troost en mijn geestelijk voedsel in mijn Bijbel en tracht te houden wat het mijne is - niet zonder strijd - maar ook die strijd zal zijn nut hebben'.

Bekend is haar weerzin tegen het Ultramontanisme en zijne aanhangers. 'Zoo'n Schaepman b.v. - schreef zij aan Huet - die zoo onbeschaamd alles ignoreert wat de zijnen eenmaal hier gepleegd hebben - en die te *Alkmaar* (te Alkmaar!) durft klagen over de verdrukking van de Katholieken (de Ultramontanen mocht hij zeggen). Wat mij dierbaar is misvormt en smaadt

hij ten voordeele van zijne zaak. Als *ik* hem het land kon uitjagen, bleef hij er niet in; dat verzeker ik U'. En was niet het monsterverbond van Ultramontaan en Anti-revolutionair haar een doodelijke ergernis! 'En als ik nu - vervolgde zij aan denzelfden Parijschen vriend - over dien gruwel begon van een Kuyper, die met zijne automaten van Anti-revolutionairen verbond maakt met de vergiftigers onzer historie, dan zoudt gij schateren, vrees ik' (19 Jan. '85).

Het was een sprekende karaktertrek in mevrouw Bosboom, dat zij steeds waar het pas gaf in hare werken het onomwonden heeft gelaakt als de geestelijke leiders op de doolwegen der politiek traden, als zij verkiezingsagenten werden.

In vroeger tijd heeft mevrouw Bosboom de gedachte om hare mémoires te schrijven verre van zich geworpen, zooals nog duidelijk blijkt uit haar schrijven aan Huet; toch is zij er later van teruggekomen. In den 'Nederlandschen Spectator' van 17 April 1886 lezen wij: 'Drie dagen vóór haren dood besprak zij met een vertrouwden vriend (uit den Haag) een tot uitvoering gerijpt lievelingsdenkbeeld, het opteekenen van hare herinneringen, in welke zij hare ontwikkeling als auteur en het ontstaan van hare geschriften te midden van het tijdvak, dat zij doorleefde en waarvan zij een aanmerkelijk deel was, wilde op

schrift stellen. Reeds was zij aan een gedeelte daarvan bezig en bestemde voor den vijftigjarigen ‘Gids’ de schildering van hare kennismaking met Beets door bemiddeling van Potgieter. Reeds was onze verwachting gespannen en vermeide zich in de gedachte, - de herinneringen van zulk eene vrouw. Toen brak onvoorziens dat rijke leven af, om ons niets te laten dan dit woord: ‘herinneringen!’

‘De ochtend toch na den stillen huiselijken avond van den elfden April '86 - in den aanvang van dit hoofdstuk herdacht - ‘voerde - zooals Bosboom zelf later schreef - den dood in zijnen schoot,’ maar ook ‘den Eeuwigen Morgen, op welken zijne teergeliefde vrouw, onder alles, steeds haren blik hield gevestigd’.

De droevige herinnering aan haar onverwacht einde bleef wel 't best bewaard in een brief van Bosboom aan Dr. Wilkens te Kalksburg bij Weenen, een der trouwste vrienden van hen beiden. ‘Onze zalig ontslapene - schreef hij - heeft, God dank! geen lang lichamelijk lijden gehad. Maandagochtend (12 uur) kwam zij op haren gewonen tijd beneden. Zij voelde zich onwel en pijnlijk; een uur later moest zij zich nog naar boven naar hare schrijfkamer begeven; warmte noch rust baatte en al spoedig daarop hielp ik haar te bed; onder aanhoudende, soms nòg klimmende pijnen

en benauwdheden namen de levensgeesten meer en meer af, en toen zij gaande weg wat rustiger scheen te worden en ik mij soms vleide of een weldadige slaap haar ten goede mocht komen; toen ontsliep zij, toen was zij over het lijden heengevoerd. Dat was den volgenden namiddag omstreeks 3 uur (dinsdag 13 dezer). Weinig uren later, onder het dalend zonlicht, volbracht ik met de hulp van onze trouwe dienstmaagd en dier zuster den laatsten liefdeplicht aan haar stoffelijk overschot. Als Haar trouwe Johannes vouwde ik daarop Hare engelachtige fijne handjes over de Lijkwâ samen. Wat was zij toen schoon! - Als een rustig, engelachtig wezen lag zij daar neder met bloemen rondom haar heen gestrooid'.

Den 17den April werd het stoffelijk overschot op de Algemeene begraafplaats ter ruste gelegd. Al wat de Hofstad op het gebied van kunsten en wetenschappen binnen hare muren telde, de kern van onze letterkundigen, waarvan velen van buiten de stad gekomen waren, en een talrijke schare van vrienden en vereerders hadden zich op den doodenakker vereenigd om getuige te zijn van de uitvaart der gevierde vrouw. Uit naam van 'Oefening kweekt Kennis' en de 'Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde' brachten Arnold Ising en Dr. Jan ten Brink een waardige hulde aan haar, die een sieraad en een eere was ge-

weest voor onze vaderlandsche letteren; haar oude vriend Beynen herdacht haar ‘nobele persoonlijkheid, een vorstin in haar werk, toch ootmoedig en nederig van harte, eene meesteres, eene leerares *voor het volk, dat zij innig liefhad*.’ Op dit laatste woord werd door Mr. J.N. van Hall uit naam der Gidsredactie nog eens alle nadruk gelegd in zijne herinnering: ‘Nederland is te klein om ook de verdienstelijkste voortbrengselen naar waarde te schatten, maar wat het heeft, geeft het en het draagt zijn verdienstelijken kinderen een liefdevol hart toe. En wie verdient dat meer dan zij, die gedurende haar lange leven tot op den laatsten dag gewerkt heeft, ten dienste en ten zegen van *het Nederlandsche Volk?* Zij heeft ondanks alles op dat Volk gehoopt, in dat Volk geloofd. Dit vlocht een band door haar leven, dien de dood niet kon breken. Van de geschriften, die deze tengere, zwakke vrouw ons heeft nagelaten, zal een kracht blijven uitgaan ter versterking, ter bemoediging, zoo noodig tot verzoening. In de dagen van strijd, die wij beleven, hebben wij een geest als die haar bezielde nog zoo noodig. Wij wilden, wij konden haar nog haast niet missen. Waar dit echter anders besloten is, kunnen wij slechts den wensch uitspreken, dat haar geest in ons midden moge blijven leven’.

Op niemand kon de ontroerende hulde een

dieperen indruk maken dan op den echtgenoot der ontslapene en met hem op het viertal zonen van zijn overleden tweelingbroeder, die, als halfweezen achtergebleven, gedurende zooveel jaren de ondubbelzinnige blijken der trouwe zorg en liefde van hunne zielsgoede tante hadden mogen ontvangen. Een hunner, de heer Bosboom, kaptein van het Indische leger, sprak zijn oom een woord van bemoediging toe en betuigde uit naam der familie aan alle aanwezigen zijnen dank voor de laatste eer, aan de geliefde doode bewezen.

Eigenaardig werd de afgestorvene herdacht in de Katholieke Illustratie, met portret, door Mathilde. Haar slotwoord luidde: 'Al hebben de katholieken geen reden om zich te verheugen over de wijze, waarop Mevrouw Bosboom-Toussaint hen in vele harer werken behandelde, toch zullen zij, nu haar graf zoo pas gesloten is, deze dwalingen liever toeschrijven aan de vooroordeelen, waarvan zij van jongsaf omringd was en waarboven zij zich nooit geheel kon verheffen, om slechts hulde te brengen aan hare groote talenten en haar vlekkeloos leven, dat duidelijker dan vele woorden bewijst, hoe goed ook bij een vrouw groote begaafdheden kunnen gepaard gaan met stille huiselijke deugden.' Bij deze laatste woorden teekende Bosboom in het aan hem gezonden present-exemplaar aan:'Hier schrijft Mathilde de méést volkomen waarheid.'

Een treffende hulde schreef de hoogleeraar Mr. H.P.G. Quack in ‘De Gids’ van Mei '86, waaraan slechts deze regelen worden ontleend: ‘Zij was zoo ouderwetsch Hollandsch vroom: ootmoedig en eenvoudig. En toch was zij fier. Want boven alles was zij kunstenares in den hoogsten zin van het woord. Was zij groot in haar goedheid, wist zij door voorbeeld te toonen, dat dienen de taak der vrouw moet zijn, zij wist toch ook te regeeren. Zij was bescheiden, maar ook hooghartig. De schuchtere vrouw kon zoo heldhaftig gebieden. In bondige redenen werd het goed recht van het ideaal dan door haar gehandhaafd. Met stemverheffing wist ze dan te spreken, en, zelve gewoon te huldigen, vroeg zij hulde voor Hollands kunst. In het bewustzijn van haar smetteloozen naam was zij moedig tot onverschrokkenheid toe. Haar wilskracht en volharding deden verzwakking vlieden. Zij wist dat zij eene “missie” te vervullen had en leefde dienovereenkomstig.’ Opziende tot haar portret, dat de Schrijver in zijne verbeelding zag geplaatst in het Rijksmuseum onzer Hollandsche Kunst, besloot hij: ‘O, mijn Volk’ - zoo schijnen haar lippen te zeggen - ‘blijf uw schoon verleden gedenken. Zoek iets anders en degelijkers, ook in uw letterkunde, dan schuim en wind. Offer niet aan banaliteit en vulgariteit. Vlied het rijk der gemeenheid. Drink u geen roes

aan onbeduidendheid. Heb niet lief het vluchtige, het middelmatige, het flauwe, het oppervlakkige, het karakterlooze. Laat u door geen klinkklank verleiden. Maar wees u zelf. Blijf waarlijk leven. Doet gij dit beslist en met bewustzijn, wees dan niet bekommerd of droefgeestig. Zijt weder blijmoedig omdat gij krachtig zijt. Hanteer de vreugde, zoolang de smart wil borgen'.

Bosboom liet op de hardsteenen zerk boven het graf de woorden griffelen:

Hier rust
Anna Louisa Geertruida
Toussaint
Mijn teergeliefde, aangebedene
Vrouw,
Mijn roem en mijn trots.

Den eersten December daarop volgende zou in 'De Gids' ter gelegenheid van het gouden feest van dit tijdschrift (1837-1886) het letterkundig testament van mevrouw Bosboom, het uit den laatsten tijd van haar leven dagteekenend gedeelte harer mémoires 'Uit de dagen harer jeugd' het licht zien. De heer Bosboom had ze reeds in Mei aan de Redactie toegezonden; zijn brief, ter begeleiding van het manuscript eindigde aldus:

'Enkele weken slechts na het schrijven dezer

Herinneringen (de eenige voltooide) is de vereerde Schrijfster, mijne teêrgeliefde vrouw, ontslapen, en alzoo worden deze bladen thans als uit de hand onzer lieve doode U toegereikt'.

Na de verschijning ervan schreef de heer J. Bosboom aan Mr. J.N. van Hall:

'De conscientie en de piëtiet, waarmee dit laatste handschrift van mijne vrouw door U is afgeschreven en verzorgd geworden, heeft mijn *besluit bepaald* om "het hoornen kaftje met het kostbaar manuscript dat U dierbaar was geworden als een *reliquie*" aan U af te staan. Neem het aan als ware het U toegekend geworden door Haar, zooals dit thans wordt gedaan door mij'.

Jan. 1887.

Het volgend jaar werd op den sterfdag door de Haagsche vroedschap, op voorstel van haren burgemeester, in den gevel van het huis op de Veenlaan een gedenksteen geplaatst, met deze eenvoudige inscriptie:

Hier woonde en stierf
op 13 April 1886
A.L.G. Bosboom-Toussaint.

Mr. J.G. Patijn richtte bij die gelegenheid tot den echtgenoot een korte toespraak, waaraan deze woorden mogen worden ontleend: 'De naam van

mevrouw Bosboom-Toussaint zal blijven voortleven, zoo lang er zullen worden gevonden, die adeldom van geest, eenvoud, vroomheid en fierheid van hart, zeldzame gaven en weinig geevenaarde kunstontwikkeling op letterkundig gebied weten te waardeeren. Hare werken zullen als monumenten worden geschat van het beste en edelste, wat in deze eeuw op literarisch terrein door onze Nederlandsche vrouwen werd geleverd'.

De aloude Veenlaan werd herdoopt in Toussaintkade. Twee jaar later besloot Alkmaars vroedschap een soortgelijke hulde aan hare eereburgeres te brengen, door in den gevel van het derde huis op de Mient een gedenksteen te laten aanbrengen, waarin stond gegrift:

In dit huis is
A.L.G.
Bosboom
Toussaint
op 16 September
1812
geboren.

Tusschen de data van beide laatstgenoemde huldeblijken vond op een zachten najaarsmorgen, 18 September 1887, op het kerkhof aan het Kanaal te 's Gravenhage de onthulling plaats van het monument vóór den breedgetakten met klimop

begroeiden abeel, onder welks schaduw het stoffelijk overschot van mevrouw Bosboom rust. Van mevrouw Barones van Tienhoven-Hacke en mevrouw Quack - van Heukelom was het plan uitgegaan om met mevrouw Jhr. Röell - de Beaufort, mevrouw Barones van Wassenaer Catwijck - Hofman, mevrouw Jhr. Schorer - Pické en mevrouw Barones d'Aulnis de Bourouill - Twiss, tal van Nederlandsche vrouwen uit te noodigen om haren stoffelijken steun in dezen te verleenen.

Het ontwerp was in overleg met Bosboom gemaakt door de heeren Bart van Hove en B. Springer. Het gedenkteeken is uit Ecaussine-steen opgetrokken. Boven het voetstuk staat in een nis de muze met gebogen hoofd, van blauw geaderd marmer, de lier opgeheven in de linkerhand, rustend tegen den schouder. Het gelaat, den blik op het graf gericht, drukt smart en gelatenheid uit; de ontbloote rechterarm strekt de hand uit om palmen te strooien op de zerk. De dubbele zwart granieten zuilen aan weerszijden van de nis dragen een uit arduinsteen gehouwen lijst met fronton, waarin rechts en links omfloersde geniussen ten teeken van rouw en waarboven een vergulde ster flonkert. Boven de nis met gulden cijfers de jaartallen 1812-1886. Op het voetstuk boven den grafsteen zijn in een wit marmeren steen de woorden gegrift:

Hulde
van Nederlandsche vrouwen
aan
A.L.G. Bosboom-Toussaint.

De hoogleeraar Quack richtte het woord tot den heer Bosboom en herinnerde hem, dat zijne echtgenoote zich het schoonst en onvergankelijkst aandenken had gesticht in het gemoed harer vereerders. Men had echter een zichtbaar teeken willen stellen, dat de Nederlandsche vrouwen haar niet vergaten. ‘Hare werken zullen blijven ook voor volgende geslachten. Zij behooren tot de Hollandsche natie, de kloeke hoofdfiguren uit het verleden van wie zij 't liefst zich omringd zag. Uit de lijst van den tijd komen die tot ons, de figuren uit “Het huis Lauernesse”, “Gideon Florensz.”, “De Delftsche wonderdokter”, beelden van nederigheid, ootmoed en Christelijken zin, die ons altijd wezen naar boven. Hare beelden doen mij denken aan eene onsterfelijke plaats bij Pascal. Daar onderscheidt de groote denker op den eersten rang het lichaam in de ruimte, al wat op de aarde is en aan den hemel; maar al die zichtbare stof verbleekt bij de gedachte aan den menschelijken geest, welke de ruimte doorvliegt en slechts op de tweede rij zijne plaats inneemt; doch machtiger dan dit alles is de zich zelf verloochenende

liefde. Daarvoor had de tengere vrouw met haar rijk gemoedsleven altijd geleefd in haar werk; haar geestesarbeid zal daarom voortleven tot het verre nageslacht.'

Toen het omhulsel was verwijderd, besloot Spreker, bij de overdracht van het monument aan den echtgenoot, met te wijzen op 'de lichtende ster, welke als *Stella Vesperis* allen, die tegenwoordig waren, met weemoedige herinneringen vervulde, doch ook als de *Morgenster* met nieuwen levenslust bezielde, met moed en hope voor de toekomst van ons dierbaar Vaderland'.

Daarna getuigde Max Rooses uit Antwerpen, 'hoe hij in de edele vrouwe altijd had geëerd den hoogen ernst in hare kunst en den hoogen ernst in haar leven. In de diepe gedachten, neergelegd in hare werken, had zij zich zelve een gedenkteeken gesticht.' 'Haar streven naar beter, naar hooger leven had weerklank gevonden in Nederland. Haar mannelijk voorbeeld in de vervulling der moeilijke levensplichten - besloot hij - spore ons aan, zoolang Noord- en Zuid-Nederlandsche harten samenkloppen, om haar na te volgen'.

Bosboom, diep ontroerd door zulk een huldebewijs, zoowel bij het hooren van het gesproken woord als bij de aanschouwing van het monument, sprak een eenvoudig woord van dank aan allen - in

't bijzonder aan de Nederlandsche vrouwen - voor de eer aan ‘onze groote afgestorvene’ bewezen; en besloot de indrukwekkende plechtigheid met de herinnering aan ‘Een zilveren loover’, door Charles Boissevain zijne gelukkige echtgenoote toegezongen, toen zij den 16^{den} September '82 te midden van een dankbaar volk haar zeventigste verjaarfeest mocht vieren, aldus eindigend:

> ‘Welk een liefde gaaft ge uw Holland, hoe veel hoofden beurdet ge op!
> Holland, Holland! is uw leuze tot uw laatsten harteklop!’

Eindnoten:

1 Dit portret van 1848 is gereproduceerd tegenover het titelblad.
2 Uit het familie-archief van Dr. C. Hofstede de Groot in 's-Gravenhage.

Aanhangsel.

Aanhangsel.

Een laatste woord van mevrouw Bosboom-Toussaint over de scheuring in de Gids-redactie, naar aanleiding van Busken Huets ‘Avond aan het Hof’ en ‘De Tweede Kamer en de Staatsbegrooting voor 1865’ (1 Januari 1865).

In mijne levens- en karakterschets van mevrouw B.-T. wijdde ik op bl. 171 eenige regelen aan de genoemde catastrophe, eindigend met haar briefje aan den uitgever van het tijdschrift, den heer P.N. van Kampen: ‘Ik deel oprechtelijk in uw leedwezen over de stormen, die de Gids-redactie hebben uiteengedreven. Ware het in mijne macht geweest, ik zou ze graag bijeen hebben gehouden. Ik zal mij moeilijk kunnen gewennen aan “De Gids” zonder Potgieter!’

Eerst na de voltooiing van mijn boekske kwam een uitvoerige epistel over dezelfde zaak in mijn bezit, welke zeker tot de belangrijkste behoort, die ooit uit de pen van onze Schrijfster zijn gevloeid. Daarin doet zij zich zelve kennen niet alleen als een vrouw van karakter, die den moed

heeft haren door een onwaardig publiek verongelijkten en gesmaden Busken Huet te verdedigen; maar ook als een vrouw van echt Christelijken zin, die door liefde gedrongen alle dingen bedekt en verdraagt, gelooft en hoopt. Toch bleef er naast die liefde in haar gemoed plaats voor een bitterheid tegenover een letterkundige bent, die zich op Huet wilde wreken, een bitterheid welke ons verklaart hoe de Schrijfster hare pen in gal en alsem kon doopen.

Ter inleiding van den bedoelden brief diene, dat er, zooals Huet wel verwachtte en voorspelde, onder mevrouw Bosbooms geestverwanten en vrienden zouden zijn, die voor het vervolg aan hare voorzichtigheid twijfelden, omdat zij aan Busken Huet had vergund haren naam te verbinden aan een openbaar schrijven van hem, waarin hij op haar verzoek haar nader toelichtte waarom hij niet voortgegaan was met het lezen uit Molière in de Hollandsche Maatschappij te Rotterdam en waarom hij zijn ontslag had ingediend als mederedacteur van ‘De Gids’.

Eéne dier geestverwanten, die hare bevreemding moest lucht geven over de zonderlinge handelwijze van Mevrouw Bosboom, dat zij aan Busken Huet vergund had zijn openbaar schrijven aan haar te richten, was Elize van Calcar, geb. Schiotling, de bekende schrijfster van Hermine, enz.

Mevrouw Bosboom-Toussaint antwoordde haar 8 Maart 1865:

‘Lieve Elize.

Gij vraagt mij een woordje antwoord, en ik wil U dus niet gaarne teleurstellen door zwijgen, maar mij dacht, dit zoudt gij toch wel geraden hebben, dat de Heer B.H. zich niet zou veroorloven zoo iets te doen zonder mijne voorkennis en toestemming.

Van U allereerst had ik het gewacht, dat gij het motief zoudt begrijpen en medegevoelen, waardoor ik mij tot deze concessie liet bewegen.

Allereerst: moest er niet een protest zijn tegen de laffe en lage aanvallen van al die kleine in hun eigenliefde gekwetste dichtertjes en schrijvers, die hem ein Kritikaster schelden, omdat zij - wetende dat hij zijn orgaan mist - op dit oogenblik veilig tegen hem aanbassen konden? Hij had ditmaal de publieke opinie tegen zich, welk een fortuintje om alle bijzondere grieven in deze openbare te wreken. Gij zegt: zijn stuk tegen uw Golgotha is ons nog niet vergeten. En dat wil ik gelooven, maar om de waarheid te zeggen, - van al de verontwaardiging, die men nu schijnt te voelen voor de voorgewende hoon, der Aardsche Majesteit aangedaan, was er niets te merken, toen dezelfde man zich tegen

het Hoogere heeft vergrepen - en op een paar door vriendschap verplichte vereerders na - vond ik zoo min om de zaak die ik voorstond, als om mijn persoon een enkelen wreker onder al onze literatoren; integendeel; ieder van die kleine tijdschriften en hunne niet minder kleine medewerkers beijverden zich de wond te verergeren door er hunne speldeprikken in aan te brengen. En nu al die ezels en uilen, katten en hazen tegen hem opspringen om te schoppen, te slaan, te krabbelen en te bijten, nu zouden zij van mij eischen, o ja, zij wenschen het - zij hebben het mij reeds verweten, dat ik het niet deed - dat ik met hun laaghartig koor instemde tegen een man, die ondanks zijn misgreep, die ik *niet* verontschuldig, dit weet hij wel - maar toch een man, die al was het alleen in zijn "Kroniek en Kritiek" bewijs heeft geleverd hooger te staan dan de geheele bent te zamen kon klimmen. Niet dat ik zijne ruwheden, zijne onbarmhartigheden goedkeur, maar toch menigeen had de les noodig, die hij gegeven heeft. Wat mij persoonlijk betreft, ik heb nooit ontveinsd dat hij mij bittere tranen heeft gekost en dat hij mij schokken heeft toegebracht, alleen door zwaren strijd, alleen in 't gebed te overwinnen. Maar lieve! is dit nu juist geen reden *om* hem en van harte vergiffenis te schenken toen hij die vroeg, en om hem den dienst

te verleenen welken hij noodig had. Hij had mijn naam noodig, niets minder, maar ook niets meer, hoe zou ik dien beter hebben kunnen gebruiken!

Hij heeft mij eens gesommeerd te bewijzen dat ik Christin was, mijn schrijven over Golgotha vond hij *geen* bewijs, integendeel, nu stelde hij mij in de gelegenheid dat bewijs te leveren - wat dunkt u, had ik moeten weigeren dien last te aanvaarden? zoudt gij het geweigerd hebben? ik geloof neen! de evangelische voorschriften zijn ons immers niet gegeven alleen ter bespiegeling, maar ook ter executie, als de gelegenheid het eischt - en nu hij - il est à la veille de se relever - wees er gerust op - en hij is volstrekt de man niet, om deze dingen zwaarder te tillen dan zij zijn. Waren zijne vrienden niet laf genoeg geweest, om hem juist in het kritiekste moment allen den rug toe te wenden: er zou zoo veel geweld van die zaak niet gemaakt zijn. Nu ligt het er toe. Het is jammer voor "De Gids". Van zijne brochure zijn nu ruim 1200 ex. verkocht. Niet zoo stormachtig als van den vroegeren brief aan mij, dat begrijpt gij. Het publiek gaat liever kijken naar een executie, dan naar een rehabilitatie - doch het schikt wel genoeg. Behalve "de avond aan het Hof," onverdedigbaar wat den vorm betreft, en die zijn hoofdpunt niet is, zijn er in zijne brochure waarheden, die wel degelijk behar-

tiging verdienen, b.v. het woord over Mijnheer Groen als Kamerlid, de postuur en in-toon-houding van *le cher Thorbecke* enz. enz., doch genoeg reeds en te over om uwe nieuwsgierigheid te voldoen. Wees volstrekt niet ongerust dat ik op eenige wijze dupe ben. Ik heb geweten wat ik deed of liever toeliet - en ook waarom, maar dat engageert in 't allerminste niet mijne zelfstandigheid voor 't vervolg. Voor mij, dit moet ik zeggen, heeft hij gelukkig geen enkele pagina van onzen Bijbel bedorven, omdat ik diergelijke geschriften die zulk doel hebben, niet lees - dat schijnt nu wel bekrompen, maar waar 't geloof en conscientiezaken betreft, acht ik de Schrift de eenige kenbron en vraag daarom naar geen andere.

Daar komt Zuster Bet, die hier eten komt in absentie van B., die heel wel is en een toertje naar Utrecht maakt. Nu ga ik wandelen en moet dus dezen afbreken. Wees hartelijk van ons beiden gegroet en geloof mij steeds uwe liefhebbende

G.B.T.'

8 Maart.